

HISTORICKÉ FONDY

MORAVSKÉ ZEMSKÉ KNIHOVNY V BRNĚ

Zpráva o řešení výzkumného záměru MK00009494301

řešeného Moravskou zemskou knihovnou v Brně

Závěrečná zpráva za léta 2004-2010

Ing. Petr Žabička

a kolektiv

Brno, 31.1.2011

A Konstatační část

Rokem 2010 končí řešení výzkumného záměru. Tato závěrečná zpráva je tedy shrnuje jednotlivé roční zprávy, které jsou, společně s dalšími informacemi o výsledcích výzkumného záměru zveřejněny na adrese <http://www.mzk.cz/projekty/histfondy/>.

A.1. Katalogizace

Moravská zemská knihovna v Brně (MZK) je se svými více než 4 milióny knihovních jednotek druhou největší knihovnou České republiky. Přestože většinu z 250.000 svazků historických fondů, které získala systacím moravských klášterních knihoven v 50. letech 20. Století, vrátila v 90. letech původním majitelům – obnoveným církevním řádům – její vlastní historický fond představuje bohaté kulturní a historické dědictví. Knihovědný výzkum má v Moravské zemské knihovně dlouhodobou tradici a právě tato skutečnost vedla Moravskou zemskou knihovnu k vytvoření výzkumného záměru „Historické fondy Moravské zemské knihovny v Brně“.

Stav zpracování historických fondů MZK v předcházejících letech závisel značně na charakteru jednotlivých sbírek. Kmenový fond 36.500 svazků starých tisků byl podchycen v lístkovém Generálním katalogu jmenném Z1, který je společný pro celý knihovní fond MZK vydaný do roku 1950 a obsahuje téměř 750.000 katalogizačních lístků. Bibliografické záznamy v něm obsažené byly vytvářeny postupně v průběhu celého vývoje knihovny, proto mnohé z nich nesplňovaly ani minimální požadavky bibliografického popisu, tím méně popisu starých tisků. Naskenování tohoto katalogu v roce 2000 nepřineslo výrazné zlepšení informovanosti uživatelů o historických fondech MZK.

Odlišná byla situace v oblasti uzavřených historických sbírek světských a klášterních knihoven. K jejich evidenci sloužily pouze interní jmenné lístkové katalogy, které vytvářeli pracovníci oddělení Rukopisů a starých tisků v průběhu 2. poloviny 20. stol. Nestačili však nově zpracovat všechny sbírky. Výběrově byl obsah těchto fondů odborné veřejnosti znám také prostřednictvím publikovaných tématických bibliografií:

Dokoupil, Vladislav: Katalóg slovacikálnych kníh do roku 1800 Univerzitnej knižnice v Brne. Martin 1969.

Dokoupil, Vladislav: Soupis brněnských tisků. Staré tisky do roku 1800. Brno 1978.

Dokoupil, V.-Vobr, J.: Soupisy tisků 16. století z fondů Universitní [Státní vědecké] knihovny v Brně. Sv. 1-10. Brno 1955-1981.

Vobr, Jaroslav: Soupis postinkunábulí (tisků z let 1501-1520) z fondů SVK v Brně. Díl 1-5. Brno 1985-1989.

Vobr, Jaroslav: Knížky lidového čtení z fondů Universitní knihovny v Brně. Brno 1973.

Vobr, Jaroslav: Dílo Jana Amose Komenského ve fondech SVK v Brně a moravských klášterních knihoven. Brno 1992.

V roce 1997 zahájili pracovníci Oddělení rukopisů a starých tisků MZK jako jedni z prvních v republice postupnou retrospektivní katalogizaci fondu starých tisků do elektronické podoby s využitím knihovního systému Aleph 300 podle pravidel AACR2/UNIMARC. Zpracování probíhalo na úrovni titulů, jednotlivé exempláře byly rozlišovány pouze poznámkou v poli 300 a vazbou na záznamy exempláře. Katalogizátoři vytvářeli veškeré bibliografické záznamy vždy s knihou v ruce do společné hlavní databáze MZK01. Do konce roku 2003 se podařilo zpracovat a na Internetu tak zpřístupnit přibližně 12.000 záznamů starých tisků z kmenového fondu MZK. Kompletně byly nově rekatalogizovány staré tisky malého formátu (signatura STS), Sběrka zednářské literatury (signatura Fr) a část kmenového fondu (z lokací ST1-ST2).

Fond prvotisků byl zpracován v bibliografii *Vladislav Dokoupil: Soupis prvotisků z fondů Universitní knihovny v Brně. Praha 1970* (soupis již neobsahoval nové přírůstky po roce 1970).

Rukopisný fond tvoří vlastní sbírka Moravské zemské knihovny, rukopisy bývalé zámecké knihovny Dietrichsteinů v Mikulově, zámecké knihovny hrabat Chorinských z Veselí nad Moravou a knihovny mikulovských piaristů. V knihovně jsou uloženy jako deponáty (ca 1.400 sv.) rukopisy moravských klášterních knihoven – kláštera augustiniánů na Starém Brně, knihovny brněnského biskupského alumnátu, klášterů františkánů v Dačicích a v Moravské Třebové, kláštera kapucínů v Brně a kláštera minoritů v Brně. Do roku 2008 zde jako deponát byla uložena též sbírka rukopisů benediktinského kláštera v Rajhradě. Většina rukopisných sbírek byla zpracována v bibliografiích *Vladislav Dokoupil: Soupis rukopisů knihovny augustiniánů na Starém Brně. Praha 1957, Soupis rukopisů mikulovské*

dietrichsteinské knihovny. Praha 1958; Soupis rukopisů knihovny benediktinů v Rajhradě. Praha 1966; Soupis rukopisů z knihovny minoritů v Brně, františkánů v Moravské Třebové a premonstrátů v Nové Říši. Praha 1959; Soupis rukopisů knihovny františkánů v Dačicích. Brno 1957; Soupis rukopisů býv. zámecké knihovny hrabat Chorinských ve Veselí n. Mor., uložených v Universitní knihovně v Brně. Brno 1954. Zůstává smutnou skutečností, že jeho poslední práce zůstaly kvůli úmrtí autora v roce 1992 pouze ve formě nedokončeného rukopisu a bohužel katalogizace vlastního fondu rukopisů MZK nebyla ukončena. Zpracování kmenového fondu rukopisů bylo zahájeno v rámci projektu *Memoriae Mundi Series Bohemica*, cílem kterého je vytváření digitálních kopií nejcennějších středověkých rukopisů České republiky, jako součásti širšího mezinárodního programu UNESCO Paměť světa, vyhlášeného na záchranu písemného kulturního dědictví. MZK spolupracuje na projektu od roku 1998. V roce 2003 bylo zdigitalizováno a doplněno bibliografickým popisem 50 rukopisů podle standardu DOBM, z toho 6 z kmenového fondu MZK. Tyto záznamy však nejsou přímo kompatibilní se systémem Aleph a nebyly proto po dlouhou dobu zveřejněny. Až v roce 2003 došlo k jejich konverzi do formátu MASTER a ke zveřejnění v databázi Manuscriptorium, provozované NK ČR a firmou AiP Beroun.

V historickém fondu MZK se nachází také unikátní mapová sbírka Bernarda Pavla Molla, kterou knihovna získala v první čtvrtině 19. století. Pokrývá regionálně rozlehlý prostor střední a jižní Evropy. Je rozdělena na 65 dílů dvou velikých celků – Rakouského a Německého atlasu. Sbíрка se zachovala v původním uspořádání, které ji dal sám zakladatel. Obsahuje ucelený mapový a obrazový materiál přibližně 12.000 jednobarevných i ručně kolorovaných map, plánů, vedut, prospektů a rytin, jejichž obsah přechází ze zeměpisné tematiky až do architektonických detailů stavebních památek. Skládá se přibližně z 8.500 archů formátu 66 x 58 cm. Materiál větších rozměrů je složen na stejnou velikost, materiál menších rozměrů je nalepen na archy jednotné velikosti v počtu jednoho, ale i více kusů. Vedle geografického a topografického materiálu asi 8 % sbírky zabírají též tzv. mapová falza, originální rukopisné kresby a plány – vyobrazení starožitností (*Antiquitates*), dolů (*Bergwerke*), pevností (*Festungen*). Sbíрку doplňují původní rukopisné katalogy. Nově byla zpracována v publikaci *Kuchař, Karel: Mapová sbírka B.P. Molla v Universitní knihovně v Brně. Praha 1959.* V letech 2002-2003 byla část této sbírky, pokrývající Čechy, Moravu a Slezsko (527 ks) digitalizována a byly k ní vytvořeny bibliografické

popisy ve formátu DOBM. Také tyto dokumenty a záznamy byly v roce 2003 zpřístupněny veřejnosti prostřednictvím databáze Manuscriptorium.

Významnou částí historických sbírek MZK jsou i grafické Schramovy sbírky. Schramova sbírka pohledů na moravská města a kraje (litografie, fotografie), obsahující ca 1.200 listů byla založena kustodem Františkova muzea M. Trappem, od r. 1884 v ní pokračoval pozdější první ředitel Zemské knihovny moravské Wilhelm Schram. V roce 1925 byla doplněna ze starších zásob Bedřichem Václavkem. Schramova sbírka portrétů (grafika, reprodukce) pak obsahuje ca 650 listů. Základ sbírky tvoří asi 250 listů litografií význačných osobností Rakouska-Uherska, vytvořený v letech 1823-1898. Obsah obou sbírek byl popsán v člancích *Schram, Wilhelm: Die Ansichtensammlung der mährischen Landes-Bibliothek. In: Zeitschrift des mähr. Landesmuseums, 9, 1909* a *Schram, Wilhelm: Die Porträt-Lithographien der mähr. Landes-Bibliothek. Sonderabdruck aus der Zeitschrift des mährischen Landesmuseums, 10, 1910.*

Zvláště zůstával nezpracovaný tzv. rezervní fond, svozový materiál z 50. let 20. století, který na své roztřídění a odborné zpracování čekal více než půl století. V době ukončení výzkumného záměru byl již celý rezervní fond zkatalogizován.

Samostatnou kapitolou jsou pak fondy rukopisů a starých tisků hudebnin. I tyto fondy byly částečně popsány ve výběrových bibliografiích (*Trojanová, Jaromíra: Soupis hudebních rukopisů z fondů Státní vědecké knihovny v Brně. Díl 1-2. Brno 1990; Telec, Vladimír: Prvá vydání děl Franze Schuberta a Fryderyka Chopina v Universitní knihovně v Brně. Brno 1975; Telec, Vladimír: Prvá vydání děl Josepha Haydna, Wolfganga Amadea Mozarta a Ludwiga van Beethovena v Universitní knihovně v Brně. Brno 1966*), primárním zdrojem informací o nich je ale opět Generální katalog Z1, kde jsou záznamy rozptýleny. Některé dokumenty z těchto fondů byly již zpracovány formou retrospektivní konverze. Poznání tohoto fondu komplikoval i fakt, že fond hudebních rukopisů nebyl zcela oddělen od fondu starých tisků.

Jak tedy z výše uvedeného vyplývá, MZK se mohla při nové počítačové rekatalogizaci historických sbírek opřít o již dříve zpracované bibliografické soupisy i bohatou příruční knihovnu a také pochopitelně využívá nové možnosti Internetu a online dostupné informační zdroje.

A.2. Digitalizace

Moravská zemská knihovna vstupovala do výzkumného záměru jako instituce bez vlastního digitalizačního vybavení. Digitalizace byla prováděna výhradně formou zakázek externím dodavatelům, přičemž ceny digitalizace na zakázku byly relativně vysoké.

Na konci roku 2004 byla s firmou Elsyst Engineering předjednána možnost zakoupit počátkem roku 2005 digitalizační pracoviště Atlas ještě za zaváděcí ceny roku 2004. Nákup tohoto pracoviště byl od počátku součástí výzkumného záměru a očekávané zvýšení cen by jeho nákup jinak velmi prodražilo. Podařilo se tak dosáhnout udržení ceny na úrovni dokonce nižší než při přípravě projektu předpokládané a ušetřené prostředky bylo možné vynaložit smysluplnějším způsobem. O rok později jsme začali rutinně využívat také speciální modely deskových scannerů. Díky tomu mohla být zahájena výběrová digitalizace při katalogizaci.

Dlouhodobé používání a zvyšující se nároky však postupem času odhalily některé nedostatky digitalizačního zařízení Atlas. Jedním z problémů je např. nízká kvalita osvětlení, vyplývající z použití běžných zářivek. Ty mají omezenou škálu barev, které lze pod jejich světlem zobrazit. Nelze pominout ani potřebu čekání na dosažení provozní teploty, jejich zahřívání a s tím spojenou nutnost chlazení. Hlavně však jejich upevnění na statických ramenech omezuje univerzálnější použití přístroje a je příčinou mnoha problémů (stíny u hřbetu, odlesky apod.).

Vědomí nemožnosti získat na trhu univerzální stroj pro naše veškeré potřeby (tj. zejména vázané předlohy, velké formáty, ale i „produktové“ fotografie vazeb apod.) vedlo k vytvoření univerzálního digitalizačního zařízení s pracovním názvem

Orion. Princip je podobný jako u zařízení Atlas, ale s mnoha vylepšeními, vycházejícími z našich zkušeností. Například jsou použity vysoce výkonné LED diody s širokým rozsahem zobrazitelných barev, nízkou provozní teplotou, dlouhou životností a s plným výkonem okamžitě po zapnutí. Osvětlení lze plynule zvedat, otáčet, horizontálně posunovat nad stolem a v případě potřeby dokonce sloupky se světly odpojit od stolu a používat odděleně. Podobnými možnostmi disponuje i prostřední hlavní sloup (s flexibilně upevněným fotoaparátem) – ten je navíc ovládaný motorem s plynule regulovatelnou rychlostí vertikálního posuvu a dá se na něj upevnit fotografické pozadí pro snímání i trojrozměrných předloh. Ve zkušebním provozu je zaměřování svazku laserovým rámečkem, které umožňuje lokalizaci knihy ve stejné poloze a díky tomu automatický ořez a úpravu. V plánu je "digitalizační krychle" s V kolébkou pro pohodlnější a rychlejší digitalizaci knih. Cílem je navrhnout a vytvořit zcela univerzální digitalizační zařízení pro maximální okruh využití, s hlavním důrazem na rychlou a jednoduchou digitalizaci vázaných předloh. Funkční prototyp zařízení Orion (verze "gamma") je nyní v Moravské zemské knihovně ve zkušebním provozu a vzhledem ke stále pokračujícímu vývoji nelze jeho konečný přínos a možnosti v tuto chvíli zhodnotit.

V průběhu řešení výzkumného záměru jsme se seznámili s řadou různých skenerů od deskových A4 skenerů HP 4670 a Plustek OpticBook 3600 a 4600 a levné A3 scannery Mustek (všechny jsou nyní v MZK využívány) přes řadu dražších přístrojů snímajících shora.

Z knižních skenerů vyšší cenové úrovně rozhodně stojí za zmínku výrobek firmy **Atiz** s názvem **BookDrive Pro**, který je zajímavý použitím V kolébky (úhel otevření – 120°), která umožňuje šetrné zhotovení kopií bez zakřivení u hřbetu až do velikosti formátu A2. Velmi zajímavá je i rychlost skenování, která činí až 1.000 stran za hodinu, čímž se blíží již některým typům robotických scannerů při podstatně nižších pořizovacích nákladech. Tato rychlost není nereálná, uvědomíme-li si, že dochází ke skenování dvou stran současně (digitálními fotoaparáty Canon) a za použití automatické spouště po uzavření skleněného příklopu. Nelze ani pominout poměrně pokročilý software, který umožňuje okamžitou kontrolu výstupu na obrazovce, nahrazení nekvalitních kopií při zachování správného pořadí, stejně jako implementaci metadat. Obrovskou výhodou je také možnost pozdějšího vylepšení stroje pouhou výměnou fotoaparátů za kvalitnější (kupř. s vyšším rozlišením). S přihlédnutím k jednoduché konstrukci je možné také očekávat nízkou poruchovost celého zařízení. Z těchto důvodů bude toto zařízení v nejbližší době pořízeno pro digitalizační oddělení MZK.

V rámci projektu Národní digitální knihovna předpokládáme dovybavení digitalizačního oddělení dalšími, zejména robotickými scannery, v době vzniku tohoto textu ale není možné předjímat konkrétní modely.

A.3. Software

Součástí záměru byly i aktivity v oblasti vývoje softwaru se zvláštním zřetelem k využití volně dostupného open source softwaru. Na počátky projektu byly jako perspektivní oblasti vytipovány zejména problematika manipulace a zpřístupnění velkoformátových obrazů, zejména map a dále problematika hudebního incipitu. Jako výchozí nástroje pro řešení záměru byly využity tyto projekty:

- Práce s obrázky velkých rozměrů: VIPS image processing library <http://www.vips.ecs.soton.ac.uk/> pro práci s obrázky ve formátu TIFF, Kakadu software – knihovna pro práci s formátem jpeg2000
- Vyhledávání v čase a prostoru: TimeMap: Time-based Interactive Mapping. <http://www.timemap.net/>
- Prohlížení obrazových dokumentů velkého formátu: de-facto standardy implementované v řadě open source nástrojů – Zoomify a DeepZoom <http://www.zoomify.com/>, http://en.wikipedia.org/wiki/Deep_Zoom; image server IIPIImage <http://iipimage.sourceforge.net/> a kešovací nástroj Memcached
- Sazba hudební notace: Lilypond - <http://lilypond.org/>

A.3.1. Jpeg2000, IIPIImage

Vývoj image serveru probíhal v koordinaci s projektem Staré mapy online. Z pro výzkumný záměr zajímavých výsledků tohoto projektu je možné zmínit zejména implementaci podpory pro formát Zoomify, doplněném později i o DeepZoom v image serveru IIPIImage a v systému OpenLayers. Díky tomu bylo k dispozici řešení jak zpřístupnit digitalizovaný dokument velkých rozměrů, zdrojovým formátem však musel být pyramidový TIFF.

Jediným nedostatkem zmíněného image serveru, který je jinak velmi rychlý, byla chybějící podpora pro formát jpeg2000. Její implementace do tohoto image serveru byla později jedním z důvodů, proč mohl být v roce 2010 stanoven jpeg2000 formátem pro archivaci i zpřístupnění v rámci Národní digitální knihovny. Národní profil je zveřejněn na adrese <http://www.ndk.cz/digitalizace/nove-standardy-digitalizace-od-roku-2011>.

A.4. Digital preservation

Součástí připravovaného projektu Národní digitální knihovna je i část věnovaná oblasti dlouhodobého uchování digitálních dat, tedy digital preservation. V uplynulých dvou letech jsme se seznámili se třemi komerčními (Rosetta, Dias, Tessela) a dvěma volně dostupnými systémy (Roda, Archivematica), které by měly tuto problematiku řešit. Je nutné konstatovat, že stávající uživatelé těchto systémů (ať už komerčních, nebo volně dostupných) jsou obvykle zároveň na špičce výzkumu v této oblasti. V posledním roce řešení výzkumného záměru již bylo zřejmé, že ani jeden z komerčních systémů není finančně dostupný pro instituce stojící mimo projekt NDK, zatímco dostupné open source systémy by si před ostrým nasazením vyžádaly ještě několikaletý vývoj. Proto se MZK ve spolupráci s NK, KNAV a MU podílela na přípravě dvou projektů do programu NAKI, které měly tuto problematiku z různých hledisek řešit. Bohužel, ani jeden z těchto projektů v loňském roce neuspěl, jsme ale připraveni je opět v modifikované podobě podat.

V kontextu digital preservation je zajímavá i problematika trvanlivosti datových médií. Za zmínku stojí produkt DiamondDisc firmy Millenniata (<http://www.millenniata.com/>), o kterém firma tvrdí, že jde o 4,7 GB disky pro čtení zpětně kompatibilní s DVD s opravdu permanentním zápisem, protože nevyužívá organických barviv. Disky vyžadují speciální vypalovačku v ceně cca 5.000 USD, ale běžní uživatelé mohou využít služby firmy Cranberry (vypálení jednoho disku za cca 30 USD a 90 USD ročně za uložení 25 disků). Tato služba je sice poměrně drahá v kontextu masové digitalizace, pro jednotlivce nebo pro instituci s menším objemem digitalizovaných dat může být vhodným doplňkem k uložení digitálních dat na běžná média. Konkurentem této technologie jsou výrobky DTD – Data Tresor Disc české firmy Northern Star, speciální DVD s kovovo-keramickou vrstvou, které jsou zapisovatelné v některých z běžných vypalovaček. Výhodou této technologie je nižší cena (cca 90 Kč za 1 disk), díky které se může jednat o vhodné archivní médium pro menší digitalizační projekty. Ani jedna z těchto technologií však není vhodná pro větší objemy dat, proto i MZK archivuje nyní data s využitím standardních technologií (disková pole + SAN, magnetické pásky).

A.5. OAI-PMH

Nutnost dodávat automatizovaně metadata různým poskytovatelům služeb vede k různorodým požadavkům na mechanismy přebírání. Za zmínku stojí například rozdíly mezi individuálním přístupem k jednotlivým poskytovatelům metadat, aplikovaným serverem Manuscriptorium a podrobně popsaném a rozpracovaném v rámci projektu Enrich a striktním požadavkem unifikace a agregace poskytovatelů, požadovaným portálem Europeana. Paradoxně ani jeden z těchto přístupů nedokáže zamezit vzniku duplicit. Manuscriptorium obsahuje duplicity proto, že některé záznamy o identických dokumentech získává jednak přímo od držitele dokumentů a jednak ze zdrojů agregujících stejné informace (Knihopis). Europeana má stejný problém, přestože přebírá metadata výhradně od agregátorů – nedokáže totiž ošetřit situaci, kdy duplicity poskytuje některý z agregátorů (např. Manuscriptorium) nebo více různých agregátorů (v případě MZK mimo Manuscriptoria např. agregátor LIBER pro projekt EuropeanaTravel a CrossCzech pro projekt EuropeanaLocal). Rozdíly jsou i v technických požadavcích, kdy Manuscriptorium pracuje s kompletními strukturálními metadaty, zatímco Europeana vyžaduje jen náhled jednoho obrázku pro daný dokument.

OAI-PMH implementace v Alephu ani ve stávající verzi Krameria není schopna tyto velmi různorodé požadavky skloubit, navíc jsou oba OAI-PMH servery navzájem izolované a ne snadno navzájem integrovatelné. Řešením proto byl vývoj vlastního OAI-PMH systému, který koncentruje metadata produkovaná a uchovávaná v MZK a konstruuje z nich sady metadat v potřebných formátech.

A.6. Navazující aktivity

Řešení výzkumného záměru bylo odrazovým můstkem pro řadu aktivit. V červnu 2007 zorganizovala MZK jednodenní workshop seznamující účastníky s nástroji pro digitalizaci a publikování velkých grafických dokumentů, zmínit je nutné i kolokvium zemí V4+, které MZK pořádala v červenci 2008 a které bylo také zaměřeno na digitalizaci.

Z navazujících projektů je nutno zmínit zejména projekt VaV Staré mapy online, na který zanedlouho naváže projekt NAKI „TEMAP - Technologie pro zpřístupnění mapových sbírek ČR: metodika a software pro ochranu a využití kartografických děl národního kartografického dědictví“. Zmínit je nutno i dva

evropské projekty, na nichž se MZK nyní podílí – jednak je to projekt eContentPlus Europeana Travel, zaměřený na digitalizaci vybraných sbírek evropských knihoven a dále projekt eBooks on Demand programu Culture.

Dominantní postavení mezi ostatními projekty však má projekt Národní digitální knihovna, jehož je MZK partnerem. Přestože MZK z tohoto projektu nezíská žádné přímé financování, předpokládá se, že bude v MZK zprovozněno jedno z plánovaných dvou digitalizačních pracovišť. Projekt NDK však není zaměřen jen na čistou digitalizaci, ale i na doprovodné procesy – tedy tvorbu metadat, spolehlivou archivaci a zpřístupnění.

B Analytická část

B.1. Zpracování

Na počátku řešení výzkumného záměru byly jako první krok k jejich převodu do databázové podoby naskenovány a na Internetu na adrese <http://katalog.mzk.cz/katalog/STT/> zpřístupněny existující lístkové katalogy uzavřených historických sbírkových celků. Jde o celkem 13.818 lístků popisujících 9 sbírek, které i po restitucích zůstaly součástí knihovního fondu MZK a dále o 25.593 lístků popisujících 8 sbírek které byly v minulosti ve správě MZK ale později byly vráceny obnoveným klášterům a dalším církevním institucím.

Přestože z hlediska celkových cílů projektu je veřejné zpřístupnění těchto katalogů jen prvním krokem, na který navazují další pracovní činnosti, lze jej směle srovnávat s edičním počinem Knihovny Akademie věd ČR, která vydala pod názvem *Bibliografie cizojazyčných bohemikálních tisků z let 1501-1800* (Red. A. Bad'urová) CD-ROM, obsahující přibližně 45.000 naskenovaných lístků, soustředěných v knihovně Akademie věd, vyexcerpovaných z různých katalogů a publikovaných soupisů knihoven u nás i v zahraničí.

V letních měsících roku 2004 přešly velké české knihovny – Národní knihovna ČR, Vědecká knihovna v Olomouci a také MZK v Brně od katalogizace ve formátu UNIMARC ke katalogizaci ve formátu MARC21. Pro řešitelský tým to znamenalo vypořádat se s novým katalogizačním formátem, vypracovat nové katalogizační pracovní listy a šablony pro popis jednotlivých druhů dokumentů. Z dalších změn týkajících se systému je zde třeba zmínit především přechod na novou verzi Alephu (16) v květnu roku 2006, v pololetí 2008 proběhl další přechod, tentokrát na Aleph verze 18. K tomuto upgrade došlo v koordinaci s Národní knihovnou v Praze a Vědeckou knihovnou v Olomouci. Verze 18 byla nainstalována na nově zakoupeném serveru, což přineslo výrazné zrychlení všech operací a setkal se s pozitivní reakcí jak knihovníků tak i čtenářů. V závěru výzkumného záměru se pracovalo s Alephem verze 20.

Katalogizace všech typů dokumentů probíhala od poloviny roku 2004 ve formátu MARC21 s výjimkou nehudbních rukopisů (viz níže). Ve všech případech se u katalogizace historických fondů jedná o tzv. exemplářový popis. Tato praxe vychází ze skutečnosti, že v případě starých tisků se často jednotlivé exempláře

navzájem liší, ať už vazbou, přívazky, stavem dochování, nebo i rukopisnými vpisky. Díky tomu, že se i každý přívazek popisuje na samostatný bibliografický záznam, je navíc možné lépe uchopit případy, kdy je některý dokument například v jednom případě vyvázán samostatně a v jiném přivázán k jinému výtisku. Vzhledem k tomu, že jsou vytvářeny samostatné bibliografické záznamy pro přívazky, dochází tak k navýšení počtu záznamů oproti počtu svazků.

Nehudební rukopisy byly s ohledem na svá specifika odlišující je do starých tisků popisovány dvojím způsobem. Minimální záznam obsahující název díla, dobu vzniku, rozsah a rozměry byl kvůli evidenci pořizován ve formátu MARC21. Podrobný (analytický) popis rukopisů byl do roku 2009 zpracováván ve standardu xml MASTER podle pravidel TEI P4. Popis rukopisů v tomto standardu může probíhat dvojím způsobem: v editoru M-Tool (offline verze¹ ve standardu MASTER nebo online verze² ve standardu TEI P5), který byl vyvinut provozovatelem databáze Manuscriptorium, nebo v editoru pro práci se značkovacím jazykem XML (např. JEdit, </oXygen> XML editor apod.). Editor M-Tool kromě popisu dokumentu umožňuje generovat strukturální metadata k digitalizovanému dokumentu. Jelikož velká část rukopisných sbírek byla v době řešení výzkumného záměru zdigitalizována (v rámci programu Ministerstva kultury ČR “Veřejné informační služby knihoven”, tzv. VISK6), byl v Moravské zemské knihovně zvolen následující postup: analytický popis rukopisů probíhal v editoru pro XML (JEdit, resp. </oXygen>), zatímco strukturální metadata byly vytvářena pomocí editoru M-Tool.

V roce 2010 byly záznamy ve formátu MASTER převedeny na TEI P5³ (enrich.dtd)⁴ podle vzoru Manuscriptoria, které rovněž přešlo na tento standard. K převodu bylo použito šablony master2enrich.xml,⁵ která však není universální šablonou pro transformaci všech typů záznamů MASTER, a proto byla upravena tak, aby transformace záznamů MASTER do TEI P5 neobsahovala žádné chyby nebo nedostatky.

¹ http://www.manuscriptorium.com/Site/CZE/mtool_cze.asp

² <http://www.manuscriptorium.com/apps/m-tool/m-tool.php#itemDesc>

³ <http://www.tei-c.org/Guidelines/P5/>

⁴ <http://tei.oucs.ox.ac.uk/ENRICH/ODD/RomaResults/enrich.dtd>

⁵ <http://tei.oucs.ox.ac.uk/ENRICH/XSLT/xsl/master2enrich.xml>

TEI P5 je jednou z aplikací značkovacího jazyka XML, která je standardem pro reprezentaci textu v digitální podobě zejména v humanitních a sociálních vědách. Jeden z modulů TEI P5, který je určen pro popis rukopisů, starých tisků a dalších historických dokumentů, nabízí oproti formátu MASTER širší výběr elementů a integruje v jednom záznamu (souboru XML) tři základní složky popisu dokumentu (rukopisu): analytický popis exempláře (<msDesc>), přepisy plných textů předlohy – fulltext (<text> a <body>) a strukturální mapu digitální kopie dokumentu (<facsimile>). Dřívější verze MASTER byla totiž rozdělena na dvě složky:

na samotný MASTER obsahoval pouze popis exempláře a plný text

a na tzv. MASTER+, který obsahoval strukturální metadata digitální kopie dokumentu.⁶

TEI P5 tak umožňuje v jednom záznamu daleko strukturovanější popis dokumentu, který je zaměřen na identifikaci rukopisu (současnou a dřívější), záhlaví, obecný popis a analytický rozpis jednotlivých částí. Popis fyzického stavu exempláře obsahuje rozměry, výzdobu, psací látku, vazbu a písmo. Neméně důležitou součástí popisu je historie svazku (provenience, původ, způsob akvizice), jež je doplněna případnými edicemi a literaturou.

Všechny soubory XML ve standardu TEI P5 jsou uloženy na serveru Moravské zemské knihovny v repositáři Apache Subversion (svn). Subversion je aplikace používaná především programátory pro správu verzí ve zdrojových kódech programů. Stejnou službu pak poskytuje i katalogizátorovi. XML soubory TEI jsou tak uloženy definovaným způsobem na jednom místě na síti, jsou sledovány jejich změny a je zabráněno jejich smazání „nedopatřením“. Pomocí klienta svn, který je implementován jako plug-in v již zmíněných editorech JEdit a </oXygen>, pak probíhá import a export souborů do a z pracovních složek katalogizátorů, v nichž jsou záznamy editovány. Díky tomu může na popisu rukopisů pracovat více pracovníků současně, zatímco aktuální verze záznamu je stále uložená a dostupná na jednom uložišti. Jak minimální záznam v MARC21 tak analytický popis v TEI P5 je dostupný v katalogu ALEPH. Díky modulu ADAM, který umožňuje připojovat k záznamům

⁶ K tomu je třeba dodat, že plný text obsažený v elementu <text><body></body></text> nebylo možno integrovat do verze MASTER+, protože ta pracovala pouze s výsekem elementů vnořených do <msDescription> a navíc přidávala kořenový element <manuscript>, který nebyl součástí DTD formátu MASTER.

MARC21 různé typy souborů, je soubor XML obsahující popis dokumentu připojen k odpovídajícímu katalogizačnímu záznamu v ALEPHu.

Po dokončení knižní katalogizace a retrokonverze lískových záznamů byla provedena revize (individuální rozpis) všech starších katalogizačních záznamů (vzniklých před zahájením výzkumného záměru) v těch případech, kdy nebyly (vzhledem k tehdejšímu technickému omezení) rozvedeny jednotlivé knižní přívazky v samostatných záznamech, ale byly uvedeny pod svým rejstříkovaným titulem pouze ve velmi zkrácené poznámce u záznamu prvního díla daného svazku. Jedná se o rozličné konvoluty tisků s lokací ST1 a STS v počtu cca 280 svazků. V průběhu řešení Výzkumného záměru přibýlo do Historické báze MZK03 84.705 exemplářových záznamů (z toho ca 28.000 metodou retrokonverze) a 7.443 záznamů starých hudebnin do báze MZK01. Nad rámec plánu katalogizace předložený v žádosti Výzkumného záměru byly zkatalogizovány 3 církevní knihovny (Knihovna kláštera kapucínů ve Znojmě, Knihovna piaristů v Mikulově, Knihovna koleje redemptoristů ve Svitavách) a 1 světská uzavřená knihovna – Muzejní knihovna v Uherském Brodě. Při zpracování rezervního fondu byla vyčleněna a postavena samostatně další sbírka – Knihovna biskupského semináře.

Vedle starých tisků bylo realizováno zpracování nových druhů dokumentů, tedy grafik, map, hudebních starých tisků a rukopisů. Poslední dva typy dokumentů jsou však specifické v tom, že nejsou přímo zpřístupňovány v bázi historických fondů. V případě hudebnin probíhá zpracování i zpřístupnění v hlavní databázi knihovny (MZK01), protože tam se nacházejí i všechny ostatní dokumenty spravované Hudebním oddělením MZK a je tak možné snadno využívat např. rejstříků specifických pro tento druh dokumentů. Hudební rukopisy zkatalogizované ve formátu MARC21 jsou takto také připraveny k předání do databáze RISM.

Významnou koncepční změnou bylo v 2009 rozhodnutí o označování všech zpracovaných exemplářů (i zpětně) čárovým kódem, které umožnilo prověřit stav fondu formou revize na straně jedné a na straně druhé pak zkontrolovat základní parametry jednotlivých záznamů (typ dokumentu, existence přívazků, korektnost vložených identifikátorů apod.) V roce 2010 byla dokončena revize celého fondu.

V rámci výzkumného záměru došlo též v lednu roku 2005 k vydání dvousvazkového díla PhDr. Jaroslava Vobra "České tisky Moravské zemské knihovny v Brně a jihomoravských klášterních knihoven z let 1501-1800" (České tisky Moravské zemské knihovny v Brně a jihomoravských klášterních knihoven z let 1501-

1800 = Tschechische Drucke de Mährischen Landesbibliothek in Brünn und der südmährischen Klosterbibliotheken aus den Jahren 1501-1800 / Jaroslav Vobr. -- Brno : Moravská zemská knihovna v Brně, 2005. -- 2 sv.; ISBN: 80-7051-162-1 (soubor)). Publikace obsahuje mimo vlastní soupis starých tisků také i stručně zachycené dějiny historických fondů Moravské zemské knihovny v Brně a klášterů na jižní Moravě. Na závěr jsou zde zařazeny části, bez nichž se kvalitní soupis starých tisků neobejde a které usnadní práci se soupisem čtenářům a badatelům. Jedná se o seznam zkratk uváděných knihoven, seznam tisků podle jednotlivých knihoven, konkordance k číslům knihopisu, abecední seznam tiskařů a nakladatelů, seřazení tisků podle místa tisku a tiskařů, chronologický rejstřík, seřazení tisků podle jazyků, rejstřík začátků a melodií samostatných zpěvníků, rejstřík provenience a seznam zkráceně citované literatury. Dílo je určeno nejen českým badatelům, ale i širší zahraniční vědecké veřejnosti, neboť vlastní soupis je psán v německém jazyce, ostatní části pak v jazyce českém a německém.

Pro zvýšení povědomí o historických fondech Moravské zemské knihovny bylo též přistoupeno k importu záznamů z báze MZK03 nejprve do databáze Manuscriptorium (ca 31.000 záznamů) a později došlo i k poskytnutí 65.854 záznamů historických fondů MZK do Souborného katalogu ČR. Rozdíl v uvedených počtech spočívá jednak v časovém rozdílu mezi jednotlivými exporty a pak také v zaměření Manuscriptoria na historické fondy s hranicí v roce 1800, což má dopad na snížení počtu poskytnutých záznamů.

Mimo digitalizace lístkových katalogů a následnou katalogizaci se činnost výzkumného týmu od počátku řešení soustředila na koncepční otázky související s řešením výzkumného záměru. Z počátku bylo nejvíce úsilí věnováno již výše zmíněné přípravě konverze z formátu UNIMARC do formátu MARC21 a na další úpravy dat související se zahájením řešení výzkumného záměru. V dalším průběhu řešení záměru se pak činnost v oblasti koncepčních otázek posunula směrem k tvorbě metodiky pro katalogizaci historických fondů a to v souvislostmi, které na tomto poli probíhaly především v Národní knihovně. Na přelomu let 2005 a 2006 došlo na půdě Národní knihovny k posunu v tom smyslu, že NK se při zpracování historických fondů začala soustředit výhradně na popis ve formátu MASTER. Proto byla také ukončena práce existující pracovní skupiny pro zpracování starých tisků při NK, zaměřená na popis ve formátech UNIMARC a MARC21 a byla založena pracovní skupina nová, zaměřená na zpracování ve formátu MASTER a koordinaci

digitalizace historických fondů. Protože se členové řešitelského týmu tohoto výzkumného záměru účastnili, cítili jsme, že bude nutné navázat na práci zrušené pracovní skupiny zejména proto, že většina knihoven bude dále pro popis svých historických fondů využívat své knihovní systémy a tedy i formát MARC. Iniciovali jsme proto vznik pracovní skupiny pro popis historických dokumentů v rámci Sdružení knihoven ČR, jejíž první setkání jsme uspořádali v MZK dne 20. června 2006. Další pracovní setkání Moravská zemská knihovna uspořádala 3. května 2010, na programu bylo řešení problematiky katalogizace starých map a minimální záznam starého tisku pro Souborný katalog ČR. Stejně téma se řešilo na posledním pracovním setkání této skupiny v září 2010. Poté se Národní knihovna rozhodla vytvořit a vést novou pracovní skupinu pro práci s historickými fondy, která bude jmenována na začátku roku 2011.

B.2. Technologie

OAI-PMH

K získávání metadat (marc21) nebylo možné použít samotný OAI-PMH provider systému Aleph, protože takto získané dokumenty (ve formátu marcxml) neobsahovaly některá interní písmenná pole (např. CAT), jejichž obsah byl někdy potřeba k rozhodnutí, do které kolekce daný titul patří. Rozhodli jsme se tedy využít možnosti Alephu vytvářet denní exporty změněných metadat v ISO-2709 a ty dále zpracovávat. Ostatní metadata jsou buď generována z marcxml (Dublin Core, ESE) nebo dodána z jiného zdroje a importována (TEI).

Základem OAI-PMH aplikace byl nejprve systém jOAI. Ten sice disponuje přehledným administrativním webovým rozhraním, ale má některá zásadní omezení.

Systém obsahuje moduly harvester a provider a webové rozhraní k administraci obou. Harvester sklízí data přes OAI-PMH. Jak už bylo zmíněno, pokud bychom takto sklízeli data z Alephu, chyběly by v nich písmenná pole, proto je pro nás harvester nepoužitelný.

Provider funguje takto: Pro každý jednotlivý adresář s metadaty se uvede, jaký je primární metadatový formát. V našem případě to byl pro každý adresář marc21. Soubory s metadaty jsou zaindexovány a připraveny k poskytování v primárním formátu a dále ve formátech, do kterých existuje transformace z daného primárního formátu.

Transformace jsou definovány globálně a to pomocí XSLT, nebo javových tříd. Při dotazu na titul v sekundárním formátu se dokument vygeneruje, pokud existuje daná transformace. Tento způsob zpracování ale vyžaduje, aby pro každý titul v primárním formátu X bylo vždy možné vygenerovat záznam ve formátu Y, pokud existuje transformace X->Y, což může ale být nemožné, jak ukazuje následující příklad:

Na základě některých informací v primárním marc21 určíme, že daný titul patří do kolekce Mollových map. Ovšem ne všechny tituly ze sbírky Mollových map mají aktualizované pole 856 s odkazem na digitální objekt nebo jeho náhled. Bez této informace není možné vygenerovat metadata ve formátu ESE. Proto ne všechny tituly ze sbírky Mollových map mají být přístupné v ESE. I kdyby se url na náhledy konstruovaly jinak, musí být zjištěna dostupnost objektu na vytvořeném url. Nemůžeme předpokládat, že všechny jsou tituly z Alephu digitalizované (může jít o exempláře sice v Alephu evidované, ale před desítkami let ztracené).

Podobně jen malé procento všech titulů (rukopisy) mají záznam v TEI P5.

Druhým problémem je rozdělení titulů do OAI-PMH setů. jOAI dovoluje sety konstruovat kombinací těchto podmínek: Všechna metadata v daném formátu, dále dané adresáře s metadaty, nebo omezení na záznamy, jež kladně vyhodnotí výraz dotazovacího jazyka Lucene query. Žádný z těchto způsobů ale neumožňoval složitější analýzu různých polí v marc21.

Tento problém by bylo možné vyřešit externím modulem, který harvestovaná metadata rozděloval do adresářů na základě jejich obsahu. Problémy s nepoužitelností jOAI harvesteru pro Aleph a hlavně nutnost transformací i tam, kde to nemá smysl, by však zůstaly. Proto jsme se rozhodli pro jiné řešení.

Oaicat je stejně jako jOAI webová aplikace v javě pracující ve webovém kontejneru jako je Apache Tomcat. Její webové rozhraní je chudší, zato poskytuje větší volnost pro datovou vrstvu. Jako prezentační vrstva tedy slouží oaicat a přístup k datům zajišťuje námi vyvinutá aplikace repositoryManager, což nám umožňuje vytvoření vlastního datového modelu. Ten obsahuje kolekce jako množiny titulů logicky patřících dohromady. Z kolekcí jsou poskládány oai sety. Jednotliví poskytovatelé služeb tak mohou přistupovat k metadatům přes vlastní sety. Aplikace také obsahuje modul pro zpracování exportů Alephu, kterým jsou získávána metadata v marc21. Metadata jsou transformována do dalších formátů podle šablon pro každou jednotlivou sbírku, pokud je tedy transformace možná. To nyní většinou

znamená, že záznam v marc21 obsahuje pole 856 s url, které je pak použito jako obsah elementu europeanaisShownBy.

Oaicat poskytuje několik rozhraní pro přístup k datům. Ta jsou implementována za použití již zmíněné aplikace repositoryManager. RepositoryManager pracuje nad adresářovou strukturou nazvanou Repository, která se skládá z několika adresářů – pro každou kolekci jeden. V aktuální implementaci se reálná kolekce dělí na tři virtuální kolekce podle doby vzniku titulů – kolekceBefore1800, kolekceAfter1800 a kolekceError1800, což je důsledkem požadavku Manuscriptoria na set, který by obsahoval všechny tituly vytvořené do roku 1800. Adresář kolekce pak obsahuje adresář pro každý podporovaný metadatový formát. Momentálně marc21, oai_dc a ese, v nichž se nachází jednotlivé soubory obsahující metadatové záznamy. Dále adresář kolekce obsahuje soubor collection.properties, který uchovává časové známky titulů, seznam setů, kterých je kolekce členem a informace o tom, který titul je přítomen v kterém formátu. Jako hlavní zdroj metadat jsou využívány denní exporty Alephu. Aplikace repositoryManager obsahuje funkcionalitu pro zpracování těchto exportů (s pomocí marc4j), aktualizaci záznamů, transformace do dalších formátů pro jednotlivé kolekce (pokud je to pro daný titul možné), přesouvání mezi kolekcemi, definici OAI-PMH setů a analýzu metadat. Dále je využíváno několik obslužných skriptů, které slouží k stahování exportů alephu, jejich zpracování apod. Identifikátory jednotlivých titulů jsou odvozeny od názvu báze v Alephu a systémového čísla v dané bázi (např. oai:aleph.mzk.cz:MZK03-001024481). Zdrojové kódy aplikace jsou přístupné na <http://code.google.com/p/joai-mzk/>.

IIPImage

Rozšíření image serveru IIPImage bylo realizováno v koordinaci s projektem Staré mapy online, jeho klíčové části (jpeg 2000 a DeepZoom) však byly hrazeny z prostředků tohoto výzkumného záměru.

V rámci anglických webových stránek projektu „Staré mapy online“ byla zřízena samostatná stránka obsahující doporučení týkající se vytváření obrázků ve formátu jpeg2000 (<http://help.oldmapsonline.org/jpeg2000/>). Součástí této stránky je i odkaz na instalační balíček image serveru IIPImage pro Debian a Ubuntu spolu s návodem k instalaci. V tomto kontextu je nutné doplnit, že došlo ke shodě s týmem Národní knihovny na podobě jpeg2000 profilu pro použití v rámci Národní digitální

knihovny. Tento profil byl pak v listopadu 2010 prezentován na semináři JPEG 2000 for the Practitioner v Londýně. Na stejném fóru byly také prezentovány IIPIImage a jeho rozšíření pro jpeg2000, které vzbudilo zasloužený zájem.

Pro implementaci jpeg2000 byla po testování knihoven ECW a OpenJpeg zvolena komerční knihovna Kakadu, kterou je však v rámci open source aplikací možné volně šířit v binární formě. Výhodou této knihovny je její vysoká rychlost a kvalita. Knihovna Kakadu je navíc dostupná i v plně funkční demoverzi pro různé operační systémy včetně Windows, která obsahuje mimo jiné nástroje pro konverzi do formátu jpeg2000 (kdu_compress). Na již zmíněném semináři pak došlo i k diskusi na téma jak nejlépe podpořit vývoj volně dostupné open source implementace jpeg2000 knihoven (OpenJpeg) tak, aby byla konkurenceschopná.

Na implementaci podpory pro Jpeg2000 a DeepZoom navázala v roce 2010 optimalizace výkonu IIPIImage serveru pomocí implementace podpory systému paměťové keše typu memcached a podpory watermarkingu. Memcached zásadním způsobem urychluje přístup k často přistupovaným dlaždicím jejich kešováním v operační paměti a za použití webového serveru nginx lze zajistit velmi rychlý přístup k dlaždicím bez nutnosti volání image serveru. Memcached je technologie, která stojí za řadou úspěšných portálů (např. LiveJournal, Wikipedia, Flickr, Twitter, Youtube...) a od jejího nasazení si slibujeme značné zvýšení dostupnosti online služeb například i v okamžicích nečekaných náporů většího množství uživatelů na konkrétní dokumenty.

Watermarking, další letos implementovaná technologie, umožňuje volitelně umístit průhledné logo ve formátu TIFF na náhodnou pozici na každé zobrazované dlaždici a tím omezit zneužitelnost zpřístupňovaných dokumentů. Dále bylo v roce 2010 díky spolupráci s Masarykovou univerzitou odstraněno několik zjištěných chyb (problém s občas chybějícími dlaždicemi ve Firefoxu a pády image serveru při generování velkých náhledů) a bylo navrženo další zvýšení rychlosti využitím knihovny libjpeg-turbo místo libjpeg.

Digitální knihovna – Kramerius

Moravská zemská knihovna již delší dobu spolupracuje s Národní knihovnou ČR a Knihovnou akademie věd na vývoji systému Kramerius. Tato spolupráce se výrazně zintenzivnila v okamžiku, kdy padlo rozhodnutí postavit novou verzi Krameria na jádře Fedora Commons. Příspěvkem Moravské zemské knihovny k tomuto

systému je právě image server IIPImage, díky němuž má tato digitální knihovna potenciál stát se opravdu použitelnou platformou pro implementaci nástrojů třetích stran, například anotačních nástrojů vyvíjených v rámci projektu Europeana Connect, nebo naopak umožnit přímou integraci v Krameriu zpřístupněných obrázků v aplikacích agregátorů typu Europeana či Manuscriptorium (což bylo již s úspěchem otestováno) nebo v jiných aplikacích třetích stran (např. georeferencer.org).

V současné době v MZK probíhá časově náročná migrace z Krameria 3 do Krameria 4, která s sebou nese nutnost konverzí nejen metadat, ale ve velké většině případů i formátů obrazových dat.

Metadatový editor

Metadatový Editor (dále MEditor) je komplexní, webově orientovaný systém obhospodařující všechny hlavní kroky tvorby digitálního objektu a jeho publikování v Krameriu. Řešení aplikace je přitom obecné a na cílovém systému a formátu metadat nezávislé. MEditor pracuje nad adresářovou strukturou, do které jsou ukládány naskenované dokumenty. Adresář s obrázky, jejichž názvy tvoří vzrůstající číselnou řadu, je pojmenován podle systémového čísla z knihovního systému Aleph nebo čárového kódu dané jednotky. MEditor „vidí“ do takovéto struktury a nabídne katalogizátorovi automaticky dokumenty připravené k importu. Po zvolení požadovaného dokumentu editor začne kopírovat obrázky do své adresářové struktury, vytvářet základní strukturální metadata a pokud je napojen na knihovní systém, stahovat bibliografický záznam dané jednotky prostřednictvím protokolu Z39.50.

Po importu je potřeba upravit strukturu dokumentu, zkontrolovat, zda je dokument kompletní, nechybí či naopak nepřebývá některá strana, ročník seriálu rozdělit na jednotlivá čísla, popsat články, určit typ stránky (např. zda se jedná o titulní list, reklamu, obsah monografie) atd. Jednotlivé údaje se předvyplní do struktury požadované systémem Kramerijs – od názvu dokumentu, přes autora, nakladatele, rok vydání a další „klasické“ knihovní metadata, až k údajům o digitalizovaném dokumentu. Vše je samozřejmě editovatelné a další informace, které nebyly nalezeny v originálním záznamu z katalogu je možné doplnit ručně. Když je dokument optimálně popsán a zkontrolován, je možné jej zveřejnit. Kliknutím na tlačítko „Publikovat“ se obrázky nakopírují do digitální knihovny Kramerijs a zároveň s nimi se importuje i metadatový popis v potřebném formátu.

Dalšími funkcemi editoru jsou např. možnost volání OCR – automatického rozpoznání textu dokumentu, generování statických html stránek, které mohou být indexované Googlem nebo jiným internetovým vyhledávačem, generování technických a administrativních metadat obsahujících informace o digitalizaci (použitý skener, rozlišení, velikost, formát a barevnost obrázků...) a autorskoprávní záležitosti (kdy bude dokument volně šiřitelný, kdo je vlastníkem digitální kopie a kdo fyzické předlohy apod.).

C Návrhová část

C.1. Katalogizace

V rámci výzkumného záměru byl elektronicky exemplářově zpracován celý stávající historický fond Moravské zemské knihovny v Brně. Fond je připraven pro případnou budoucí digitalizaci. V souvislosti s ní byl zahájen také analytický popis uměle vytvořených sběratelských atlasů, kterých se ve sbírkách MZK nachází několik desítek.

Na základě elektronického zpracování bude možné přistoupit i ke kvalifikovanému budování fondu, který vychází ze znalosti jeho obsahu. Na základě provedené revize celého zpracovaného fondu vznikl seznam deziderát, které je možné v rámci finančních možností dokoupit. Protože byla zajištěna celková jmenná evidence historického fondu, je možné postoupit o krok dále a zahájit v případném dalším projektu podrobné věcné zpracování celého fondu.

V návaznosti na již zpracované záznamy starých tisků zůstává úkolem optimalizace autorského, tiskařského, provenienčního rejstříku a incipitového rejstříku hudebnin, což již je činnost nad rámec výzkumného záměru. Údaji z autorského a tiskařského rejstříku je průběžně doplňována databáze národních autorit. V každodenní katalogizační práci jsme se setkávali s vlastnickými (provenienčními) poznámkami, které jsou nyní pečlivě evidovány (pole 561). Provenienční údaje nám zprostředkovalo exlibris, supralibros, razítko, slepotisk nebo rukopisná poznámka. Vedlejším produktem katalogizace historických fondů je tak rozsáhlý provenienční rejstřík.

Díky nasazení modulu ADAM v ALEPHu bylo možné zkvalitnit prezentaci historického fondu MZK přímým připojováním digitálních objektů (zejména obrázků titulních listů) k bibliografickým záznamům. Pro zpřístupnění rozsáhlejších dokumentů bylo využito systému Kramerius. K dosažení tohoto cíle bylo nezbytné vytvořit specifikaci nástrojů pro snadnou tvorbu potřebných strukturálních metadat pro Krameria a tyto nástroje také vyvinout. Výsledkem této práce je „Digitization Metadata Editor“, který je jedním z výsledků tohoto výzkumného záměru a který je v MZK v rutinním provozu.

Dokončeno bylo i zpracování starých hudebnin. Protože zejména u hudebních rukopisů je důležitým prvkem záznamu hudební incipit, vznikl v rámci výzkumného

záměru nástroj pro zobrazení hudebního incipitu, který katalogizátorům umožňuje tvorbu incipitu v libovolném katalogizačním programu. Hudebniny jsou zpracovány jmenně i věcně a jsou opatřeny i hudebními incipity tvořenými podle pravidel RISM, která byla převzata i do standardu MARC21. V průběhu řešení výzkumného záměru se spolupracovalo na projektu mezinárodní databáze RISM. Na pracovním setkání 10.11.2010 v Národní knihovně ČR zástupce hlavní redakce RISMu Guido Kraus představil nově vyvinutý katalogizační modul Kallisto pro hudební rukopisy. Dále plánuje redakce vyvíjet modifikaci programu Kallisto i pro tištěné hudebniny. V roce 2011 přistoupí tak MZK k importu záznamů svých hudebních rukopisů z Alephu do databáze RISMu a později tam bude moci předat i záznamy starých tisků.

Přínosem zpracování Mollovy mapové sbírky pak byla mimo jiné i série navazujících projektů (Staré mapy online, EuropeanaTravel a další). Díky nástroji usnadňujícímu vkládání geografických souřadnic do záznamu je nyní možné tyto záznamy prohledávat prostřednictvím portálu MapRankSearch.mzk.cz (více o tomto portálu na <http://www.mapranksearch.cz>).

C.2. Technologie

Metadatový editor

Metadatový editor je rutinně provozován digitalizačním oddělením MZK. Editor je volně dostupný na adrese <https://sourceforge.net/projects/dme/> a v MZK je provozován na adrese <https://meditor.mzk.cz/>. V současné době, kdy v MZK začíná přechod na Kramerius v.4 je editor stále produkčně napojen na Kramerius 3.

Nástroje pro pomoc při katalogizaci

Nástroj pro zobrazení incipitu nyní MZK provozuje na adrese <http://www.mzk.cz/cgi-bin/incipity.pl>. Současná verze využívá pro generování náhledu incipitu open source systém lilypond, který je jedním z nejkvalitnějších systémů pro sazbu not.

Nástroj pro doplňování souřadnic do záznamu má nyní tři různé verze. Nejstarší je provozována na adrese <http://www.staremapy.cz/marc/>, novější, graficky odlišná verze na adrese <http://www.oldmapsonline.org/boundingbox/> a nejnovější verze s částečně odlišnou funkcí na adrese <http://www.geoparser.org/>.

IIP Image Server

Díky výzkumnému záměru je nyní veřejnosti k dispozici kvalitní a rychlý image server s podporou standardů Zoomify, DeepZoom a Jpeg2000. IIPImage server je nyní v MZK provozován na adrese <http://imageserver.mzk.cz/>, odkud jsou zpřístupňovány digitalizované dokumenty aplikacím, včetně například pokusného zpřístupnění obrázků stran rukopisu pro Manuscriptorium ve formátu Zoomify.

V roce 2010 jsme navázali spolupráci s Masarykovou univerzitou, která projevila o imageserver zájem pro zpřístupnění sbírky histologických mikroskopických snímků ve vysokém rozlišení. Díky této spolupráci se podařilo nalézt a odstranit v image serveru několik chyb a dosáhnout jeho dalšího zrychlení.

Již mimo rámec výzkumného záměru je řešena optimalizace implementace IIPImage serveru v nové verzi digitální knihovny Kramerius tak, že do Fedory Commons budou ukládány jen DeepZoom URL, případně URL na náhled v imageserveru a testování možností prezentací vícestránkových dokumentů prostřednictvím technologie DeepZoom.

OAI-PMH Server

OAI-PMH server je provozován na adrese <http://oai.mzk.cz/> a vzhledem ke svému charakteru je průběžně rozvíjen v závislosti na potřebách knihovny. Jednou z možností dalšího rozvoje by mohlo být vytažení definic kolekcí, oai setů apod. z kódu do konfiguračních souborů a rozvoj CLI a obslužných skriptů, aby pak toto řešení mohlo být použitelné i jinými institucemi, které používají Aleph a řeší podobné problémy.

C.3. Předkládané výsledky:

Výsledky dosažené a uplatněné

1. [Digitization Metadata Editor](#)

Druh výsledku: R - Software, Předkladatel výsledku: Moravská zemská knihovna v Brně, Dodavatel výsledku: MK, Konsolidovaný rok uplatnění výsledku: 2009.

2. [IIPImage - Jpeg2000+DeepZoom](#)

Druh výsledku: R - Software, Předkladatel výsledku: Moravská zemská knihovna v Brně, Dodavatel výsledku: MK, Konsolidovaný rok uplatnění výsledku: 2009.

3. [GeoMARC](#)

Druh výsledku: R - Software, Stav uplatnění výsledku: U - Výsledek již uplatněný, Předkladatel výsledku: Moravská zemská knihovna v Brně, Dodavatel výsledku: MK, Konsolidovaný rok uplatnění výsledku: 2008.

4. [Rukopisná lidová modlitební kniha jako pramen k dějinám kultu svatých v královehradecké diecézi](#)

Druh výsledku: D - Článek ve sborníku, Stav uplatnění výsledku: U - Výsledek již uplatněný, Předkladatel výsledku: Moravská zemská knihovna v Brně, Dodavatel výsledku: MK, Konsolidovaný rok uplatnění výsledku: 2008.

5. [ShowPE](#)

Druh výsledku: R - Software, Stav uplatnění výsledku: U - Výsledek již uplatněný, Předkladatel výsledku: Moravská zemská knihovna v Brně, Dodavatel výsledku: MK, Konsolidovaný rok uplatnění výsledku: 2008.

6. [Veduta jako sběratelský fenomén. Soubory vedut v Moravské zemské knihovně.](#)

Druh výsledku: D - Článek ve sborníku, Stav uplatnění výsledku: U - Výsledek již uplatněný, Předkladatel výsledku: Moravská zemská knihovna v Brně, Dodavatel výsledku: MK, Konsolidovaný rok uplatnění výsledku: 2008.

7. [Z Itálie na Moravu. Osudy dvou středověkých rukopisů kanonického](#)

[práva z fondu Moravské zemské knihovny](#)

Druh výsledku: D - Článek ve sborníku, Stav uplatnění výsledku: U - Výsledek již uplatněný, Předkladatel výsledku: Moravská zemská knihovna v Brně, Dodavatel výsledku: MK, Konsolidovaný rok uplatnění výsledku: 2008.

8. [Brněnský knihtisk v 18. století - rodina Svobodových](#)

Druh výsledku: D - Článek ve sborníku, Stav uplatnění výsledku: U - Výsledek již uplatněný, Předkladatel výsledku: Moravská zemská knihovna v Brně, Dodavatel výsledku: MK, Konsolidovaný rok uplatnění výsledku: 2007.

9. [Schramova sbírka v MZK a její zpracování](#)

Druh výsledku: D - Článek ve sborníku, Stav uplatnění výsledku: U - Výsledek již uplatněný, Předkladatel výsledku: Moravská zemská knihovna v Brně, Dodavatel výsledku: MK, Konsolidovaný rok uplatnění výsledku: 2007.

10. [Staré mapy a software zdarma - Zpracování a zpřístupnění historických dokumentů](#)

Druh výsledku: B - Odborná kniha, Stav uplatnění výsledku: U - Výsledek již uplatněný, Předkladatel výsledku: Moravská zemská knihovna v Brně, Dodavatel výsledku: MK, Konsolidovaný rok uplatnění výsledku: 2007.

11. [Zpřístupnění starých map a vedut pomocí internetu](#)

Druh výsledku: J - Článek v odborném periodiku, Předkladatel výsledku: Moravská zemská knihovna v Brně, Dodavatel výsledku: MK, Konsolidovaný rok uplatnění výsledku: 2007.

12. [Portál "Staré mapy online"](#)

Druh výsledku: S - Prototyp, uplatněná metodika, funkční vzorek,

autorizovaný software, výsledky aplikovaného výzkumu promítnuté do právních předpisů a norem, užitiný vzor, Stav uplatnění výsledku: U - Výsledek již uplatněný, Předkladatel výsledku: Moravská zemská knihovna v Brně, Dodavatel výsledku: MK, Konsolidovaný rok uplatnění výsledku: 2006.

13. [První setkání celostátní pracovní skupiny pro zpracování historických fondů](#)

Druh výsledku: O - Ostatní výsledky nezařaditelné do žádného z výše uvedených druhů výsledku, Stav uplatnění výsledku: U - Výsledek již uplatněný, Předkladatel výsledku: Moravská zemská knihovna v Brně, Dodavatel výsledku: MK, Konsolidovaný rok uplatnění výsledku: 2006.

14. [Staré mapy a software zdarma](#)

Druh výsledku: A(V) - Audiovizuální tvorba, elektronické dokumenty tj. dokumenty vydané pouze ve formě čitelné prostřednictvím počítače - se vzdáleným přístupem, Stav uplatnění výsledku: U - Výsledek již uplatněný, Předkladatel výsledku: Moravská zemská knihovna v Brně, Dodavatel výsledku: MK, Konsolidovaný rok uplatnění výsledku: 2006.

15. [TimeMap - georeferencované historické dokumenty a mapy](#)

Druh výsledku: D - Článek ve sborníku, Stav uplatnění výsledku: U - Výsledek již uplatněný, Předkladatel výsledku: Moravská zemská knihovna v Brně, Dodavatel výsledku: MK, Konsolidovaný rok uplatnění výsledku: 2006.

16. [Vnější forma a význam rukopisů 17. až 19. století Moravské zemské knihovny v Brně](#)

Druh výsledku: D - Článek ve sborníku, Stav uplatnění výsledku: U - Výsledek již uplatněný, Předkladatel výsledku: Moravská zemská

knihovna v Brně, Dodavatel výsledku: MK, Konsolidovaný rok uplatnění výsledku: 2006.

17. [Historické fondy a nové možnosti zpřístupnění informací](#)

Druh výsledku: D - Článek ve sborníku, Stav uplatnění výsledku: U - Výsledek již uplatněný, Předkladatel výsledku: Moravská zemská knihovna v Brně, Dodavatel výsledku: MK, Konsolidovaný rok uplatnění výsledku: 2005.

18. [Historické fondy Moravské zemské knihovny v Brně "a lidé kolem nich"](#)

Druh výsledku: D - Článek ve sborníku, Stav uplatnění výsledku: U - Výsledek již uplatněný, Předkladatel výsledku: Moravská zemská knihovna v Brně, Dodavatel výsledku: MK, Konsolidovaný rok uplatnění výsledku: 2005.

19. [Hudební incipit v bibliografickém záznamu](#)

Druh výsledku: D - Článek ve sborníku, Stav uplatnění výsledku: U - Výsledek již uplatněný, Předkladatel výsledku: Moravská zemská knihovna v Brně, Dodavatel výsledku: MK, Konsolidovaný rok uplatnění výsledku: 2005.

20. [Tschechische Drucke der Mährischen Landesbibliothek in Brünn und der Südmährischen Klosterbibliotheken aus den Jahren 1501-1800, Band 1 A-Q](#)

Druh výsledku: B - Odborná kniha, Stav uplatnění výsledku: U - Výsledek již uplatněný, Předkladatel výsledku: Moravská zemská knihovna v Brně, Dodavatel výsledku: MK, Konsolidovaný rok uplatnění výsledku: 2005.

21. [Tschechische Drucke der Mährischen Landesbibliothek in Brünn und der Südmährischen Klosterbibliotheken aus den Jahren 1501-1800, Band 2 R-Ž, Registern](#)

Druh výsledku: B - Odborná kniha, Stav uplatnění výsledku: U -
Výsledek již uplatněný, Předkladatel výsledku: Moravská zemská
knihovna v Brně, Dodavatel výsledku: MK, Konsolidovaný rok
uplatnění výsledku: 2005.

D Použití institucionální podpory

E Stručné resumé

K 31. 12. 2010 obsahovala elektronická databáze historických fondů MZK03 celkem 95.705 exemplářových záznamů rukopisů, prvotisků, starých tisků, tisků 19. století, starých grafik a map. Elektronická databáze MZK01 obsahovala 7.443 záznamů hudebních rukopisů a starých tisků. Všechny tyto záznamy jsou propojeny se svým plným textem nebo jsou zpřístupněny prostřednictvím služby EOD (eBooks on Demand). Digitalizované dokumenty jsou zpřístupněny online, mimo MZK jsou zpřístupněny prostřednictvím portálů Manuscriptorium a Europeana.

V průběhu řešení výzkumného záměru bylo pracoviště MZK největším pracovištěm zabývajícím se popisem historických dokumentů ve formátu MARC21. Z iniciativy řešitelů tohoto výzkumného záměru byla v roce 2006 vytvořena pracovní skupina pro popis historických dokumentů v rámci Sdružení knihoven ČR.

V roce 2005 byla tiskem a posléze i elektronicky vydána bibliografie dr. Jaroslava Vobra „České tisky Moravské zemské knihovny v Brně a jihomoravských klášterních knihoven z let 1501-1800“, čímž byl splněn jeden z hlavních cílů výzkumného záměru.

Díky řešení výzkumného záměru zřídila Moravská zemská knihovna vlastní digitalizační oddělení, které postupně vybavuje vhodným zařízením. Digitalizační oddělení se nyní připravuje na zásadní rozšíření a zahájení masové digitalizace v rámci projektu Národní digitální knihovna (NDK) od začátku roku 2012. Digitalizační oddělení využívá pro svou práci metadatový editor, zajišťující tvorbu zejména strukturálních metadat a import digitalizovaných dokumentů do digitální knihovny Kramerius. Tento editor je jedním z výsledků výzkumného záměru. Dále byla zprovozněna OAI-PMH gateway, agregující data i metadata poskytovaná MZK do jednoho rozhraní, odkud jsou po nutných modifikacích prostřednictvím OAI-PMH dále zpřístupňována.

Open source systém Kramerius byl nasazen jako systém digitální knihovny MZK a v současné době probíhá přechod z verze 3 na verzi 4, na jejímž vývoji MZK spolupracuje. Hlavním přínosem výzkumného záměru pro rozvoj Krameria je image server IIPImage. Přínosem výzkumného záměru je výrazné rozšíření funkcionality tohoto imageserveru, který byl rozšířen o podporu dlaždicových de-facto standardů Zoomify a DeepZoom, čímž se výrazně rozšířila škála dostupných prohlížeček, na straně serveru pak byla implementována podpora pro jpeg2000 a v posledním roce

řešení výzkumného záměru byla ještě doplněna podpora pro volitelné dynamické označování jednotlivých dlaždic viditelnými vodoznaky a podpora kešovacího systému Memcached. IIPIImage implementovaný v Krameriu verze 4 eliminuje po přechodu na jpeg2000 nutnost používání plug-inů třetích stran, nutných pro zobrazování obrázků formátu djvu.

Cíle výzkumného záměru byly tak splněny, za výsledek výzkumného záměru je ovšem nutné považovat i řadu navazujících aktivit, ať už jde o končící projekt Staré mapy online a na něj navazující projekt TEMAP, nebo o účast MZK v projektech EOD a EuropeanaTravel. Výsledky výzkumného záměru byly průběžně prezentovány na různých fórech u nás i v zahraničí.

F Přílohy

F.1. Přehled zpracování jednotlivých celků historického fondu

Fond		svazků	záznamů
Staré tisky			
Staré tisky (kmenový fond)	ST5	286	626
Staré tisky (kmenový fond)	ST4	1264	1602
Staré tisky (kmenový fond)	ST3	3408	4285
Staré tisky (kmenový fond)	ST2	9259	11027
Staré tisky (kmenový fond)	ST1	23394	26973
Staré tisky (kmenový fond)	STS	957	1213
Komenský	Ks	223	258
Zednářská literatura	Fr	334	331
Pedagogická knihovna	STPK	167	216
Technická knihovna	STTK	25	21
Uzavřené historické celky			
Knihovna hrabat Khuen-Belasi	BKB	3571	3942
Zámecká knihovna Kúbecků von Kúbau (torzo)	MKK	2686	2853
Zámecká knihovna Lysá nad Labem (torzo)	L	370	427
Chirurgické grémium Jihlava	JCH	142	163
Knihovna 1. německého gymnázia v Brně	G	2710	2920
Zámecká knihovna hrabat Chorinských	CH	9237	10429
Knihovna kláštera kapucínů ve Znojmě	ZK	3320	4485
Knihovna piaristů v Mikulově	MP	2183	2439
Knihovna koleje redemptoristů ve Svitavách	SR	641	748
Muzejní knihovna z Uherského Brodu	UB	435	581
Knihovna Biskupského semináře	BS	330	463
Grafické sbírky			
Mollova sbírka map	Moll	8565	12748
Schramova sbírka grafik, 1. část	Skř.1	3325	3836
Schramova sbírka grafik, 2. část	Skř.2	655	674
Staré mapy	STMpa	376	366
Prvotisky			
Prvotisky (kmenový fond)	PT1	23	35
Prvotisky (kmenový fond)	PT2	46	78
Prvotisky (kmenový fond)	PT3	69	88
Prvotisky (kmenový fond)	PT4	11	14
Prvotisky Chorinských	CHP	14	18
Prvotisky Znojmo	ZKP	14	19
Prvotisky Mikulov	MkP	208	344
Rukopisy			
Rukopisy (kmenový fond)	RKP	518	521
Rukopisy (kmenový fond)	RKP2	246	253
Rukopisy dietrichsteinské knihovny v Mikulově	Mk	116	118
Knihovna hrabat Khuen-Belasi	BKB-RKP	5	5

Zámecká knihovna Kübecků von Kübau (torzo)	MKK-RKP	6	6
Knihovna piaristů v Mikulově	MP-RKP	45	46
Zámecká knihovna hrabat Chorinských	CH-RKP	114	115
Knihovna kláštera kapucínů ve Znojmě	ZK-RKP	2	2
Mollova sbírka – katalog	Moll-RKP	42	42
Mikrofilmy rukopisů	Skř.17	366	347
Mikrofilmy rukopisů	MF	31	28
Staré hudebniny			
Staré tisky	STMUS1	14	14
Staré tisky	STMUS2	59	88
Staré tisky	STMUS3	362	402
Staré tisky	STMUS4	4292	4362
Staré tisky	STMUS5	48	51
Rukopisy	RKPMUS	1576	1556
Mikrofilmy	Skř.17	970	970
Celkem		87060	103148

F.2. Zkatalogizované Historické sbírky MZK v Brně

F.2.1. Kmenový fond

Moravská zemská knihovna vyrostla z neveřejné spolkové knihovny Hospodářské společnosti pro Moravu (1808). Podle záměru svých zakladatelů měla sloužit především současným potřebám a nebyla dlouhou dobu ani knihovnou veřejnou (1883). Staré tisky se do fondu dostávaly spíše nahodile, jako součást větších knižních darů či odkazů spoluzakladatelů a donátorů Františkova muzea, ke kterým patřil hrabě Antonín Bedřich Mitrovský, starohrabě Hugo Salm, hrabě Josef Auersperg či Josef Antonín Ponesch. Nejvýznamnějším přínosem, který vlastně položil základ k větší historické knihovně, byl dar moravského vlasteneckého kněze, mecenáše věd a umění hraběte Bedřicha Sylvy Taroucy. Knihovna narůstala dary příznivců, jednotlivců i spolků, odkazy pozůstalostí i nákupy v antikvariátech. V roce 1899 došlo k pozemštění knihovny, jehož neblahým důsledkem byla v roce 1901 delimitace fondu se zemským archivem. Knihovna přišla o svoji bohatou sbírku rukopisů (ca 1200 sv.), základem které byly sbírky Zlobického, Schwoye a Cerroniho, výměnou dostala 2000 svazků starých tisků. K velkým poválečným přírůstkům patří sbírka evangelického faráře Josefa Gustava Adolfa Szalatnaye de Nagy Szalatna, v dubnu 1920 zakoupil stát knihovnu slavisty a bohemisty Adolfa Patery. Ve dvacátých letech se fond rozrostl o zámeckou knihovnu z Čech pod Kosířem,

gymnaziální knihovny z Klatov a ze Žatce, vzácnou knihovnu jezuitského gymnázia v Jihlavě a knihovny významných institucí - Matice moravské, Musejního spolku a pražskou sekundogeniturní Lobkovickou knihovnu. V roce 1950 se do rezervních fondů knihovny dostala zrušená knihovna právnické fakulty a poté ještě další zlomky knihoven různých spolků a institucí. Některé z nich byly zachovány samostatně jako uzavřené historické sbírky, jiné vplynuly do kmenového fondu knihovny. Část z nich byla navráćena zpět (např. zmiňovaná knihovna právnické fakulty.)

Kmenový fond starých tisků - ca 38500 sv. (46800 titulů) - je budován průběžně od počátků vzniku knihovny Františkova muzea do současnosti. Je vyčleněn samostatně od ostatního fondu MZK, uspořádan formátově, podle velikostí do 6 lokací (ST-1,2,3,4,5,S).

Původ zpracovávaných knih a jejich „cesta“ mezi fondy MZK byla již podrobně popsána Vladislavem Dokoupilem⁷ a potvrzena vlastním knihovědným průzkumem jednotlivých exemplářů při vlastní katalogizaci fondu. Na základě „provenienčního hlediska“ lze říci, že právě knihy pocházející z okruhu činnosti jezuitů a piaristů, zvláště tedy jejich školských zařízení (gymnází) v Jihlavě (jezuité), Kroměříži (piaristé) a Praze (Nové Město – piaristé, Malá Strana – jezuité) představují nejzajímavější celky i jednotliviny.

Ze soukromých osob, jakožto někdejších majitelů, figurují osobnosti typu: knihovník Národního muzea Adolf Patera, právník Putzlacher, kanovník Pöllner a evangelický pastor Szalatnay, nebo archeolog Jaroslav Palliardi, přičemž mnohé z těchto jejich kdysi soukromých knihoven se posléze staly částí větších institucionálních celků (Putzlacherova knihovna přešla do Lobkovické a Pöllnerova do pražského malostranského gymnázia a podobně).

Právě někdejší šlechtické knihovny jsou ve fondu velmi výrazně zastoupeny, jmenovitě se jedná především o knihovny rodů: Lobkowicz, Sylva-Tarouca, Chorinský, Sternberg a Wallis. Velkým a specifickým celkem jsou samozřejmě knihy původem z Františkova Muzea v Brně.

Chronologicky vzato ca 4450 záznamů reflektuje díla vydaná v 16. století, přes 7500 ze 17. století a zbytek pochází většinou z 18. století. Jedná se tedy o klasický

⁷ Dokoupil, Vladislav: *Rukopisy a staré tisky*. In: Státní vědecká knihovna v Brně, Jubilejní sborník 1808-1883-1958-1983, Brno 1983, s.81-129.

reprezentativní vzorek ukazující nárůst knižní produkce v průběhu jmenovaných století.

Z jazykového hlediska je ve fondu obsaženo ca 3450 jazykově českých bohemik. Téměř polovinu fondu tvoří knihy v jazyce německém (ca 21300 záznamů), následuje latina (ca 16000 záznamů), francouzština (ca 7200 záznamů), italština (1200 záznamů) a řádově ve stovkách jsou zastoupeny další jazyky - španělština, polština, maďarština, hebrejština, řečtina ...

Ze statistického hlediska jistě nepřekvapí dominantní zastoupení tisků z Německa a kromě Česka jsou z ostatních oblastí výrazně zastoupeny i Francie a Itálie. Z našeho nejbližšího okolí pak Rakousko, též Polsko a Slovensko.

Z míst vydání dominuje Vídeň (ca 4300), Lipsko (ca 4200) a Paříž (ca 3300), pro zajímavost lze ještě zmínit významná vydavatelská centra ve Frankfurtu nad Mohanem (ca 2200), Norimberku (ca 3100) a Berlíně (ca 2500). Z jiných měst třeba i Benátky (ca 2300) či Londýn (830). Co se našeho území týče, tak Praha je zastoupena v ca 4900 případech, Brno (ca 2200), Olomouc (ca 1050). Na Slovensku pak Trnava (475) a Bratislava (255) především díky tamější jezuitské koleji a tiskárně.

Po stránce velikostní jsou v menšině tzv. velkoformátové knihy, čili „folio“ a „kvart“ (sjednoceny podle výšky hřbetu v rámci lokací ST5, ST4 a ST3 – 4958 svazků). Naopak nejrozsáhlejší knižní řada, označená jako ST1 (23.394 svazků) spadá do nejvíce zastoupeného knižního formátu, tzv. „osmerky“. Nejmenší kolibří vydání – 16°, 24° je zastoupeno v 933 svazcích. Většinou formát knihy nepřímo ovlivňuje i její obsah. Rozmanitá knižní produkce, zkatalogizovaná v uplynulém šestiletém období, zahrnuje pestrou škálu titulů z různých oborů lidské činnosti a je obrazem univerzality kmenového fondu, v kterém jsou zastoupena díla historická - všeobecné dějiny, dějiny jednotlivých zemí a měst, knihy z oboru genealogie, heraldiky, sfragistiky, numismatiky, práva, vojenství, teologie, biblické knihy, filozofie, středoškolské učebnice, učebnice jazyků a slovníky, díla umělecká a literární, matematická, fyzikální, astronomická, spisy o hornictví a hutnictví, architekturu, pojednání národohospodářská, technická, lékařská či přírodovědná. Najdeme zde pozoruhodná díla geografická či zeměpisná, cestopisy i objevné cesty. Z velkých formátů, kde jsou většinou zastoupena četně obrazová díla věnovaná starověkým starožitnostem, uměleckým památkám a kartografii patří k nejzajímavějším ve fondu předně námořní atlas L.J. Waghenaera *Speculum nauticum* (Lugduni Batavorum,

Excudebat typis Plantianis Franciscus Raphelingius, pro Luca Ioannis Aurigario 1583) s přivázanými 8 rukopisnými mapami portolánového pergamenového atlasu, Orteliův atlas Theatrum orbis terrarum (Antverpiae 1568-570), monumentální vícesvazkové obrazové dílo Thesaurus antiquitatum Romanorum (Venetiis 1732-1737). Z velkých encyklopedických prací můžeme zmínit také obrazové historické dílo Theatrum Europeanum (Frankfurt a. M., Merian 1662-1738, obsahuje četné mědirytiny měst portrétů, plánů) a pochopitelně ve fondu nemůže chybět ani Velká francouzská encyklopedie (Encyclopédie méthodiqueParis 1787-1790).

Jak už to tak u univerzálního fondu bývá, stojí vedle sebe díla antických myslitelů a klasiků (Aristotela, Platona, Cicera), vedle děl Alberta Velikého, Tomáše Akvinského a díla reformátorů církve jako byl Erasmus Rotterdamský, Martin Luther, Melachthon, J. Kalvín či Zwingli, Beze i francouzských osvícenců Voltaira, Rousseaua.

Vzácností jsou moravské tisky z Prostějova a Olomouce z tiskáren Jana Olivetského, Jana Gunthera a Friedricha Milichtalera i českobratrské tisky ivančické a kralické (šestidílka). A pochopitelně ve fondu nechybí práce Veleslavínovy, bible Severýnovy, Melantrichovy i Svatováclavské a díla Václava Hájka z Libočan, Jana Husa, Bohuslav Balbína, Pavla Krystián z Koldína, Bohuslava Paprockého (Zrcadlo slavného markrabství moravského, Olomouc 1592), Martina Kuthena i velké množství vydání modlitebních knížek Martina z Kochemu.

Z malých vydání jsou pozoruhodné proslulé kapesní příručkové „Respubliky“ věnované jednotlivým státům, produkované zejména leydenskými tiskaři (Elzevierové) a v neposlední řadě také velice ceněné drobné kramářské tisky a písňe z produkce našich menších venkovských tiskáren ze 17., 18. i počátku 19. století, vyvázané jednotlivě, nebo ve špalíčcích obsahujících i 100 jednotlivých exemplářů.

Sbírka komenian

Moravská zemská knihovny vlastní vzácnou sbírku díla filozofa, pedagoga, teologa a myslitele Jana Amose Komenského (1592-1670). Myšlenka na její vybudování vznikla na přelomu 19. a 20. století, kdy tehdejší ředitel Moravské zemské knihovny dr. Wilhelm Schramm podal návrh, aby byla založena Knihovna Komenského jako zvláštní sbírka, což bylo kuratoriem ústavu 11. června 1900 schváleno. Rozvoj fondu byl materiálně zajištěn od r. 1902 zvláštní pro něj určenou zemskou dotací. Ta umožnila udržovat kontakt s významnými evropskými

antikvariáty v Německu, Rakousku a Švýcarsku a nákupy u nich se staly vedle koupí tuzemských hlavním a stálým zdrojem rychlého rozvoje sbírky. Knihovna Komenského byly vytvořena z původního jádra knihovny Františkova muzea (36 svazků), který byl roku 1901 rozmnožen delimitací fondů s Moravským zemským archivem o dalších 12 svazků. V roce 1957 čítal fond i s exempláři klášterních knihoven už 250 kusů. Ve srovnání se Soupisem děl J. A. Komenského z r. 1959,⁸ který eviduje 420 bibliografických jednotek, obsahuje naše sbírka 168 titulů, tedy 40 % všech titulů. Navíc je asi 35 titulů registrováno pouze v naší knihovně.

V současnosti tvoří fond komenian 223 svazků (258 exemplářových záznamů) označených lokací Ks. Další 4 exempláře jsou podchycené v uzavřených historických sbírkách (zámecké knihovně Chorinských z Veselí na Moravě a knihovně 1. německého gymnázia v Brně). Poslední tištěný soupis této sbírky, který vyšel zásluhou dr. Jaroslava Vobra,⁹ zaznamenává nejen tyto exempláře, ale i tituly, které byly původně součástí Státní pedagogické knihovny (8 svazků) a rovněž moravských klášterních knihoven (32 svazků). Vedle starých tisků obsahuje sbírka komenian rovněž pět hodnotných rukopisů, mezi nimiž vyniká nejstarší dnes známý autograf J. A. Komenského z r. 1611. Jedná se o zápis do památníku Eliáše Crispa v Herbornu z 21. července 1611.

Ve sbírce se nejčastěji vyskytuje dílo *Janua linguarum* (87 svazků) a *Orbis sensualium pictus* (50 svazků). Jedná se o nejznámější a nejčastěji vydávané knihy Jana A. Komenského. Jeho knihy vycházely tiskem v nejrůznějších zemích a jazycích. Nejvíce je zastoupena němčina, latina, francouzština, čeština a angličtina. Najdeme ale i tisky v italském, maďarském, polském, ruském nebo švédském jazyce. Komenského knihy s ohledem na jeho životní osud a věhlas, který si získal už za svého života, vycházely téměř po celé Evropě. Přední místo náleží pochopitelně Nizozemí (Amsterdam, Leiden) a Anglii (Londýn). Mezi exotická místa vydání můžeme zařadit města Stockholm a Moskvu.

Podkladem ke katalogizaci a popisu do elektronické databáze byl soupis J. Vobra, na který navázala přímá katalogizace „s knihou v ruce“.

⁸ Urbánková, Emma (ed.): Soupis děl J.A. Komenského v československých knihovnách, archivech a museích. Praha 1959.

⁹ Vobr, Jaroslav: Dílo Jana Amose Komenského ve fondech Státní vědecké knihovny v Brně a moravských klášterních knihoven. Rukopisy a staré tisky 1611-1800. Brno 1992.

Zednáři

Základem dnešní sbírky zednářské literatury v Moravské zemské knihovně byl knižní dar Antonína Endsmanna, rytíře z Ronova dar z roku 1857. Ten sbírku získal koupí při dražbě knihovny hraběte Josefa Auersperga, jehož iniciály J.G.A. najdeme na četných modrých celokožených marokénových vazbách. Bohužel přišla původní sbírka¹⁰ v době okupace o polovinu nejzajímavějších titulů odeslaných policii do Berlína, postupně však byla rozšířena novější literaturou se zednářskou tematikou. V doplňování sbírky se nepokračuje. Dnešní stav je 331 bibliografických záznamů v 334 svazcích. Tato sbírka byla elektronicky zpracována jako jedna z prvních ještě před řešením výzkumného záměru, ale i tyto původní bibliografické záznamy byly v průběhu katalogizačních prací opravovány a korigovány. Každý záznam je navíc rozšířen o obrazovou přílohu – snímek titulního listu.

S knihou v ruce byly rovněž zpracovány další dvě drobné sbírky - staré tisky z fondů bývalé Pedagogické a bývalé Technické knihovny, které byly vtěleny do Moravské zemské knihovny. Ve sbírce označené STPK – 168 svazků se 216 tituly – nalezneme literaturu převážně pedagogického a filozofického zaměření, zajímavostí je zde šachová literatura. Technické literatura naopak převládá v 21 titulech v 25 svazcích označených společnou signaturou STTK.

F.2.2. Uzavřené historické sbírky

Uzavřené historické sbírky jsou tvořeny zámeckými knihovnami (knihovna hrabat Khuen-Belasi, zámecká knihovna Kúbecků von Kúbau, knihovna Lysá nad Labem a knihovna hrabat Chorinských), klášterními a církevními knihovnami (kapucíni ve Znojmě, piaristi v Mikulově, kolej redemptoristů ve Svitavách a knihovna Biskupského semináře) a nakonec světskými, institucionálními knihovnami (knihovna Chirurgického grémia Jihlava, knihovna 1. německého gymnázia v Brně a muzejní knihovna z Uherského Brodu). Většina sbírek byla zkatalogizována především způsobem retrokonverze opsáním dřívějšího katalogizačního lístku nebo částečně

¹⁰ Grolig, Moriz: Die „Freimaurer-Bibliothek“ in der mährischen Landesbibliothek in Brünn. In: Zeitschrift des mähr. Landesmuseums, 8, 1908.

s knihou v ruce, pouze knihovny hrabat Chorinských, znojenských kapucínů a biskupského semináře byly celé zkatalogizovány exemplářově.

Zámecká knihovna hrabat Chorinských

Zámecká knihovna hrabat Chorinských je dnes součástí historického fondu Moravské zemské knihovny. Knihovna Chorinských je největší kompaktní světskou knihovnou nacházející se ve sbírkách MZK, která ji získala v roce 1946 jako německý konfiskát na základě konfiskačních dekretů. Jedinečnost Chorinské knihovny je podtržena i tím, že nebyla rozmělněna do fondu a zůstala zachovaná téměř v původní velikosti, přičemž bylo dodrženo i autentické řazení knih. Knihovnu Chorinských v dnešní podobě tvoří dvě dříve samostatné šlechtické knihovny, definitivně sloučené ve dvacátých letech dvacátého století, a to knihovna Chorinských a knihovna Walldorfů.

Stejně jako v ostatních zámeckých knihovnách, lze i v celé Chorinské knihovně vysledovat obecné trendy shromažďování některých obsahových kategorií, které přímo souvisely s životem šlechty, se specializovanými obory apod. Knihovnu Chorinských lze označit jako běžnou dlouhodobě vytvářenou šlechtickou knihovnu. Nalezneme v ní proto publikace snad ze všech vědních oborů, populární a klasickou literaturu, divadelní hry apod. Zároveň se v systému uspořádání a doplňování knihovny odrážejí záliby jednotlivých členů rodu, aktuální dění v jejich životě, cesty do ciziny, jejich politické a společenské ambice, univerzitní studia i jejich profese. Jak je patrné, složení knihovního fondu je velmi pestré, setkáváme se zde s celou škálou publikací z přírodovědeckých, technických i humanitních oborů, stejně tak se zde objevují genealogie, poezie, cestopisy, beletrie a další díla psaná autory od antických dob po ty žijící v 19. století. Protože zámecké knihovny nejednou plnily funkci vzdělávací, nalezneme v nich učebnice a pedagogickou literaturou, v našem případě se jedná především o univerzitní teze, jazykové a matematické učebnice. Z praktického důvodu byly nakupovány publikace související se správou velkostatku, stavebními úpravami sídla i údržbou zahrad. Hojně je zde také zastoupena právnícká literatura, neboť jak Chorinští, tak Walldorfové byli právníky a působili u zemského soudu či ve správních službách.

Dominantním jazykem knih vytištěných do 17. století je latina, od 18. století však zcela převažuje němčina, kterou byla tištěna více než polovina tisků. Druhým převládajícím jazykem je francouzština, kterou je tištěno přibližně 2100

katalogizovaných tisků. Další jazyky jsou zde zastoupeny spíše sporadicky, italských tisků se zde objevuje jen něco kolem 250 a další jazyky jako angličtina, řečtina, španělština, holandština, ale i čeština jsou zde zastoupeny jen v několika desítkách exemplářů. Co se týká časového rozmezí, v knihovně nalezneme tisky vydávané od 16. po 19. století. Nejvíce jsou zde zastoupeny tisky z 18. století, které tvoří přes polovinu knihovny.

Protože byla knihovna Chorinských intenzivně doplňována po tři století, chtěli bychom především upozornit na momenty, které se výrazněji odrazily v jejím vzhledu. Co se týká původní Walldorfské knihovny, nejvýznamnější osobností rodu, která zasáhla do podoby knihovny, byl Gottfried Ignác Walldorf (zemřel 1739). Na jeho popud došlo ve 30. letech 18. století k seřazení a katalogizaci Walldorfské knihovny, kterou provedl kapucínský mnich Modestus. Při pořádání knih do nich Modestus vpisoval jednotnou provenienční poznámku: „Ex Bibliotheca Illust. D. Ignatii Comitii Walldorff.“ Kvůli dosažení jednotného vzhledu knihovny, byly hřbety knih natřeny bílou, popřípadě světle šedou barvou. I přestože se v roce 1796 stali Chorinští univerzálními dědici Walldorfů, nezačlenili knihovnu do svého fondu a ponechali ji na stávajícím místě v Želeticích. Bohužel v roce 1852 došlo po průtrži mračen k protržení hrází dvou nedalekých rybníků a celé želetické sídlo bylo až do výšky prvního patra zaplaveno vodou a bahnem. Knihovna nacházející se v přízemí byla poničena, bohužel nikdy nedošlo k vyčištění poškozených knih a proto se na některých z nich ještě dnes nacházejí nánosy bahna.

Vlastní knihovna Chorinských byla několikrát seřazena a zkatalogizována. Koncem 18. století knihovnu uspořádal piarista Inocenc Aleš (1738-1810), vychovatel dědice Walldorfů, Františka Kajetána Chorinského a jeho čtyř bratrů. Inocenc Aleš seřadil knihovnu podle jazyků a oborů a vytvořil pro ni katalogy. Během pořádání knihovny Inocencem Alešem, došlo k vytvoření reprezentativního a uceleného vzhledu celé knihovny. Inocenc Aleš knihy při katalogizaci opatřil erbovním exlibris s legendou „Bibliothecae Wesseliensis“ a číslem. Stejně tak byla signatura objevující se na exlibris tištěna i na hřbety knih, které mají v této době často jednotnou vazbu. Nejčastěji se setkáme s celokoženými vazbami s nápisovými hřbetními štítky nebo s polokoženými vazbami se zlaceným hřbetem s rostlinným ornamentem a se signaturou v dolní části hřbetu.

K poslednímu a velmi zásadnímu uspořádání knihovny došlo ve 20. letech 20. století, výsledný katalog je datován rokem 1925. Seřazením celé knihovny byl

pověřen šlechtický archivář Leopold Nopp, který do rodové knihovny Chorinských začlenil walldorfskou knihovnu doposud umístěnou na hradě Sádek, kde bydlel nejmladší člen rodu. Podle řazení Leopolda Noppa byla knihovna Chorinských rozdělena na 16 oborů a umístěná do několika místností. Všechny knihy byly opatřeny razítkem se signaturou a místem uložení: Turm, Bibliothek a Archiv. Řazení knih, které použil Leopold Nopp je dodrženo i dnes. Z důvodu elektronického zpracování v systému Aleph, byla sice celá knihovna přesignována, ale původní signatury zůstaly zachovány u každého popisovaného exempláře jako druhá signatura.¹¹

Zámecké knihovny hrabat Kübecků von Kübau a hrabat Khuen-Belasi

V roce 2007 byla dokončena katalogizace dvou zámeckých knihoven, které Moravská zemská knihovna získala po druhé světové válce v rámci konfiskací německého majetku: knihovna Kubecků von Kubau a knihovna hrabat Khuen-Belasi.

Knihovnu Kübecků von Kübau tvoří knihovna zakladatele rodu Karla Friedricha (1782-1855), který se díky svému mimořádnému nadání a pili vypracoval z příslušníka jihlavské měšťanské rodiny až k postavení předsedy dvorské komory a později i říšské rady. V roce 1828 byl za své zásluhy povýšen do panského stavu. Patřil k předním rakouským státníkům, zasloužil se hlavně o konsolidaci financí a o rychlý rozvoj železnic a telegrafu. Zajímal se především o současnou literaturu národohospodářskou, finanční vědu, právo, průmysl, techniku, obchod a statistická díla. Jeho široké zájmy byly všeobecně známé a proto mu řada autorů své knihy věnovala.

Podstatně jiného charakteru byla knihovna jeho syna Maxmiliána (narozen 1835), který pracoval delší dobu jako legační rada v Londýně. V jeho osobní knihovně se proto nacházelo velké množství anglické literatury, z níž zaujmou např. anglická literatura vydávaná v Indii, dále se zde objevují národohospodářské i politické publikace, memoáry, cestopisy i beletrie, která převažovala i v knihovně jeho dcery, spisovatelky Blanche. Knihovna ze zámku v Lechovicích byla smíšena s jinými fondy a podle odhadu z jedné číslované řady je

¹¹ Heilandová, Lucie, Zámecká knihovna hrabat Chorinských. In: Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska. Sborník z 18. odborné konference, Olomouc, 2009. Olomouc, Vědecká knihovna v Olomouci et. al. 2010, s. 227-237.

dochována asi polovina původní knihovny, toto číslo ale není absolutní, neboť další knihy jsou zařazeny v kmenovém fondu, kde by je bylo možno identifikovat podle razítek s korunkou a monogramy MK, respektive BK. Sbírka obsahuje nyní v katalogu ALEPH 2853 záznamů, nachází se v ní 5 rukopisů a kolem čtyři sta starých tisků.

Další uzavřená knihovní sbírka patří hrabatům Khuen-Belasi a pochází z Emína Dvora u Hrušovan nad Jevišovkou. Tuto knihovnu získala Moravská zemská knihovna jako německý konfiskát a publikace byly začleněny do kmenového fondu. V 50. letech byly knihy z knihovny Khuen-Belasi i přes všechny překážky znovu identifikovány a knihovna byla opět zkompletována. Jen v nepatrném počtu knih se nacházela exlibris (Caroli Khun de Belasi), ostatní mohly být soustřeďovány podle tužkou psaných signatur. Emin Dvůr získal roku 1874 Eduard Khuen-Belasi sňatkem s Emmanuelou Kammelovou z Hardeggeru. Manželé měli zálibu ve výtvarném umění, podporovali malíře Alfonse Muchu a jejich častým hostem býval i historik výtvarného umění, vídeňský univerzitní profesor Max Dvořák. Většina knih byla proto umělecky zaměřená, převládají zde německy a francouzsky psané publikace. Z knihovny je zachováno 3571 svazků (3942 záznamů v ALEPHu) zhruba s třetinou starých tisků, většina novějších knih však pravděpodobně byla vtělena do kmenového fondu a lze předpokládat, že řada knih se nachází v dalších brněnských institucích se zájmem o výtvarné umění, kterým byly oborově tříděné duplikáty z konfiskátu nabízeny. Během let byl vytvořen lístkový katalog, který se stal základem pro elektronickou katalogizaci. Knihy byly zkatalogizovány pod signaturou BKB.

Uzavřené světské sbírky

Knihovna 1. německého gymnázia v Brně (1. deutsches

Gymnasium in Brünn). Kořeny gymnázia sahají do roku 1578 a institucionálně se váží k tehdy nově zřízené jezuitské koleji. Jádrem gymnaziální knihovny vytvořily knihy ze zrušené koleje jezuitů, jež jí byly předány v roce 1774 z příkazu Marie Terezie. Knihovna se dále rozrůstala nákupy. Do jejích sbírek připadly později další přírůstky z knihoven některých zrušených moravských klášterů i knihy významných bibliofilů (advokát Balasus, hrabě Josef Auersperg nebo František Hassenwein z Festenberku). Zhruba po sto letech v roce 1877 čítala učitelská knihovna úctyhodných 5300 svazků, žákovská přes 2800. Po roce 1945 bylo německé

gymnázium zrušeno a jeho knihovna připadla několika zájemcům a Moravská zemská knihovna z ní získala jen zlomek. Poslední větší akvizicí do tohoto fondu představoval dar 500 svazků děl antických autorů vydávaných v 19. století v Německu od FF MU v roce 1996, což přispělo k rozhodnutí celou knihovnu rekonstruovat jako samostatný celek. Při zpracování knihovny bylo pořízeno 2920 záznamů starých tisků převážně z humanitních oborů.

Pouze jako torza jsou v Moravské zemské knihovně zachovány další tři historické celky. Jedná se o zámeckou knihovnu v Lysé, jejíž knihy se do Moravské zemské knihovny dostaly pravděpodobně se zrušenou knihovnou právnické fakulty v roce 1950. Byly identifikovány podle provenienčních razítek „Schlosz Lissa“, uspořádány podle formátu, opatřeny signaturou L a nově katalogizovány. V knihovně se nachází celkem 370 svazků (427 záznamů ALEPHu).

Další ucelená knihovna patřila jihlavskému chirurgickému grémiu a je tvořena 142 svazky (163 záznamů v ALEPHu). Knihy jsou opatřeny razítkem Iglauer Chirurgisches Gremium, při katalogizaci byly opatřeny signaturou JCH. Knihovnu tvoří obsahově lékařská díla.

Třetím torzem je Muzejní knihovna v Uherském Brodě, kterou na začátku 80. let 20. století předalo knihovně muzeum v Uherském Brodě. Knihovnu tvoří 435 svazků (581 záznamů v ALEPHu), většina knih je bohužel neúplných a ve špatném stavu. Knihy mají razítka: Musejní knihovna v Uh. Brodě, Museum v Uh. Brodě, Musejní knihovna Jana Kučery v Uh. Brodě nebo razítko Conventus Hunno-Brodensis Ord. Praed. Ad B.V. Mariam assumptam. Mezi knhami převládá teologická literatura v latinském, německém, ale i českém jazyce. Knihovna byla uspořádána podle formátu a opatřena signaturou UB.¹²

¹² Machová, Jitka: Světské uzavřené historické sbírky ve fondu Moravské zemské knihovny v Brně. In: Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska. Sborník z 18. odborné konference, Olomouc, 2009. Olomouc, Vědecká knihovna v Olomouci et. al. 2010, s. 247-254.

Klášterní knihovna piaristů v Mikulově

Osudy klášterní knihovny piaristů v Mikulově se začaly psát nedlouho po přivedení členů tohoto řádu na jižní Moravu v roce 1631 zásluhou kardinála Františka z Dietrichsteina. Nově založená piaristická kolej obstarávala nejen chod gymnázia, ale i knihovny, která v roce 1950, když byla přebírána Moravskou zemskou knihovnou, tvořila pouhé torzo z někdejších rozsáhlých sbírek. Jako školský řád specializující se na poskytování kvalitní výuky zaměřovali se piaristé převážně na novější literaturu, proto například prvotisky ve fondu knihovny nenalezneme. Přesto se v zachovaném zbytku knihovny nachází 112 tisků ze 16. století, mezi nimiž převažuje klasická literatura, díla matematická i řada slovníků.

Do knihovny po celou dobu jejího trvání přispívali dary a odkazy samotní řeholníci, mikulovští probošti, rektori i externí dárci. Mezi největší mecenáše patřil známý člen koleje Mikuláš Adaukt Voigt (dnes známe pouze 14 knih z jeho jistě mnohem bohatší knihovny) a dále profesor matematiky na piaristickém gymnasiu v Mikulově Cassianus Halaška. Ten roku 1842 odkázal celou svou knihovnu o bezmála 2000 svazcích mikulovským piaristům a kromě toho ještě obnos 1000 zl., z jehož úroků měly být pro knihovnu pořizovány další nákupy. Halaškova knihovna, zaměřená zejména na astronomii, matematiku a fyziku, obsahuje rovněž větší množství italské literatury.

Ve druhé polovině 19. století převzali od mikulovských piaristů jejich knihovnu Ditrichštejnové. Způsob nabytí ani její původní rozsah však bohužel nelze blíže zjistit. Víme pouze tolik, že ve staré části piaristické knihovny, v níž převažují tisky z 16.-19. století, byla zastoupena díla ze všech oborů, ať už šlo o řecké klasiky, díla matematická, astronomická, právnícká, historická, lexikální, geografická, filozofická nebo o literaturu cizojazyčnou – italskou, francouzskou, německou, latinskou, anglickou a maďarskou. Dochovaná část mikulovské piaristické knihovny má dnes 2175 svazků, z toho 1200 starých tisků (celkem 2439 záznamů), které byly nyní nově zkatalogizovány pod signaturou MP.

Knihovna Biskupského semináře

Při katalogizaci rezervního fondu z něj byla nově vyčleněna knihovna Biskupského semináře, kterou Moravská zemská (tehdejší Univerzitní) knihovna získala v 50. letech po zrušení semináře. Tato knihovna obsahuje 330 svazků (celkem 463 záznamů v ALEPHu), které jsou snadno identifikovatelné díky modré

papírové vazbě s původními signaturami napsanými na hřbetě a provenienčním razítkům. Knihovna obsahuje především encyklopedická díla, učebnice, spisy antických autorů, cestopisy či historická díla. Je přizpůsobena uživateli a proto její podoba odpovídá školské příruční knihovně.

Knihovna znojemských kapucínů

Od podzimu roku 2008 probíhala komplexní exemplářová katalogizace knihovny někdejšího kláštera kapucínů ve Znojmě, která představovala jednu z mála kapucínských knihoven dochovaných v České republice jako „původní“ celek, výrazněji nedotčený rušením klášterů a následným rozptýlením jejich sbírek.

Základní kámen kláštera kapucínů ve Znojmě položil roku 1628 kardinál Dietrichstein za přítomnosti císaře Ferdinanda II. Za účinné podpory Františka hraběte Magnise, města Znojma a premonstrátského kláštera v Louce stavba rychle pokračovala, takže již roku 1632 byla dokončena a téhož roku byl konsekrován i kapucínský kostel. Kapucíni byli ovšem ve Znojmě již od roku 1628, ze kdy také pochází první datovaný provenienční knižní záznam konventu (Diez, F.: *Concionvm Qvadruplicvm Svper Evangelia, Mogvntiae* 1614, signatura: ZK-0000.617,3). K založení prvního dobového katalogu došlo asi až kolem roku 1643 nebo 1644, kdy už můžeme napočítat přes šedesát zachovaných knih s datovanými záznamy. V knihovně pochopitelně převažuje literatura exegetická (výklady Písma), homiletická (kázání) a další teologické spisy, přesně v duchu poslání řádu, zvláště v době rekatolizace 17. století, kdy byl tento řád vedle jezuitského nejaktivnější i nejoblíbenější mezi donátory. O tom, že od počátku byla věnována značná péče výchově kapucínského „dorostu“ svědčí hojně zastoupená poznámka „Ad usum Novitiorum“ v mnoha tiscích.

Zmíněné 17. století je dobou velkého rozkvětu řádu, ostatně z šedesátých až sedmdesátých let je další velké množství provenienčních záznamů. Roku 1644 byla zapsána celá série italské, převážně homiletické literatury z dvacátých až čtyřicátých let a je zřejmé, že mezi prvními kapucíny byli četní Italové, kteří se zdokonalovali v němčině, jak dokládají slovníky a italské i německé učebnice gramatiky. Do konce 17. století již klášter nepochybně vlastnil většinu svých dnes dochovaných tisků ze 16. století. Vzhledem k pozdnímu datu založení kláštera neměli zdejší kapucíni patrně žádné rukopisy a prvotisky získali většinou až v době rušení jiných klášterů. Přesto zde nalezneme několik výjimek z roku 1488 a 1487, včetně latinské bible

(Basileae, Froben, 1495), která se z kláštera dominikánů v Plzni dostala do Znojma a následně přes znojemské jezuity k brněnským kapucínům. Nejstarší prvotisk (Henricus de Gorichem: Quaestiones in S. Thomas, Esslingae, Konrad Fyner, non post 1475) získali v roce 1772 od vdovy Viktorie Saltzerové „mater spiritualis conventus nostri Znoymensis“.

Tisků ze 16. století je cca 170, během katalogizace jsou navíc některé defektní (bez titulu) nově identifikovány a z nich téměř třetinu tvoří tisky pocházející ze zrušeného kláštera premonstrátů v Louce. Některé byly navíc získány v rámci protireformační činnosti. Biblí a biblických konkordancí je v knihovně asi deset, z toho dvě české Melantrichovy z roku 1556 a 1577.

Z přírodních věd, zastoupených jinak velmi skrovně, jsou zde tisky lékařské a astronomické či fyzikální. Doloženo je ale několika tisky římské a kanonické právo a pochopitelně filologie (včetně Calepinova dvanáctijazyčného slovníků, Basilej 1598) i historie.

Tisky 17. století jednoznačně převažují a byly získávány průběžně různými cestami. V 18. století je nejvíce datovaných záznamů v letech 1719-1723, 1738-1739, 1740-1743 a poslední záznamy ze sedmdesátých let. Ač byl řád chudý, tak v případě zásadních děl (například výbor z děl sv. Bonaventury, Praha 1738) opatřil exempláře pro všechny řeholníky (tuto multiplicitu zaznamenáváme i u jiných děl).

Ze znojemských kvardiánů (představených) se v proveniencích často setkáváme se jménem Liborius Graslicensis (30. léta 18. století) a v sedmdesátých letech je výrazně zastoupeno jméno Dominicus Ziatecensis.

Ač šlo o řekněme „průměrný“ konvent, bylo u znojemských kapucínů funkční domácí filozofické a teologické studium a vazba na univerzitní prostředí, jak dokládají hojně zastoupené disertace. Dalším častým druhem dokumentů jsou četná drobná kázání v objemných konvolutech a rovněž literatura rozličných náboženských bratrstev, populárních na přelomu 17. a 18. století.

Mnozí členové řádu činili vlastní odkazy svých „osobních“ knih řádu a konventu. Viz například knihy Stephana Hungera, kooperátora v Jiřicích, původem znojemského kapucína, pocházejícího ze zrušeného kláštera v Mikulově, po němž se zachovalo na padesát svazků převážně kazatelské a jiné teologické literatury. Výraznější velké knižní dary však znojemští kapucíni nezískali, většinou se jedná o jednotliviny. Větším odkazem byl částečně knižní, převážně ale finanční dar

Františka Kaivase z něhož kapucíni zakoupili oblíbenou Fleuryho církevní historii až do svazku 58.

Z josefínských sekularizací znojemští kapucíni mnoho nevytěžili, kromě ojedinělých knih brněnských dominikánů a jaroměřických servitů. Na rozdíl od brněnských kapucínů nejsou doloženy ani knihy ze zrušených kapucínských klášterů (kromě několika z Náměště). Mimořádným přínosem tak byly pouze knihy ze zrušeného premonstrátského kláštera v Louce, mezi nimiž bylo i šest prvotisků a přes padesát tisků ze 16. století. O tisky ze 17. století a mladší kapucíni větší zájem neměli.

O uspořádání a správě knihovny nemáme ze starších dob žádné zprávy. Nejstarší katalog je až z roku 1782, kdy byla knihovna nově vybudována a utříděna. Tehdy byla vystavěna nová ohnivzdorná místnost nad průjezdem kláštera, její strop vyzdoben malbami, opraveny a ozdobeny staré knihovní skříně a především byly jednotně upraveny hřbety knih jejich přetřením šedou olejovou barvou a opatřením černými nápisy (tituly) a barevnými kartušemi se signaturami (písmeno oboru a číslo), které jsou po nynějším přesignování celého fondu (před nynější katalogizací) pod úvodní zkratkou „ZK-“, nadále v systému vedeny jako tzv. druhá signatura. V tehdejší době byly zřejmě také vytištěny a nastříhány jednotné papírové proužky s proveniencí „Locī Capucīnorum Znoymae“ a vlepeny jako exlibris do většiny knih.

Knihy byly také nově sepsány v oborovém svazkovém katalogu. Knihovník Callixtus seřadil knihy do oborů dle jednotlivých písmen od A po U. Záznamy uvádí pořadové číslo, autora a název, místo vydání, rok a formát. Každé písmeno je dále rozděleno na formáty (zpravidla folia až dvanáctky) a v jednotlivých formátech jsou knihy označeny pořadovými čísly. K tomuto oborovému a zároveň místnímu katalogu je v témže svazku připojen autorský rejstřík se jménem a signaturou a rejstřík dle křestních jmen, neboť velké množství knih je od kapucínských (a jiných řeholních) autorů vystupujících pod svými řeholními jmény a „predikáty“ dle svatých.

V první polovině 19. století byly všechny původní záznamy přeškrtnuty a na nepopsaných listech nahrazeny novými, bez ohledu na formáty, s průběžným očíslováním a byla přidána skupina Y a Z. Původní signatury nebyly zrušeny, naopak byly ještě rudkou vepsány na přední přidešty (včetně jednotné provenience) a bylo jich v době přepracování katalogu 2450.

Později byla vytvořena nová řada signatur pro přírůstky, které nebylo možno vměstnat do původního systému. Nová řada signatur měla jen dva formáty a je na hřbetech knih uvedena na nalepených papírových štítcích.

V knihovně znojemských kapucínů se dochovalo množství původních vazeb, neboť řád neměl prostředky na jednotnou převazbu (tak jako tomu bývalo zvykem například v zámeckých knihovnách). Knihy tak mají provedenou jednotnou úpravu pouze nátěrem hřbetů. Na vazbách se tak setkáváme i s větším počtem fragmentů středověkých (především liturgických) rukopisů i prvotisků. Mnoho knih ze 17. i 18. století má pochopitelně velmi podobné vazby pouze s odlišným dekorem a případnými supralibros. Popis vazeb byl proto prováděn s maximální pečlivostí a podrobností. Sledovatelné jsou například vazby knih premonstrátů v Louce a dominikánů ve Znojmě, pocházející snad z téže knihařské dílny.

Je zajímavé, že podobně jako u brněnských kapucínů se i ve Znojmě knihovna prakticky uzavírá počátkem 19. století nepochybně v souvislosti s útlumem činnosti a působnosti řádu i výrazným (regulovaným) poklesem řádových členů.

Po drastickém zrušení kláštera v roce 1950 byla jeho knihovna předána do správy tehdejší Universitní knihovny v Brně a po uložení na několika nevyhovujících místech se nakonec stala důstojnou součástí moderního a bezpečného depozitáře oddělení rukopisů a starých tisků v novostavbě Moravské zemské knihovny v Brně.

Dosud byly zpracovány a publikovány pouze prvotisky a tisky ze 16. století a byl pořízen prozatímní stručný a dnes již zcela nevyhovující lístkový autorský katalog ukazující na téměř 3300 svazků. Obsahová struktura kapucínské knihovny je specifická. Její většinový základ tvoří tisky 17. století z doby největšího rozmachu a popularity řádu, které většinou nebyly dosud u nás ani v jiných knihovnách katalogizovány (není tedy často možnost srovnání). Mnohdy se jedná o unikáty (někdy žel defektní), pocházející z „okrajovějších“ míst knižní produkce (například ze Slezska, nebo z Rakouska). Staré tisky jsou vydané v malých nákladech u méně známých tiskařů, spíše pro „interní“ účely a často s „unikátním“ obtížně identifikovatelným autorstvím z okruhu řeholních bratrů z různých míst Evropy.¹³

¹³ Dokoupil, V.: *Knihovna dominikánů ve Znojmě*. In: Dějiny moravských klášterních knihoven ve správě Universitní knihovny v Brně. Brno, 1972, s. 224-244.

F.2.3. Grafické sbírky

Schramova sbírka

Tzv. Schramova sbírka se skládá ze dvou základních částí – sbírky vedut a sbírky portrétů. Celkem 3325 vedut (signatura Skř. 1) bylo zkatalogizováno ve 3876 záznamech, 655 portrétů (signatura Skř. 2) je evidováno v 674 záznamech. Rozdíly mezi počty záznamů a počty děl jsou způsobeny případy, kdy byla k jedné grafice přivázána nebo přitištěna jiná. Tvoří potom jeden fyzický celek, popisovaný ve dvou záznamech.

Sbírka byla původně součástí brněnského Františkova muzea, dnešního Moravského zemského muzea, založeného v roce 1817. Záměrem zakladatelů bylo shromažďovat materiál ze všech vědeckých odvětví. Muzeum bylo orientováno především přírodovědně, proto se vlastní umělecká sbírka rozrůstala až do 70 let 19. stol. velmi sporadicky a byla tvořena především nahodilými dary nebo příležitostnými koupěmi. Výraznější zájem o umělecké sbírky je možné zaznamenat až po nástupu Mořice Trappa do funkce kustoda sbírek.

Mořic Trapp (1825-1895) ve Františkově muzeu působil od roku 1859, později nastoupil na místo kustoda a v této funkci setrval až do své smrti v roce 1895. Právě on dal podnět k založení sbírky vedut a portrétů. Snažil se shromažďovat především díla umělců žijících v 19. století, důraz kladl na moravskou provenienci díla nebo spojitost s moravským prostředím. Patrné je i zaujetí novými zobrazovacími technikami, především litografií a fotografií. Trapp už se při vytváření sbírky nespokojil pouze s náhodnými dary a získal pravidelné roční příspěvky na nákup uměleckých děl. Také díky členství v komisi pro ochranu památek se mu podařilo soubor systematicky rozšiřovat a obsahově scelit.

V roce 1882 došlo k rozšíření knihovny Františkova muzea a k přesunu některých sbírek pod její správu. Do inventáře knihovny byla zařazena řada fondů, především se jednalo o grafické listy, fotografie a Mollovu mapovou sbírku. Hlavním správcem sbírky se roku 1883 stal nově jmenovaný knihovník Wilhelm Schram (1850-1925), jenž byl také historikem zaměřeným na kulturní dějiny a sběratelem (jeho vlastní sbírka obsahovala přes 2000 grafických listů). Pokračoval ve sjednocování sbírky, staral se o její rozšiřování, sám do ní přispěl několika grafickými listy a publikoval řadu článků o grafice a osobnostech moravských umělců. Stal se

také autorem tištěného soupisů ke sbírce.¹⁴ Pro jeho zásadní příspěvek současné podobě kolekce nese soubor dodnes jeho jméno. Když došlo v roce 1899 k formálnímu a v roce 1907 k definitivnímu oddělení knihovny od Františkova muzea, a knihovna postupně přešla pod zemskou správu, zůstaly v jejím fondu i grafické sbírky, rozdělené již tehdy na portréty a veduty.

Sbírka portrétů se skládá převážně z litografií. Během 19. století došlo k rychlému rozšíření této nové techniky, která umožňovala relativně levné zhotovení velkého množství kvalitních otisků. Mořic Trapp a po něm i Wilhelm Schram chtěli sbírkou litografických portrétů mapovat používání této techniky na území rakouské monarchie. Sbírka měla být sondou sledující vývoj litografie, se zaměřením na portréty osob z okruhu vídeňského dvora a moravských společenských elit. V souboru se tak nacházejí litografické portréty různých osobností kulturního, politického a společenského života z období 1823-1898. Nejčastěji jsou zastoupena díla Josefa Kriehubera (1800-1876), předního představitele rakouské litografie a vídeňského *biedermeierovského* portréty. Josef Kriehuber vlastnil od roku 1826 ve Vídni litografickou dílnu a podílel se na popularizaci litografie, na jejím vývoji a šíření. Přednášel na vídeňské akademii, vyučil celou generaci litografů a založil několik litografických dílen. Sám je autorem více než 3000 litografií; portrétoval jak nejvýznamnější osoby své doby – císaře, císařské důstojníky a úředníky, církevní představitele, umělce, tak i vídeňské měšťany. Na jeho 139 litografiích dochovaných ve Schramově sbírce je možné sledovat jak rozmach portrétování v 19. století, tak i např. změny stylu při spolupráci s různými tiskařskými dílnami, vydavateli. Dalšími autory litografií zastoupených v souboru jsou například Kriehuberův žák Franz Eybl (1806-1880), vídeňský malíř Adolf Deuthage (1825-1882), pražský litograf Josef Šír, brněnský miniaturista Patricius Bittner, Karel Klíč a další.

Druhou částí tzv. Schramovy sbírky je kolekce vedut moravských měst, založená Mořicem Trappem v roce 1884. Základ tvořila řada grafických listů z fondů Františkova muzea. V první etapě se Trapp snažil zachytit vývoj brněnské veduty od 16. do 19. století a shromáždit pokud možno kompletní soubor obrazového materiálu

¹⁴ Schram, Wilhelm: Die Porträt-Lithographien der mähr. Landes-Bibliothek. Brünn 1910. (separát z Zeitschrift des mährischen Landesmuseums 10, 1910)

týkajícího se Brna.¹⁵ Postupem času bylo původní zaměření rozšířeno na veduty moravských měst; sbírka měla sloužit jako pomůcka pro vznikající moravskou topografii a zároveň jako obrazový průvodce badatelů zabývajících se Moravou. Mořic Trapp i Wilhelm Schram chtěli vytvořit ucelený soubor, proto se při rozšiřování sbírky nespolehali pouze na donátory, ale získali i finanční příspěvek od muzea, za který nakupovali, pořizovali nebo financovali vlastní zakázky na vytvoření vedut moravských měst. Sbírka je poměrně různorodá a byla vytvořena s úmyslem vlastnit alespoň jednu reprodukci každého moravského města bez ohledu na použitou techniku. Proto se v ní nacházejí mědirytiny, kresby, fotografie, litografie a vzácně i fototypie. Největší množství přírůstků pochází z 80. let 19. století, kdy byly knihovně poskytnuty prostředky na nákup soudobých fotografií, pohlednic a litografií. Sbírce a jejímu dokončení byla v této době věnována velká pozornost a Trapp apeloval na umělce i šlechtice, aby ji podpořili dary grafických listů. Sám namaloval řadu kreseb, jeho bratr Quido daroval muzeu kolekci fotografií. I Wilhelm Schram věnoval některé grafiky ze své sbírky a získal také několik akvarelů a fotografií.

Mezi pohledy a vedutami moravských měst jsou zastoupeny patří např. litografie Adolfa Friedricha Kunikeho a jeho dílny (Trappova zakázka na vytvoření vedut) nebo akvarely a kresby Franze Richtera, autora řady kresebných předloh pro litografie moravských měst. Fotografie pocházejí z ateliérů Wilhelma Heislera (většina s vrocením 1898), Antonína Mayssla, Ludwiga von Förstera, Josefa Kunzfelda a jiných. Wilhelm Schram sbírku po Trappově smrti dokončil a v roce 1909 publikoval soupis.¹⁶

Sbírka vedut a portrétů uložená v knihovně byla po smrti Wilhelma Schrama rozšiřována jen sporadicky, především díky darům. Ve 20. letech 20. století do sbírky Bedřich Václavek dodatečně zařadil starší portrétní fotografie, které pocházely vesměs z drobných darů soukromých osob. Ještě později byly k souboru přidány vizitky, kabinetky, pozvánky, novoročenky, mědirytinové portréty nebo upomínkové a

¹⁵ Trapp, Moriz: Verzeichnis der im Franzens-Museum ausgestellten, bis jetzt bekannten Ansichten und Pläne usw. Der königlichen Hauptstadt Brünn vom Jahre 1593 bis auf die Gegenwart. Brünn 1871.

¹⁶ Schram, Wilhelm: Die Ansichtensammlung der mährischen Landes-Bibliothek. Brünn 1909. (separát z Zeitschrift des mähr. Landesmuseums 9, 1909)

poutní obrázky. Od 30. let 20. století už nebyla sbírka rozšiřována téměř vůbec, výjimečně k ní byly připojovány jednotlivé grafické listy, které knihovna získala.

Katalogizací a následnou digitalizací byl celý soubor, dosud dostupný pouze prostřednictvím starého Schramova soupisu, moderním způsobem zpřístupněn a patří mezi badatelsky nejvyužívanější fondy Moravské zemské knihovny.¹⁷

Mollova sbírka

Katalogizace Mollovy sbírky zahrnovala vytvoření 12748 bibliografických záznamů k 8565 fyzickým jednotkám. Jednalo se o 6276 kartografických dokumentů a 5955 grafik. Zbytek celkové sumy tvoří záznamy ztrát evidovaných z převážné části při revizi v 50. letech 20. století. Rozdíly mezi počty záznamů a počty děl jsou způsobeny případy, kdy byla k jedné grafice či mapě přivázána nebo přitištěna jiná. Tvoří potom jeden fyzický celek, popisovaný ve dvou záznamech.

Mollova sbírka představuje unikátně dochovaný pozdně barokní atlas z 40.–60. let 18. století, tvořený v souladu s tehdejšími pojetím atlasu kartografickými díly i grafikou, převážně vedutami. Je unikátní nejen svým obsahem, který sestává z reprezentativního souboru mapových děl téměř celé Evropy od 16. do 18. století, ale především stavem dochování. Vyjma oddílů zachycujících české země, do kterých bylo zasahováno během 19. století a počátkem 20. století, zůstalo celé dílo téměř nedotčeno. Navíc se dochoval původní 42 svazkový rukopisný katalog, který přináší nejen základní údaje o díle samotném, ale i mnoho informací o zobrazovaných místech včetně nákrešů.

Charakter sbírky je určen především osobností jejího zakladatele a tvůrce – brunšvického vyslance u rakouského císařského dvora ve Vídni Bernarda Pavla Molla (1697–1780). Nobilitovaný syn z jihoněmecké farářské rodiny se díky svým schopnostem a výhodnému sňatku stal typickým reprezentantem úřednické šlechty talárů poloviny 18. století. Tomu odpovídaly i jeho zájmy směřující do oblasti

¹⁷ Heilandová, Lucie: Schramova sbírka v Moravské zemské knihovně. In: Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska.15. ročník odborné konference (22.-23. listopadu 2006), s. 5-9; táž: Veduta jako sběratelský fenomén. Soubory vedut v MZK. In: Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska.16. ročník odborné konference (13.-14. listopadu 2007), s. 5-16; táž: Schramova sbírka vedut a portrétů. In: Moravská zemská knihovna 1808-2008 (ed. Jaromír Kubíček). Knihovní sbírky. Brno 2008, s. 101-111.

technických věd, mimo jiné kartografie. Protože se jedná o soubor vytvořený jednou osobou, určující pro její charakter je období aktivní sběratelské činnosti jejího tvůrce vymezené lety 1748–1756. Tehdy vznikla zásadní část celé kolekce, která byla průběžně během pořádání doplňována až do autorovy smrti. Dobou vzniku převážné části jednotlivých map a grafik jsou léta 1650–1750.

Složení a struktura sbírky byly dány dobovým přístupem k danému materiálu. Vnitřně je členěna na dvě hlavní části – Atlas Austriacus zahrnující rakouské, české, nizozemské, uherské a italské země a Atlas Germanicus zachycující území Svaté říše římské. Vzorem pro podrobnější dělení byla jedna z map předního německého vydavatele map 18. století Johanna Baptisty Homanna. Jedná se v podstatě o věcné teritoriální členění do signatur podle jednotlivých zemí. Každá z nich obsahuje soubor vedut, vztahujících se k dílčím lokalitám na daném území (hlavnímu městu pak zvláště), soubory map území jako celku i jeho částí, a v neposlední řadě také plány bojišť a vojenských operací, které se odehrály v daném prostoru. Mapová část sbírky, která dala jméno celému souboru, zahrnuje průřez zejména francouzskou, německou a nizozemskou mapovou tvorbou, z menší části pak také díla italská a uherská. Mezi osobnostmi tvůrců nechybí žádný z významných představitelů dobové kartografie – hojně jsou zastoupena díla nizozemských Visscherů, pařížských Sansonů, Delislů, Nicolase De Fer, firmy Covens & Mortier, norimberských Homannů a Christopha Weigela, augsburských Seutterů a Bodenehrů a mnohých dalších. Četná vydání jsou doplněna hodnotnými alegorickými mědirytinami, i samotné názvové kartuše často dosahují vysoké umělecké úrovně. Mimo jednotlivé mapy se zde vyskytují i celé mapové soubory, některá díla byla původně součástí větších atlasů. Zvlášť jsou vyčleněny mapy vodních toků – zejména Dunaje a Rýna. Mnoho plánů zachycuje, v souladu se zájmy tvůrce sbírky o techniku, pozice armád při významných vojenských střetech 17. a 18. století. Zvýšenou pozornost zasluhují rukopisné mapy bitev a plány obléhání měst. Některé z nich jsou prokazatelně kopiemi tištěných map, u jiných se pravděpodobně jedná o unikáty. Jde především o díla z období válek o španělské a rakouské dědictví v severní Itálii a dále o mapy z turecké fronty v Uhrách a na Balkáně. Až v 19. století byla správci tehdejšího Františkova (dnešního Moravského zemského) muzea doplněna část týkající se Moravy o unikátní a takřka kompletní soubor otisků Komenského mapy Moravy, která byla vydávána dlouho do 18. století.

Druhou stěžejní část Mollovy mapové sbírky tvoří soubory vedut a rytin významných budov, řazené podle územní příslušnosti do společných signatur s mapami. Jedná se o rozsáhlý reprezentativní průřez evropskou grafikou tohoto typu od 16. do 18. století. Poměrem největší část zabírají rytiny měst z frankfurtské dílny rodiny Merianů ze 17. století, původně součástí monumentálního mnohasvazkového Theatra Europea. Významně jsou zastoupeny práce dílny rodiny Bodenehrů z Augsburgu z počátku 18. století nebo Georga Brauna z konce 16. století. V 1. polovině 18. století nahradily do té doby oblíbené veduty zámků a měst soubory vyobrazení konkrétních staveb. Zejména byly vydávány reprezentativní celky věnované šlechtickým a panovnickým palácům a jejich zahradám, někdy i s pohledy do interiérů. Druhou skupinu tvořily církevní stavby s rytinami kostelů a klášterních komplexů. Jmenovitě se jedná o práce Friedricha Bernarda Wenera, Johanna Delsenbacha, Salomona Kleina nebo Gerarda Valka, ale i mnohých jiných. V mapových rámech nebo i na samostatných listech jsou dochována vyobrazení partnerských dvojic z různých společenských vrstev obyvatelstva. Kromě statických obrazů doplněných pouze figurální stafáží byly zkatalogizovány i rytiny zobrazující konkrétní události (pohřeb švédské královny Kristiny, přemísťování obelisku na náměstí sv. Petra ve Vatikánu). Rázovitou částí odlišující Mollovu sbírku od obdobných celků jsou potom soubory kreseb zahrnované pod autorský pseudonym Geyer. Jedná se většinou o umělecky nepřiliš vydařená vyobrazení skutečných nebo fiktivních míst. Vyskytují se především v Rakouském atlase a tematicky je možné je rozčlenit do několika skupin – ponejvíce se jedná o zachycení důlních děl, plánů měst, šlechtických sídel a různých antických památek.

Jak mapy, tak grafiky jsou složeny na jednotný formát ca 55 x 65 cm. Pokud se jedná o díla menšího rozměru, jsou podlepena papírem téže velikosti, často se zřetelným filigránem. Velká část map je dobově kolorována, podobně jako rozměrnější veduty. Největší z map byly druhotně podlepeny plátnem. Relativně časté jsou také mapy slepené z původně samostatných mapových listů. Většina map i grafik je dochována ve velmi dobrém stavu, lehce poškozeny jsou jen některé počáteční a koncové listy jednotlivých souborů. Výjimkou jsou mapy českých zemí, jež byly v minulosti hojně badatelsky využívány. Z důvodu jejich ochrany bylo již v minulosti přikročeno k jejich digitalizaci, na vlastní časově i finančně náročné restaurátorské zásahy však teprve čekají.

Základní pomůckou při zpracování byl katalog Karla Kuchaře a Anny Dvořáčkové Mapová sbírka B. P. Molla v Univerzitní knihovně v Brně a původní strojopisné katalogizační lístky, ze kterých Kuchař vycházel. Mnohé informace však bylo možné upřesnit díky knihovnickým databázím přístupným v síti Internet. Hojně byla využívána především souborná báze historických map německých knihoven IKAR, provozovaná Státní knihovnou v Berlíně. Dále bylo nahlíženo do rakouského souborného katalogu a bází francouzské a britské národní knihovny. Velkou pomoc představoval katalog mapové sbírky Ryhiner, jedné z nejvýznamnějších mapových sbírek světa, která kromě digitalizovaných děl obsahuje i biografickou databázi tvůrců map (provozovatelem je Městská a státní knihovna v Bernu). Největší problémy představovala i přibližná datace některých map a jejich autorské určení, u vedut potom určení původního souboru, ze kterého byly vyňaty. Přesné určení jednotlivých děl (zejm. specifikace vydání) však přesahuje požadavek základního zpracování a nadále zůstane výzvou pro historiky kartografie a znalce grafiky.

Významný krok k popularizaci celé sbírky byl učiněn při prezentaci Moravské zemské knihovny v prostorách Památníku moravského písemnictví v rajhradském benediktinském klášteře. U příležitosti dvousetletého jubilea knihovny byla část děl po mnoha letech opět představena veřejnosti. Mollově mapové sbírce byla věnována také jedna z kapitol v publikaci Moravská zemská knihovna v Brně 1808–2008, která byla vydána u příležitosti téhož výročí.¹⁸ Zkušenosti z vlastního zpracování sbírky ve formátu MARC 21 přednesl Jiří Dufka na konferenci Problematika historický a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska 2008 v Olomouci.¹⁹

Úspěšné dokončení katalogizace Mollovy mapové sbírky, znamenalo vytvoření největšího online zpřístupněného katalogu starých map v České republice. Význam této sbírky byl potvrzen i tím, že se podařilo v rámci projektu eContentPlus EuropeanaTravel, jehož se MZK účastní, prosadit její digitalizaci. V českém prostředí tak bylo poprvé dosaženo podobné úrovně zpřístupnění, jaká je obvyklá pro soubory podobného významu v západní Evropě.

¹⁸ Dufka, Jiří: Mollova mapová sbírka. In: Moravská zemská knihovna 1808-2008 (ed. Jaromír Kubíček). Knihovní sbírky. Brno 2008, s.89-100.

¹⁹ Dufka Jiří: Katalogizace Mollovy mapové sbírky. In: Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska.17. ročník odborné konference (5.-6. listopadu 2007),

Staré mapy

Vedle dokončení zpracování Mollovy sbírky bylo navíc zkatologizováno 376 titulů starých, dosud nezpracovaných map, vytvořeno bylo celkem 366 bibliografických záznamů.

Jednalo se o roztříštěný soubor uložený donedávna na několika místech v knihovně, kterému nebyla dosud věnována odpovídající pozornost ani péče. Protože neexistovala jeho evidence, nebylo možné tato díla ani badatelsky využívat. Provenienční poznámky naznačují, že se jedná o kmenový mapový fond Františkova (dnešního Moravského zemského) muzea doplněný o části sbírek brněnských spolků. Je možné identifikovat mapy C. k. vojenského historického ústavu, Německého historického spolku, mapy z knihovny Německého domu, Důstojnické knihovny c. k. dělostřeleckého regimentu nebo Matice moravské. Obsahově je soubor zaměřen na mapy českých zemí a ucelené atlasy darované jmenovaným institucím. Je velmi pravděpodobné, že sbírka navazovala na Mollovu mapovou sbírku, čemuž také odpovídá časový a místní rozsah souboru. Zemská knihovna moravská, předchůdkyně MZK, jej získala při oddělení od muzea na přelomu 19. a 20. století.

Celý soubor je nyní uložen pod signaturou STMpa a tvoří kmenovou část historického mapového fondu Moravské zemské knihovny. V souladu se současnými trendy nebyl pro uložení v historickém fondu respektován mezník roku 1800, který odpovídá spíše charakteru tištěných monografií. Jádrem fondu tvoří mapy konce 18. a první poloviny 19. století; jsou zde dochovány samozřejmě i mapy starší a mladší. Většina map pochází z dílen rakouských nebo českých vydavatelů. Z hlediska použitých technik převažují mědirytina a litografie, unikátní je soubor kreslených map. Jedná se zejména o plány panství, na dvou z nich se nacházejí dosud nepublikované veduty. Rozsáhlejší celek tvořily pravděpodobně kreslené mapy z pera J. E. Horkého, které se soustředily na liechtensteinská moravská panství. Z kresebných znázornění vyniká plán Stonařovska s vyznačenými místy dopadu meteoritu z roku 1808. I soubor tištěných map je obsahově pestrý. Zahrnuje množství drobných celků – od obchodních, vojenských nebo poštovních map Franze Raffelspergera z roku 1833 po např. plány a konstrukce mostů od Karla Friedricha Wiebekinga či litografie zachycující tažení a bitvy vedené Evženem Savojským. Nejsou zde pouze plány

měst a mapy bojišť, ale také řada vedut či obrazů vojáků. Za zmínku stojí také hebrejská mapa Jakoba Auspitze zachycující oblast Palestiny, jež pochází z atlasu Jakoba Auspitze vydaného v Budapešti roku 1817.

Podstatnou část souboru tvoří mapy rakouských vydavatelů, především Franze Antona Schrämbla, který ve spolupráci s Josefem Jiřím Trasslerem vybudoval jedno z největších kartografických nakladatelství. Jejich Allgemeiner grosser Atlas měl být prvním světovým atlasem vydávaným na území Rakouska. Vydavatelsky se jednalo o zdařilý marketingový tah – mědirytinové otisky jednotlivých kartografických děl byly dodávány zájemcům – předplatitelům v periodických intervalech a byly graficky sjednocené. Snaha o scelení souboru zajišťovala podniku odbyt a motivovala zájemce k dalším nákupům. Schrämblův atlas se setkal v rakouském prostředí s velkým ohlasem a díky tomu získal řadu pokračovatelů v dílnách Franze Johanna Reillyho, rodinné firmě Artaria nebo ve vydavatelství Tranquilla Molla, jejichž mapy se ve sbírce také nacházejí.

Z map českých zemí je cenný soubor map krajů Karla Winklera, Johanna Christopha Berndta, Viktora Josefa Holmana či deriváty Müllerových map Moravy. Těmto dílům, podobně jako ostatním kartografickým dokumentům zachycujícím české země, byla při katalogizaci věnována zvýšená pozornost a záznamy byly s ohledem na vyšší badatelské využití doplněny o odkazy na odbornou literaturu.

Většina map byla bohužel díky špatnému zacházení a uložení poškozena, u mnoha z nich bude nezbytný restaurátorský zásah. Dnes ucelený soubor map byl původně umístěn v různých prostorách v budově knihovny a až díky provedené katalogizaci byl zkompletován a šetrně uložen. Protože mapy nemají jednotný formát, byla pro ně vytvořena speciální lepenková pouzdra o velikosti 66 x 87 cm.

V dnešní době je sbírka kompletně zkatalogizována a může být konečně plně badatelsky využívána. Její zpracování probíhalo od července do října 2008.²⁰ V rámci projektu Europeana Travel, kterého se MZK účastní, byly mapy zdigitaliovány a v nejbližší době budou zpřístupněny na webu knihovny.

²⁰ Heilandová, Lucie: Mapová sbírka Moravské zemské knihovny. In: Problematika historických a vzácných knižních fondů (5.- 6. listopadu 2008), s. 73-82.

F.2.4. Prvotisky

V průběhu výzkumného záměru byla též zpracována sbírka prvotisků Moravské zemské knihovny (385 svazků s 596 tituly včetně fragmentů, duplikátů i postinkunábulí přivázaných k prvotiskům). Největší část sbírky tvoří prvotisky bývalé zámecké knihovny Dietrichsteinů v Mikulově (344 titulů v 209 svazcích, označených signaturou MkP 1–207). Bohužel se jedná pouze asi o jednu třetinu původní mikulovské sbírky, která byla zakoupena československým státem v letech 1933–1934 v zahraničních dražbách, kde se mikulovská knihovna rozprodávala. Zbytek knihovny je rozptýlen po celé Evropě. Nejedná se také o původní rodovou sbírku Dietrichsteinů, ta se stala válečnou kořistí Švédů, nýbrž knihovnu Ferdinanda Hofmanna z Grünbüchlu, od jehož potomků Dietrichsteinové knihovnu získali v letech 1678–1679. Nejcennějším jádrem hofmannské knihovny pak byla ještě starší sbírka norimberského lékaře Hieronyma Monetaria a jeho zetě Hieronyma Holzschuhera. Ferdinand Hofmann z Grünbüchlu patřil bezesporu k největším bibliofilům rudolfinské doby, což se projevilo v rozsahu i obsahovém zaměření této knihovny. Mikulovská knihovna je typickou šlechtickou knihovnou, zaměřenou méně na teologii a více na klasickou, humanistickou a přírodovědnou literaturu. Většina prvotisků se dochovala v pěkně dochovaných původních vazbách s bohatým slepotiskem a kováním, část prvotisků je též krásně iluminována. Prvotisky jsou zachovány v poměrně dobrém stavu. Některé z nich jsou unikáty nebo velmi vzácné tisky (např. Diurnala Pataviense z r. 1494, Regulae grammaticales z roku cca 1491). V mikulovské sbírce vyniká také velké množství renesančních prvotisků italského původu.

Vlastní prvotisky Moravské zemské knihovny jsou rozděleny podle formátu do čtyř lokací PT1 až PT4 (149 svazků s 215 tituly). Nejstarší část sbírky pochází ještě z knihovny K.K. mährisch-schlesische Ackerbaugesellschaft (od r. 1818 Františkova muzea) v Brně. Celá knihovna se rozrůstala pomalu, většinou dary příznivců ke kterým patřil Petr Cerroni, Christian d'Elvert a další. V polovině 19. století se stala velkým přínosem knihovna brněnského kanovníka hraběte Bedřicha Sylva Taroucy o 6000 svazcích, mezi nimiž bylo i 8 prvotisků. K dalšímu vzrůstu došlo v roce 1919 zakoupením vzácné teologické knihovny evangelického faráře v Krnově Josefa Gustava Szalatnaye de Nagy Szalatna se 7 prvotisky. V roce 1921 knihovně připadla větší část knihovny německého gymnasia v Jihlavě (bývalé tamní jezuitské knihovny) se 24 prvotisky a jedním nizozemským deskotiskem z let 1450–1460. Biblia

pauperum – ilustrované výjevy se Starého i Nového Zákona s textovými výňatky a hesly v latinském jazyku je jediným dochovaným deskotiskovým exemplářem v České republice. Originál byl již digitalizován, badatelé mají k dispozici elektronickou kopii. Další prvotisky byly získány jen jednotlivě, dary nebo nákupy v antikvariátech. V roce 2008 pak Moravská zemská knihovna získala darem od Ladislava Dolejše prvotisk Agendy Olomucensis, dílo brněnských tiskařů Matyáše Preinleina a Konráda Stahela z roku 1486, které bylo také digitalizováno.

Prvotisky zámecké knihovny hrabat Chorinských z Veselí nad Moravou pochází vlastně ze starší knihovny hrabar Waldorfů, kterou Chorinští získali jako univerzální dědici po vymření rodu po meči. Většina z převážně právnických prvotisků (signatura ChP 1-14, 18 titulů) nese stopy velké záplavy, která v polovině 19. století postihla zámek a knihovnu, umístěnou tehdy v Želeticích. Prvotisky jsou poškozeny vodou a znečištěny bahnem.

Prvotisky klášterní knihovny znojenských kapucínů (ZKP 1-13, 19 titulů), mezi nimiž převažují teologické spisy, pocházejí převážně z klášterní knihovny louckých premonstrátů. Charakteristickým rysem louckých prvotisků je jejich vazba - bílá vepřovice s válečkovým slepotiskem.

Při zpracování prvotisků do knihovnického systému Aleph ve formátu MARC21 jsme vycházeli z velice podrobné bibliografie Vladislava Dokoupila: Soupis prvotisků z fondů Universitní knihovny v Brně. Praha, SPN 1970 a také z vlastního průzkumu prvotisků. Popisy prvotisků jsou vypracovány podle běžných pravidel AACR2. Základem identifikace prvotisků byly zejména následující bibliografie:

GW (Gesamtkatalog der Wiegendrucke)

Hain (Hain, Ludovicus: Repertorium bibliographicum, in quo libri omnes ab arte typographica inventa usque ad annum MD. typis expressi ordine alphabetico vel simpliciter enumerantur vel adcuratius recensentur)

Copinger (Copinger, W.A.: Supplement to Hain's Repertorium Bibliographicum ...)

Reichling (Reichling, Dietrich: Appendices ad Hainii-Copingeri Repertorium bibliographicum. ...)

BMC (Catalogue of books printed in the XV. century, now in the British Museum)

Tyto pomůcky jsou zaznamenány v poli pro citaci (510), stejně jako ostatní bibliografie a katalogy prvotisků v ČR a SR, které uvádíme z důvodu zachycení výskytu exempláře daného titulu u nás. Při exemplářovém popisu každého titulu jsme zvláštní pozornost věnovali zaznamenávání defektů, originální výzdoby prvotisků

(iniciály, rubrikace), zatímco původní typografická výzdoba a výprava knih (titulní listy, dřevořezy, tištěné iniciály, signety, počet řádků, typ písma) jsou vynechány, protože jsou podrobně popsány v základních bibliografiích. Zachyceny jsou též provenienční údaje a původní vazby, tedy všechny individuální zvláštnosti, které by mohly vzbudit zájem badatelů o konkrétní exemplář.

F.2.5. Rukopisy

Ve fondu Moravské zemské knihovny se nacházejí následující sbírky rukopisů:

Kmenový fond rukopisů, který je systematicky budován od počátku 20. století, obsahuje 518 (lokace RKP) a 246 (lokace RKP2) exemplářů. Mezi ty nejceněnější patří unikátní rukopis Blahoslavovy Gramatiky české (RKP2-0047.982).²¹ Dále tři vzácné kodexy z knihovny mikulovské kapituly: český žaltář a hymnár z konce 15. století (RKP-0048.020), německý rukopis z roku 1455 (RKP-0048.042), jenž mimo jiné obsahuje Mandevillův cestopis, Katonova Disticha, a konečně český lékařský rukopis z poloviny 17. století (RKP-0452.639). Zvlášť významnou akvizicí byl nákup dvou středověkých kodexů kanonického práva ze 14. století od brněnského sběratele Otakara Vaňury (RKP2-1161.440,1-2). Tyto dva posledně jmenované rukopisy byly navíc zaevidovány až v rámci tohoto výzkumného záměru. Všechny výše citované rukopisy byly zdigitalizovány a jsou přístupné v Manuscriptorium.

Zdrojem pro získávání rukopisů byl zejména vlastní fond knihovny, z něhož byly rukopisy vyčleňovány a přelokovány. Dále to byly knihovny zrušených institucí, jejichž fond přešel do správy Moravské zemské knihovny a příležitostné nákupy v antikvariátech. Sbíрка je obsahově z důvodu její geneze velmi pestrá. Najdeme v ní modlitební knihy, kancionály, teologické traktáty, katalogy knihoven, opisy tištěných knih, osobní deníky apod. Největší část sbírky pak tvoří modlitební knihy z 18. a 19. století. Z jazykového hlediska je v ní nejvíce zastoupen německý, český a latinský jazyk.

Při katalogizaci se vyskytl u některých exemplářů problém dvojí signatury. V minulosti bylo totiž přijato rozhodnutí o vlastní a na celém fondu knihovny nezávislé

²¹ Blahoslav, Jan: Gramatika česká Jana Blahoslava ; k vydání připravili Mirek Čejka, Dušan Šlosar, Jana Nechutová. 1. vyd. Brno : Masarykova univerzita, 1991. 428 s. (Spisy filozofické fakulty ; č. 285).

číselné řadě (od sig. 1 výš). Rukopisy, které byly do sbírky přijímány z hlavního fondu, kde už byly zaevidovány pod určitou signaturou, obdržely novou signaturu, aniž by ta původní byla zrušena. Po určité době se však od této praxe upustilo a začala se používat řada signatur společná pro celou knihovnu. Výsledkem bylo, že část rukopisů měla dvě signatury – jedna tvořila číselnou řadu od 1 do 231 a druhá sedmi nebo osmimístnou signaturu knihovny. Pak zde byly zastoupeny i rukopisy, které z důvodu, že nebyly součástí kmenového fondu knihovny (zrušené knihovny, nákupy apod.), měly pouze jednu signaturu, ať už v oné číselné řadě do sig. 231 nebo společnou se signaturní řadou Moravské zemské knihovny. Tento stav byl z knihovnického hlediska naprosto neudržitelný, proto se při revizi sbírky přistoupilo k přesignování exemplářů a sjednocení s řadou signatur knihovny. Zvláštní signatury určené rukopisům byly přesto (kvůli odkazům v odborné literatuře)²² v záznamu zachovány.

Rukopisy dietrichsteinské zámecké knihovny v Mikulově přitahují bohatstvím svých bohemik a zejména husitik zájem všech našich předních badatelů již od dob Josefa Dobrovského, což dokládá množství odborných publikovaných prací.

Vlastním tvůrcem knihovny byl Ferdinand Hofmann, svobodný pán z Grünbüchlu a Střechova, který patřil k největším bibliofilům a sběratelům své doby. Po jeho smrti v roce 1607 pokračoval v rozšiřování knihovny jeho syn Ondřej a poté další mužští potomci rodu. V roce 1664 vymírá rod Hoffmanů po meči a vrchním poručíkem nezletilých dědiček se stává katolík Ferdinand kníže z Dietrichsteinu, kterému dědičky starou rodovou knihovnu přenechaly. Knihovna se dále rozrůstala až do 30. let 20. století.

V letech 1933-1934 byla nejcennější část knihovny prodána v dražbách v Lucernu a ve Vídni. Československý stát odkoupil z knihovny 117 bohemikálních rukopisů a 208 sv. prvotisků. MZK získala v roce 1944 tuto státem zakoupenou část mikulovské knihovny, rukopisy odborně zkatalogizovala a představila sbírku odborné veřejnosti. Dnešní soubor mikulovských rukopisů má 116 rukopisů ve 117 svazcích, z toho 23 pergamenových, 15 rukopisů ze 14. století, přes 80 rukopisů z 15. století, 16 rukopisů z 16. století. Rukopisů zcela nebo z části českých je 35, jednotlivá česká

²² Srov. Tošnerová, Marie (red.): Rukopisné fondy centrálních a církevních knihoven v České republice. (Průvodce po rukopisných fondech v ČR. Díl IV.). Praha 2004, s. 39-65

slova, věty, přípisky jsou téměř v padesáti dalších.²³ Část mikulovských rukopisů se stále nachází v mikulovské zámecké knihovně, další exempláře nalezneme v Olomouci (VKOL) a v Praze (NK ČR).

V minulých letech byla celá sbírka díky programu Memoriae Mundi Series Bohemica zdigitalizována a zpřístupněna v databázi Manuscriptorium.

Sbírka rukopisů zámecké knihovny Chorinských (Veselí n. Moravou) obsahuje 114 exemplářů, k nimž lze přiřadit pár tištěných konvolutů obsahujících rukopisné přívazky. Strojopisný soupis této sbírky, který sestavil Vladislav Dokoupil, byl podle dochovaných originálů doplněn a upraven.

S jedinou výjimkou (Lombardovy Sentence z 15. století, CH-RKP-0000.016) se jedná o novověké rukopisy z 16.–19. století, obsahem typické pro šlechtický rod, jehož členové byli úředníky, přísedícími soudů a vojáky. Převládají rukopisy právnické a militární, doplněné několika rukopisy o koňském lékařství. Z ostatních rukopisů značnou část tvoří přednášky z různých vysokých škol, zejména z Olomouce. Z právnických rukopisů stojí za zmínku německý překlad Koldínových městských práv (CH-RKP-0000.017, digitální kopie v rámci projektu EuropeanaTravel) a jeden netištěný rukopis Václava z Puchholce (CH-RKP-0000.073). Z historických rukopisů zasluhuje zmínky deník olomouckého městského písaře Friedricha Flade z doby švédské okupace Olomouce (CH-RKP-0000.018, digitální kopie v rámci projektu EuropeanaTravel), starší a úplnější než rukopis, jehož použil k edici B. Dudík.

Rukopisy netvořily zvláštní sbírku, nýbrž byly včleněny do knihovny a měly její signatury. V Noppově rukopisném katalogu jsou uvedeny pouze názvy, případně pouhým označením druhu (např. „Philosophisches Werk, Manuskript“), bez jakýchkoliv bližších údajů.²⁴

²³ Dokoupil, Vladislav: Soupis rukopisů mikulovské dietrichsteinské knihovny. Praha 1958. Srov. Tošnerová, M. (red.): Rukopisné fondy zámeckých, hradních a palácových knihoven. (Průvodce po rukopisných fondech v ČR. Díl I.). Praha 1995, s. 88-91.

²⁴ Dokoupil, Vladislav: Soupis rukopisů býv. zámecké knihovny hrabat Chorinských ve Veselí n. Mor., uložených v Universitní knihovně v Brně. Brno 1954. Srov. Tošnerová, M. (red.): Rukopisné fondy zámeckých, s. 146-147.

Sbírku rukopisů knihovny piaristické koleje v Mikulově tvoří v dnes 45 exemplářů.²⁵ Nejstarší rukopis pochází z roku 1664. Autory rukopisů jsou zejména příslušníci piaristického řádu. Jejich obsahem je teologie a přírodní vědy (zejména astronomie a matematika). Jazykově převažují rukopisy latinské, německé, italské, ale nalezneme i několik řeckých.

Ve většině případů rukopisy nevznikly v mikulovské piaristické koleji. U exemplářů bez vlastnických poznámek můžeme pouze spekulovat o mikulovském původu, naopak ty, které provenienční záznamy obsahují, vznikly v jiných piaristických kolejích (Kroměříž, Litomyšl, Prievidza). Jistí si můžeme být pouze u dvou rukopisů z 19. století (MP 32 a MP 43), které napsal mikulovský profesor Josef Gustav Grünes, jenž odkázal svou knihovnu gymnáziu.

Z obsahového hlediska převažují rukopisy exegetické, teologické a matematicko-astronomické. Za zvláštní zmínku stojí rukopisy (MP 19, MP 20, MP 44, MP 45), jejichž autorem byl významný piaristický matematik a astronom Athanasius Langer a s. Josepho (1650-1711) působící na koleji v Litomyšli. Písařem těchto rukopisů byl zřejmě jeho žák Stanislav Remedius Sebastianus z Častolovic (1680-1762). Další tři Langerovy rukopisy jsou evidovány v knihovně litomyšlské koleje.

K menším rukopisným souborům patří šest rukopisů zámecké knihovny Kübecků von Kübau, pět rukopisů z knihovny hrabat Khuen-Belasi, dva z klášterní knihovny znojemských kapucínů a nakonec 47 rukopisných katalogů k mapové sbírce Bernarda P. Molla (Moll-RKP-0090.900,1-42 + RKP2-0047.948,1-5), které byly spolu s celou mapovou sbírkou zdigitalizovány a jsou přístupné v Manuscriptorium.

Moravská zemská knihovna má také zpracovanou sbírku 397 černobílých mikrofilmů, která obsahuje převážně vzácné středověké rukopisy a prvotisky z klášterních knihoven jižní Moravy, jež měla Moravská zemská knihovna ve své odborné správě a v 90. letech je v rámci restitucí navrátila původním vlastníkům – obnoveným církevním řádům. Tyto mikrofilmy jsou pro badatele velice cenným materiálem, protože originály jsou studium velice obtížně dosažitelné.

²⁵ Tošnerová, M. (red.): Rukopisné fondy centrálních, s. 65-70.

F. 2.6. Staré hudebniny

V uplynulém období byl zkatalogizován celkový počet 4775 svazků starých hudebních tisků z fondů Moravské zemské knihovny, což odpovídá počtu 4917 knihovních záznamů. Tyto hudební staré tisky jsou v Moravské zemské knihovně rozděleny podle formátu do 5 lokací (přehled viz tabulka). Z obsahového hlediska tvoří téměř polovinu zpracovaných tisků skladby určené pro klavír a klávesové nástroje, přibližně dvacet procent not je určeno pro smyčcové nástroje často v komorním obsazení a třetí nejpočetněji zastoupená skupina jsou instrumentální skladby typu symfonie, přede hry a komorní hudba. Nejmenší, ale o to nejzajímavější část sbírky, představují díla hudebněteoretická.

Zpracované hudebniny pocházejí z nejvýznamnějších evropských vydavatelství činných v 1. polovině 19. století. Většinu hudebnin fondu lze datovat do 2. čtvrtiny 19. století, přičemž vzhledem ke geografické poloze Brna pochází z vydavatelství vídeňských, jako například Artaria, Jean Cappi, Anton Diabelli und Comp., Tobias Haslinger, M. J. Leidesdorf, S. A. Steiner und Comp. a dalších. Z hlediska žánru celkově převažuje salónní hudba, již reprezentují oblíbené valčíky Strausse otce a syna a J. Labitzkého, úpravy oper pro klavír, potpourri a výtahy z tehdy oblíbených vokálních a instrumentálních kusů.

Cenná díla instrumentální a komorní hudby tvoří v fondu též notový materiál z nakladatelství německých, a to v první řadě z Lipska. Zdejší tiskaři zasáhli svojí produkcí prakticky do všech hudebních žánrů. Klavírní díla jsou často spojena se jménem společnosti Breitkopf a Härtel - příkladem jsou sonáty a variace pro klavír Jana Ladislava Dusíka, která byla zmíněnou společností vydávaná v průběhu celé první poloviny 19. století. Skladbám pro smyčcové nástroje věnovalo zase zvýšenou pozornost nakladatelství C. F. Peterse (Bureau de Musique de C. F. Peters), jež vydávalo například skladby českých houslistů Jana Křtitele Václava Kalivody a Leopolda Jansy. Co do počtu tiskařů a objemu vydaných notovin se Lipsko zařadilo hned za Vídeň. Kromě dvou výše zmíněných tiskařských společností zde úspěšně působily i společnosti F. Hofmeistera, H. A. Probst, Fr. Kistnera, Schubertha a dalších, jejichž tisky lze najít právě i ve sbírkách MZK.

Hodnotné tisky vydávalo také nakladatelství Jean André, jež sídlilo v Offenbachu nad Mohanem. Tyto tisky pochází z let ca 1795-1820 a pro studium

české hudební migrace konce 18. století zde nalezneme například symfonie Neubauerovy.

Vedle Offenbachu a Lipska byl z našeho hlediska význačným tiskařským centrem též Berlín. Notový materiál sbírky MZK vydaný v Berlíně pochází z valné většiny z dílny Adolfa Martina Schlesingera, a jedná se nejčastěji o úpravy oper oblíbených italských skladatelů (Cherubini, Spontini, Sacchini), ale též autorů německých (Weberův *Čarostřelec*). Berlínská vydání nejen Schlesingerova, ale i Lischkeho a Trautweinova nakladatelství se objevují i v notách pro klavír (Beethoven, Neithardt), dechové nástroje (jednoduchá zpracování populárních melodií od Antona Bernharda Fürstenau) či sólové nástroje a nástrojové skupiny (Beethoven).

Z dalších německých měst je třeba připomenout Mohuč, spojenou díky nakladatelství Bernharda Schotta i s Antverpami, Bruselem a dalšími evropskými hudebními centry. Notový materiál naší knihovny vytištěný u firmy B. Schott's Söhne pochází většinou ze druhé čtvrtiny 19. století a pokrývá celé spektrum hudební produkce, ovšem největší část i vzhledem k obsahu celé sbírky tvoří klavírní skladby, a to jak úpravy děl světově slavných skladatelů (J. S. Bach), tak i vydání skladeb autorů méně známých (F. Hüntén, C. Czerny, A. Schmitt). Dále jsou ve fondu Moravské zemské knihovny zastoupeny hudební tisky pocházející z Bonnu (nakladatelství N. Simrock), Mnichova (Falter und Sohn) či Hamburku (A. Cranz, J. A. Böhme). Několika kusy hudebnin jsou zastoupena i menší vydavatelství ve městech Frankfurt nad Mohanem, Drážďany, Augšpurk a Brunšvik.

K dalším významným nakladatelským centrům, jejichž produkci nalezneme ve fondu Moravské zemské knihovny, patřila též Paříž. K předním producentům hudebnin se zde řadila nakladatelská společnost I. Pleyela a Imbaultovo nakladatelství. Ve sbírce lze najít hlavně hudebněinterpretační díla. Paříž v tomto směru opravdu vyniká, polovina zpracovaných hudebnin, které sloužily hudebníkům jako „školy hry“, pochází právě odtud. Učebnice hry na lesní roh Louise Dauprata, violoncellová škola Charlese Baudiota či solmizační metoda vyložená Françoisem Josephem Fétisem představují pro dnešní hudebníky důležitý materiál pro studium dobové interpretace. Stejně tak nelze neučinit alespoň zmínku o pařížském vydání výkladu hudební nauky *Catéchisme musical* od Chaulieua.

V oblasti vydávání operních a vokálních děl a jejich úprav se vyskytuje často po boku střeoevropských tiskařských center i italské Miláno. Tak například milánská společnost Giovanni Ricordiho se zaměřovala na italské operní skladatele, jejichž

opery v jednoduchých úpravách většinou pro klavír a zpěv obsahuje i brněnská sbírka MZK. Nejvíce zastoupenými autory jsou zde Gaetano Donizetti a Giuseppe Verdi. Podobně jako předchozí hudebniny, patří i italská produkce k mladší části sbírky a dobu jejího vzniku klademe do druhé čtvrtiny 19. století.

Zajímavostí je výskyt hudebnin pocházejících i z tak vzdálených vydavatelství, jakými jsou C. C. Lose z Kodaně, G. Cipriani z Florencie, G. A. Zumsteeg z Stuttgartu a Cajetan Haslinger z Lince; naopak nepřekvapí tisky pocházející z Prahy či Vratislavi. Za povšimnutí stojí skutečnost, že z nakladatelství Quirina a Cajetana Haslingerových z Lince pocházejí v našem fondu výhradně duchovní skladby J. B. Schiedermayera, které byly v té době (1. polovina 19. století) velmi oblíbeny, hrány a opisovány pro potřebu českých a moravských kostelních kůrů. Od téhož autora a z téhož nakladatelství je i tištěná škola zpěvu – *Teoretisch-practische Choral-Lehre zum Gebruche beym katholischen Kirchen Ritus*.

Většina tisků naší sbírky původně pochází z půjčovny hudebnin brněnského vydavatele Carla Winikera, jejíž složení bylo logicky ovlivněno prostředím, ve kterém vznikala. Převažuje zde tudíž hudba měšťanské vrstvy 19. století se svými typickými žánry – klavírní výtahy oper, komorní hudba (smyčcová i dechová dua, tria, kvartety, kvintety; vokální komorní hudba – písně s doprovodem, úpravy árií), úpravy tanců pro klavír či sbory (často s vlasteneckou tematikou).

K nejstarším hudebním tiskům, zastoupeným ve fondu, patří kniha vícehlasých duchovních zpěvů (u nás dochována pouze druhá část) *Introitus breves, ac faciles secundum claves ordinarias in tres partes divisos per tritum anum* od Kajetana Kolberera, která byla vydána v Mohuči u Andream Maschenbauera v roce 1703. Dalším důležitým dílem ze staršího období je původní vydání šesti sonát pro cembalo od C. P. E. Bacha – *Suite de VI. Sonates pour le clavecin* (vydavatel George Louis Winter, Berlín 1761). Pozornost si zaslouží výběr árií z opery Kouzelná flétna W. A. Mozarta – *Gesaenge für das Klavier aus der neuen Opera Die Zauberflöte* (vydavatel I. Amon, Heilbronn 1791), vydaný brzy po premiéře díla.

Pro českou hudební historiografii je přínosný též soubor třech symfonií českého skladatele působícího v Německu Františka Kryštofa Neubauera – *Sinfonie a grand Orchestre, Oeuvre 8me* (vydavatel J. André, Offenbach a. M. 1790) či skladby pro violoncello Mikuláše Krafta.

Početně nejmenší část sbírky, z hlediska hudebního historika i historicky poučeného interpreta však část nejpřínosnější, představují díla hudebněteoretická. Kromě výše zmíněné chorální školy od Schiedermayera jsou ve fondu obsaženy i pěvecké školy z 20. let 19. století J. Preindla, A. de Garaudeho nebo F. Starkeho. Varhaníci jistě uvítají učebnici generálbasu od J. G. Albrechtsbergera či praktické poučení o generálbasu od J. F. N. Segeru.

Hudební rukopisy

V rámci výzkumného záměru bylo zpracováno celkem 1576 jednotlivin hudebních rukopisů z fondu hudebního oddělení MZK, čemuž odpovídá 1556 katalogizačních záznamů. Každý katalogizovaný dokument byl zkoumán z hlediska provenience a datace a dále konfrontován s dostupnými specializovanými databázemi a relevantní muzikologickou literaturou. Ke každému katalogizačnímu záznamu, vytvořeném v systému Marc 21, byl vytvořen hudební incipit, a to v takovém rozsahu, který umožňuje bezpečnou identifikaci skladby v napojení na databáze, které se zaměřují na sběr a prezentaci hudebních pramenů (např. RISM). Všechny záznamy byly pro usnadnění vyhledávání opatřeny mimo jiné konspektem a vedlejším věcným záhlavím. Vzhledem k jedinečné povaze katalogizovaných hudebních rukopisů bylo přistoupeno ke skenování dochovaných titulních listů, jež jsou nyní přístupny čtenáři při zobrazení příslušného záznamu. Další relevantní poznatky vzešlé z odborného studia rukopisů (dobové přípisky, poznámky opisovačů a vlastníků hudebnin) byly zaznamenány do příslušného poznámkového pole, případné zjištěné omyly předchozí katalogizace byly ve světle nových poznatků korigovány.

Sbírka hudebních rukopisů MZK zahrnuje všechny významné hudební formy a obsazení, jež se objevovaly od osmdesátých let 17. století do padesátých let století dvacátého. Stěžejní část sbírky pochází ze druhé třetiny 19. století. Z hlediska provenience tvoří rukopisy poněkud nesourodý celek. Vedle několika kolekcí menšího rozsahu se zde vyskytují i jednotlivé hudebniny bez jednoznačného provenienčního určení.

Sbírka rukopisů obsahuje například tyto unikátní opisy: škola harmonie, generálbasu a kontrapunktu od Josefa Drechslera vídeňské provenience z roku 1831, rukopisné party symfonií a komorních skladeb Jana Křitele Nerudy (sbírka

menuetů a polonéz Jana Křtitele Nerudy z roku 1753 patří k nejstarším rukopisům), Antonína Laubeho, Pavla Vranického, Františka Xavera Brixioho (například koncert pro cembalo s doprovodem orchestru z přelomu 60. a 70. let 18. století).

Ze samostatných celků je možno jmenovat především: torzo rukopisů brněnské Winikerovy půjčovny hudebnin, partitury z bývalého Brünner Stadttheater, sbírku Josefa Kozlíka, učitele a varhaníka v Bílovicích nad Svitavou, či kolekce autografů Otty Zweiga z Olomouce, Alfréda Mahowského a Rudolpha Wiesnera z Brna.

Za zmínku stojí unikátně dochovaný rukopisný sborník, který se dostal do fondu HO MZK ze zahraničí. Jedná se o sborník italských árií (RKPMus-0763.835), který dle poznámky opisovače pravděpodobně pochází z Říma konce 17. století. Předpokládáme, že se jedná o výběr z dobových italských oper. Vedle anonymních skladeb jsou zde zastoupeni italské operní skladatelé F. Gasparini, L. Mancini a G. Perti.²⁶ Pozornost si zaslouží také několik dochovaných hudebnin českého kantora Františka Matějovského.

Pro studium měšťanské hudební kultury první poloviny 19. století jsou velmi důležité tyto rukopisné sbírky: *Verschieden Lieder mit Begleitung des Klaviers* (RKPMus-691.714) z roku 1807, *Sbírka písní pro mužský hlas* (RKPMus-675.584) z roku 1866 a sborníky tanečních skladeb pro klavír, jež sebrala ve 20. letech 19. století Františka Kovaříková.

Ve zpracovaných rukopisech jsou zastoupeny poměrně vyváženě všechny hudební žánry. Převážná většina rukopisů je české a moravské provenience, vzácně jsou dochovány rukopisy z Itálie a Německa.

Světskou vokální hudbu, která tvoří největší soubor sbírky, reprezentují především písně s doprovodem klavíru či kytary, například anonymní sborník *Lieder-Sammlung mit Begleitung der Guitarre* (RKPMus-0600.456), soubor 22 písní na německé texty pro zpěv a klavír od J. N. Kaňky, *Wě nec ze Zpěwů Wlasteneských* od V. Wunderlicha, A. Tovačovského-Förchgotta, J. V. Schmitta, smíšené a mužské sbory (např. K. Bendl, J. L. Bella, J. K. Knahl, P. Křížkovský, F. Martinic, L. E.

²⁶ Druhý významný hudební sborník z počátku 18. století, sig. CH-RKP-103, zpracovaný v rámci katalogizace knihovny Chorinských, se nachází ve fondu starých tisků a obsahuje loutnové taneční skladby.

Měchura, E. Vašák). Z díla moravského skladatele a katedrálního varhaníka od sv. Petra a Pavla v Brně Františka Musila je dochováno 20 opisů jeho písní z přelomu 19. a 20. století.

Duchovní hudba je zastoupena především opisy hlasů skladeb katolické figurální chrámové hudby (typické obsazení - soprán, alt, tenor a bas, komorní orchestr a varhany), tak jak ji běžně nacházíme v dobových českých a moravských kostelních sbírkách. Dobovou oblíbenost mší bratří Haydnů (obzvláště J. Haydna) v našich zemích dokládá jejich početné zastoupení (20 mší) i ve zpracovaném souboru rukopisů. Ze sbírky brněnského regenschoriho od Sv. Jakuba M. Altmanna pochází *Missa ex A* z první čtvrtiny 18. století. Partitury a opisy hlasů třech oratorií C. E. Weinliga, dále oratoria J. H. Rolleho a Niemayera mají lipskou provenienci. Do fondu MZK se tyto rukopisy dostaly z torza sbírky hudebnin Winikerovy hudební půjčovny v Brně. Unikátně se dochovalo údajné Mozartovo moteto *Venti, fulgura*. Kratší paraliturgické skladby představuje soubor pohřebních písní z poloviny 19. století.

Divadelní hudební produkci reprezentuje pozoruhodná a v odborné literatuře dosud nezhodnocená kolekce singšpílových partitur povětšinou z bývalého brněnského německého divadla *Brünner Stadttheater*. Z autorů jsou zastoupeni C. Binder, J. Brandl, C. Millöcker, A. Müller, F. Von Suppé, C. F. Stenzel a A. Storch. Dochovaná razítka a provozovací poznámky dokládají propojení mezi brněnským německým divadlem a vídeňským divadlem Carlstheater, kde zastávali někteří z uvedených autorů kapelnickou funkci, a produkcemi v Josephstadt.

Mezi hudbou orchestrální či komorní a skladbami pro jednotlivé nástroje převažují symfonie (F. X. Brix, D. Hataš, I. Klauseck, K. Kohout, J. K. Neruda), smyčcové kvartety (F. Kramář), drobné skladby, tance a variace pro klavír (J. N. Hummel, sbírky tanců pro klavír, které shromáždila brněnská měšťanka F. Kovaříková: *Brünner Redout-Deutsche, Sammlung für das Pianoforte, Sammlung von verschiedenen Stücken für das Pianoforte*, dále anonymní sborník skladeb pro cembalo z 2. poloviny 18. století, anonymní sborník skladeb pro klavír z roku 1841, violoncello (sborník skladeb různých autorů od H. Wihana) a dua pro housle a flétny.

Z hudebně teoretických prací se dochoval opis souborného díla J. G. Albrechtsbergra, dále rukopis *Harmonie- und Generalbass- Lehre* Josefa Dreslera, *Houslí škola* J. N. J. Filcíka, škola generálbasu F. Kauera, škola na harmonium J. Kozlíka, *Violoncell-Schule* od B. V. Šťastného či *Fundament zum General Bass von Pausenwag* od J. Zahradníčka.

Hudebně teoretické spisy se nacházejí také v torzu sbírky Františka Matějovského. O Františku Matějovském, který byl pravděpodobně kantorem, nejsou dostupné žádné další informace a není tudíž ani známo, jakým způsobem se jeho hudebniny dostaly do fondu Moravské zemské knihovny. Nabízí se pouze domněnka, že se jedná o některého z předků skladatele a varhaníka Františka Matějovského z Nechanic. Z Matějovského archivu se v MZK dochovalo několik drobnějších skladeb (dvě kostelní árie, dueto pro lesní rohy, jeden smyčcový kvartet a variace pro kytaru a flétnu), ze kterých si nelze učinit ucelenější představu o jeho kompozičním umění. Nadto ani není zřejmé, zda byl autorem nebo pouze vlastníkem těchto skladeb. O to větší zájem vzbuzují jeho dvě dílka didaktická – *Kniha pro cvičení se v Generalbasu* (*Anfangsgründe des Generalbasses*), a *Malá škola na Clavier*. Předloha učebnice generálbasu není známa. Z hlediska jazykového Matějovský v tomto díle s češtinou pravděpodobně teprve experimentoval. Začal psát česky, z neznámého důvodu však od toho uprostřed druhé kapitoly upustil a pokračoval německy. *Malá škola na Clavier* je překladem původní Pleyel-Dusíkovy školy *Methode de Pianoforte – par Pleyel et Dussek etc. á Paris chez Pleyel*. V oblasti samotné techniky hry autor poměrně věrně reprodukuje předlohu a nepředkládá žádnou vlastní invenci. Význam jeho překladu spočívá především ve zprostředkování moderní dobové učebnice adeptům klavírní hry v mateřském jazyce, který se v této době teprve nově formuje. Obzvláště pozoruhodný je v tomto směru malý italsko – německo – český slovníček (*Vysvětlenj Kunstowných slow*), který se nachází v závěru díla. Spis je tak pro nás zajímavý především tím, jak se překladatel vypořádává s původními hudebními termíny. Obě Matějovského dílka jsou pro nás dnes cenným příspěvkem k poznání procesu reformace českého hudebního názvosloví v 1. polovině 19. století.²⁷

Během zpracování fondu se též podařilo nově identifikovat některá díla, případně kompletovat jednotlivé sbírky. Jedná se především o sbírku opisů hudebnin z 2. poloviny 19. století, kterou pořídil Josef Kozlík (1862 – 1924), učitel v Bílovicích nad Svitavou. Z jeho pozůstalosti se dochovaly dobové opisy Janáčkových sborů, dále chrámová hudba, a to především hudební vložky do mší a pohřební písně. Část hudebnin pořídil již v 1. polovině 19. století jeden z jeho předků, Ondřej Kozlík.

²⁷ Viz. Milota, Jiří: Dvě rukopisné učebnice Františka Matějovského, *Acta musicologica*, 2, Brno 2009, – v tisku

Rozborem části hudebnin z bývalé Winikerovy hudební půjčovny v Brně bylo zjištěno, že MZK vlastní část hudebního archivu významného nástupce J. S. Bacha ve funkci kantora u Sv. Tomáše v Lipsku Johanna Gottfrieda Schichta (1753 – 1823). Tyto hudebniny opustily Lipsko v 1. polovině 19. století, a od té doby byla některá díla z této části Schichtova archivu pokládána za nezvěstná. Jedním z nich je oratorium *Die Feyer des Todes Jesu* od významného německého skladatele a Bachova současníka Johanna Heinricha Rolleho (1716 – 1785). V této části Schichtova archivu se nacházejí převážně partitury a party figurálních mší katolické chrámové hudby (např. J. Haydn, F. Süssmayer). Dle dochovaných Schichtových poznámek na hudebninách byly tyto mše prováděny koncertantně nejméně ve dvou lipských chrámech (Thomaskirche, Nicolaikirche). Tyto dochované hudebniny jsou cenným dokladem recepce katolické hudby v protestantském prostředí počátkem 19. století.

Specifikum tvoří sbírky autografů tří skladatelů německé národnosti, kteří působili na Moravě v 1. polovině 20. století: Otto Zweiga, Alfreda Mahowskeho a Rudolpha Wiesnera.

Otto Zweig (1874 – 1942) se narodil v Prostějově, ale celým svým životem a působením byl spjat s Olomoucí. Pocházel z bohaté obchodnické rodiny a podnikal ve sladovnictví. Jako školený hudebník byl významnou osobností olomoucké kulturní scény 1. poloviny 20. století. Byl členem olomouckého spolku Schlaraffia, který si vzal za úkol rozvíjet umění a kulturu v německé řeči. Své kompozice psal pro spolkové slavnostní příležitosti. Ve fondu hudebních rukopisů se dochovalo 52 autografů jeho skladeb (písňe, kantáty, sonáty pro různá obsazení, orchestrální skladby). Zweigův odkaz ve fondu HO MZK je významný, neboť autor sám jako osoba židovského původu zahynul v koncentračním táboře Treblinka a jeho dílo nebylo dosud v muzikologické literatuře nijak zhodnoceno.

Autografy skladeb Alfreda Mahowskeho a Rudolpha Wiesnera představují důležitý vhled do kultury brněnské německé menšiny 30. a 40. let 20. století. Mahowského dílo (ve fondu MZK 20 autografů), zvláště operní (*Knecht Jernej*, autograf z fondu MZK), v poslední době zažívá renesanci zájmu. Dílo R. Wiesnera je naopak dnes již zcela zapomenuto. Příčinou je snad i skutečnost, že část jeho díla, která vznikla za 2. světové války, jej v očích české veřejnosti zdiskreditovala (orchestrální pochod *Sieg Heil!*).

Zajímavé poznatky k poznání pramenné základny díla Vítězslava Nováka přineslo také podrobné zkoumání jeho autografů. Jedná se o klavírní *Bagately* a *Písničky v národním tonu na slova lidové poezie moravské*. Ani jeden z těchto Novákových autografů nebyl dosud odborné veřejnosti znám, a tedy není ani zaznamenán jako pramen v Tematickém katalogu V. Nováka, který vyšel v nedávné době. Význam těchto dvou autografů je o to větší, že se částečně liší od ostatních známých předloh děl v nich zapsaných.

Fond hudebního oddělení spravuje sbírku ca 1000 mikrofilmů (tj. asi 33000 mikrofilmových polí) z archivu dr. Antonína Němce. Obsahuje skladby převážně českých autorů z konce 17. až 1. poloviny 19. století, a to jak snímky autografů, tak i hudebních starých tisků a dobových opisů pořízených z různých zámeckých a klášterních archivů a knihoven v České republice, ale i jiných institucí (včetně zahraničí). Sbíрка obsahuje v naší zemi ojedinělý vzácně ucelený soubor, který docení zvláště badatelé zaměřený na období pozdního hudebního klasicismu.

Práce na hudební části výzkumného záměru Historické hudební fondy Moravské zemské knihovny nespočívala pouze v katalogizaci jednotlivých položek, ale byla doprovázena ve vybraných případech zevrubným muzikologickým výzkumem, přinesla velké množství nových poznatků. Tyto umožnily nově odhalit dosud neznámé vazby mezi jednotlivými hudebninami, což vedlo k ucelení jednotlivých sbírek v rámci fondu Hudebního oddělení MZK. Na tato zjištění bude možno v budoucnosti dále navázat dílčími výzkumnými projekty.

F.3. Testování knižních scannerů

Velmi zvědaví jsme byli na testování scanneru **Minolta PS5000C**, jehož starší černobílou verzi již více než 10 let bez problémů používáme pro kopírování vázaných novin velkého formátu. Vždy jsme na scanneru oceňovali jednoduchou manipulaci s kopírovaným svazkem (byl jedním z prvních scannerů s horním snímáním), nekomplikovanou obsluhu a okamžitý výtisk z připojené černobílé tiskárny.

Bohužel vývoj od té doby notně pokročil a co stačí na papírové kopie černobílých novin, je nedostatečné pro digitální plnobarevné kopie k archivním účelům. Skener sice pracuje až do rozlišení 600 DPI a má překvapivě vysokou rychlost skenování, jeho výsledky však připomínají průměrný digitální fotoaparát. Kopie hodně připomínají ty ze scanneru SCEYE (viz níže), bohužel však za více než desetinásobnou pořizovací cenu. Pominout nelze ani ostatní neduhy v podobě nerovnoměrně nasvícené předlohy (je osvětlena nepohyblivými trubicemi zepředu) a dosti nepřehledný a komplikovaný software. Vrcholem je však jakýsi „pokus o kolébku“ bez jakékoliv aretace, takže místo aby kolébka udržovala svazek nehybně ve zvolené poloze, jsou její poměrně silné pružiny stlačeny vahou svazku a mají tendenci (hlavně u lehkých knih menších formátů) svazek zvedat zpět – velmi často ještě v průběhu skenování, takže je nutné knihu manuálně přidržovat ve zvolené

poloze a vtlačovat do kolébky. Pro nás tedy obrovské zklamání a objektivně nejhorší poměr cena/výkon.

Do knihovny nám byl zapůjčen také přístroj **e-Scan** od firmy i2S. Hlavním cílem výrobce byla evidentně nekomplikovaná konstrukce, jednoduchá obsluha a zajímavý vzhled. To scanner předurčuje spíše pro zhotovování kopií ve veřejných prostorách nezaškolenou obsluhou, než k systematické digitalizaci dokumentů.

Scanner není opatřen žádnými světly, což je sice řešení elegantní (i ekonomické), zároveň však klade vysoké nároky na okolní osvětlení, jehož úroveň je tak pro kvalitu výsledných kopií zásadní. e-Scan sice nepotřebuje intenzivní světlo pro zhotovení poměrně kvalitních, barevně věrných (i když trochu rozostřených) kopií, je však velkým problémem umístit přístroj tak, aby zdroje okolního světla (okna, zářivky na stropě apod.) neměly negativní vliv na předlohu. Zejména u bílých ploch nebo křídového papíru může docházet k odleskům, kde je text téměř nečitelný. Scanner se ovládá jen pomocí dotykového displeje, který umožňuje i některé softwarové úpravy, zobrazování živého náhledu a ukládání kopií na USB paměť. Původně se poklepem na displej (a ne jinak) zahajovalo i samotné skenování - nyní však výrobce dodává i nožní spínač, který umožňuje skenování bez nepříjemného

jevu - že společně s předlohou je nasnímana i ruka obsluhy, která se vzdaluje od displeje.

Ovládání je velmi přehledné a stabilní, přesto však poněkud zamrzí zjištění, že obslužný software je "jen" programem v OS Windows, který je nainstalován na počítači ukrytém za dotykovým displejem. Korunu své snaze o maximální "zjednodušení" však konstruktéři nasadili použitým "snímacím prvkem". Ten je pečlivě utajen v polokouli nad snímací plochou a ze spodní strany kryt sklem. Přesto však zvědavý uživatel brzy zjistí, že jako snímací systém je použita digitální zrcadlovka Canon nejnižší třídy - spolu s nejlevnějším zoomovým objektivem téhož výrobce. Celý systém je pak propojen do počítače se softwarem, který tak představuje jedinou přidanou hodnotu výrobce k nakoupeným komponentům. Toto "prozrazení kouzla" může v některých majitelích vyvolat pocit, že je někdo pěkně napálil, zvláště s přihlédnutím k faktu, že typ použitého "snímače" patří k nejutajovanějším informacím o výrobku, jehož pořizovací cena činí více než čtvrt miliónu korun. Použití nejlevnějšího zoomového objektivu (Canon EF-S 18-55mm) potom vysvětluje poněkud "neostré" výstupy - tento objektiv jsme používali v Moravské zemské knihovně na zařízení Atlas a byli jsme nuceni jej vyměnit právě pro jeho příliš "měkkou kresbu", která pro digitalizaci tisků není vhodná.

Scanner e-Scan je tedy možností pro všechny solventní estéty, kteří chtějí digitalizovat dokumenty fotoaparátem, obávají se však jeho složité obsluhy a industriálního designu a za vzhledný obal jsou ochotni řádně zaplatit.

Zcela odlišnou konstrukci má jiný testovaný scanner **SCEYE**, který umožňuje skenování předlohy do formátu A4 s rozlišením 300 DPI.

K počítači se připojuje přes USB rozhraní, napájení zajišťuje síťový transformátor. Scanner zhotovuje kopie při okolním osvětlení nebo přisvícením pomocí LED diody umístěné vedle snímače. Její použití se však příliš neosvědčilo, protože nízký výkon diod neumožňuje rovnoměrné nasvícení předlohy, takže je na okrajích viditelné tmavší než uprostřed. V extrémním případě (hlavně u předloh na křídovém papíře) může docházet až k „přepalování“ středu předlohy a k nečitelnosti textu v těchto místech. Proto je někdy lepší LED osvětlení nepoužívat a spolehnout se na rozptýlené světlo okolní. Praktickým se jevil laserový rámeček, který přesně ukazuje snímanou plochu a jednoduchý obslužný software. Kvalita výstupu (vyšší digitální šum, neostré kontury textu) odpovídá očekávanému (nenáročnému)

používání scanneru, tedy např. jako lehký přenosný nástroj pro zhotovování studijních kopií (u notebooku v knihovně). Zde však může být překážkou vyšší cena, která dle typu atakuje hranici třiceti tisíc korun.

F.4. Zprávy ze služebních cest za rok 2010

Workshop na konferenci TEI 2010, Zadar 7.–11.11.2010

V Zadaru jsem se zúčastnil dvou workshopů: První poskytl úvod o nástroji XQuery, který je určen k vyhledávání a transformaci kolekcí xml (resp. TEI) souborů. Stavebními kameny XQuery jsou jazyk XPath a výrazy FLOWR (For, Let, Order, Where, Return). Ačkoliv byl seminář pouze úvodem k XQuery C. M. Sperberg-McQueen a jeho asistent Syd Baumann poskytli dost praktických příkladů a cvičení, díky nimž jsem mohl XQuery vyzkoušet v praxi.

Druhý seminář, který vedla E. Pierazzo, se věnoval genetickému kódování rukopisů, jejichž obsah vznikl postupně. V rámci TEI existuje skupina, která vytváří nové elementy a schémata pro tento typ kódování.

Cíle cesty, tj. aktivní účast na workshopech a získání nových zkušeností s nástroji pro zpracování TEI dokumentů, byl splněn.

Přemysl Bar

Konference iPRES/IWAW, Vídeň 20.–24.9.2010

V týdnu od 20. do 22. září se ve Vídni konal 7. ročník konference iPres zabývající se ochranou digitálních objektů a poté od 22. do 24. září na něj navazoval workshop IWAW a IIPC.

Konference iPres se koná v Evropě jen jednou za 2 až 3 roky a její téma je zejména v současné době velmi aktuální, zabývá se totiž problematikou "digital preservation", tedy ochranou digitálních dokumentů.

Konferenci zahájila zvaná přednáška "The Fourth Paradigm: Data-Intensive Scientific Discovery & the Future Role of Research Libraries" viceprezidenta externího výzkumu Microsoft Research Tonyho Haye. Tématem této přednášky byla právě probíhající revoluce ve vědě, která se nejprve dostala od bádání experimentálního přes fázi teoretickou s nástupem počítačů do fáze výpočetní – díky počítačům bylo možno vytvářet složité modely nejrůznějších jevů – aby v posledních letech přešla do fáze čtvrté, ve

kteřé se analyzují obrovská množství reálných dat. Stejný název jako přednáška má i kniha, kterou účastníci konference dostali spolu se sborníkem. Jde o sborník krátkých eseů, popisujících na příkladech jednotlivých projektů jak důležitá je pro rozvoj jednotlivých disciplín nejen spolupráce výzkumníků v daném oboru navzájem, ale i s odborníky v oblastech databází, vizualizací a cloud computingu.

Zahlcení výzkumníků daty demonstroval na příkladu astronomických pozorování: Když byl v roce 2000 spuštěn projekt Sloan Digital Sky Survey, za první týden provozu bylo sebráno více astronomických dat, než astronomie vyprodukovala do té doby. Extrémním příkladem zahlcení daty je pak LHC, který generuje přibližně 40 TB/s.

Zajímavá byla i zmínka o potřebnosti nových forem peer review. V době kdy se na medline objevují 3 nové abstrakty za minutu není v lidských silách udržet si přehled o tom, co se děje v celém oboru a slovo tak dostávají různé druhy sociálních sítí, například Connotea.

Přednáška pak upozornila na hodnotu vědeckých dat a na to, že knihovníci, pokud by se nadále stavěli do role „prostředníků“ v procesuhledání a získávání informací by snadno mohli být vědeckou komunitou „odzprostředkováni“ („librarians are in danger of being disintermediated“).

Ze zajímavých odkazů:

<http://research.microsoft.com/authoring>

<http://odf-converter.sourceforge.net>

<http://research.microsoft.com/en-us/projects/chem4word/>

<http://research.microsoft.com/en-us/collaboration/tools>

Další zajímavou přednáškou byl příspěvek „ Preservation of Digitised Books in a Library Context“ popisující projekt dánské Královské knihovny, která se vrátila ke knihám digitalizovaným před 10 lety pro projekt www.adl.dk, vybrané vzorky (6 knih) zdigitalizovala ještě jednou postupy masové digitalizace (barva, tiff-jpeg2000, docworks) a pak porovnávala tyto výsledky s

přibližně 8x dražší metodou podobnou té, kterou byly knihy v minulosti pro projekt ADL digitalizovány (tiff+TEI). Celý text je k dispozici na <http://www.ifs.tuwien.ac.at/dp/ipres2010/papers/zierau-18.pdf> a stojí rozhodně za přečtení.

Petr Žabička

IWAW

Potřebami uživatelů webových archivů se zabývala přednáška Understanding the Information Needs of Web Archive Users. Typy dotazů na internetu lze rozdělit do tří skupin:

- Navigační - uživatel zná přibližnou URL zdroje, který hledá (typický příklad je, že uživatel dá na googlu hledat yahoo namísto psaní yahoo.com do adresního pruhu)
- Informační - uživatel hledá informace pro nějaké téma, které ho zajímá.
- Transakční - cílem je najít dopravní spojení, mapu, zboží. V případě web archivů třeba stažení souboru, který již na živém webu neexistuje.

Při vyhledávání ve webových archivech většina uživatelů nelimituje časové rozmezí, 20% dotazů na fulltext obsahuje URL, většina informačních dotazů obsahuje jména lidí, místa či věci. Většina navigačních dotazů obsahuje jméno instituce či společnosti. Uživatelé preferují nejstarší stránky, což není nic překvapujícího.

Dalším zajímavým příspěvkem na konferenci IWAW byla archivace videa na webu. Pro streamování videa na webu existují dvě řešení, první používá standardní protokol HTTP a můžeme mezi ně zařadit populární youtube, druhé pak používá streamovací protokol, např. RTMP. Největším

problémem při archivaci videa na youtube je častá změna mechanismu přístupu k souboru s videem a obfuskace URL, jehož cílem je zabránit uživatelům ve stahování videa.

Václav Rosecký

Konference IGeLU 2010, Ghent 28.8.–2.9.2010

IGeLU (International Group of Ex Libris Users) je mezinárodní organizace, která vznikla v roce 2006. Byla utvořena 165 knihovnami z 26 zemí. V současné době je členem IGeLU téměř 350 institucí. V současné době je členem IGeLU 342 institucí ze 40 zemí – nejpočetnější zastoupení má Velká Británie (49) a USA (32), nejnovějšími členy se staly zástupci Japonska a Slovinska. Ani Česká republika nehraje druhé housle. Se 12 členskými institucemi ji patří 10. příčka. Jednou ročně se koná stejnojmenná konference, které se účastní i nejužší vedení Ex Libris.

Záměry organizace jsou:

- zjišťovat potřeby uživatelů, kombinovat je a ve srozumitelné formě potom sdělit Ex Libris
- ovlivňovat softwarový vývoj k oboustrannému prospěchu, jak Ex Libris tak i uživatelů
- nabídnout uživatelům fórum pro sdílení informací

Jednou ročně se koná stejnojmenná konference, které se účastní i nejužší vedení Ex Libris. Veřejný program konference je třídní, předchází mu půldenní setkání zástupců národních skupin a poté setkání těchto zástupců s vrcholným managementem Ex Libris. Hostitelem letošního IGeLU byl belgický Ghent, konkrétně ghentská univerzita. Konference se zúčastnilo 420 zástupců institucí a Ex Libris.

Obecně se nesla konference v duchu přípravy širší odborné veřejnosti na zcela novou architekturu produktů a služeb známou jako URM (Unified

Resource Management). URM bude kompletně webový, nebude potřeba žádný klient. Jeho vydání je plánováno na rok 2012. Podstatné je, že podpora Alephu nebude ukončena ještě 15-20 let od doby vydání. Tímto nás ujistil sám CEO Ex Libris, Matti Shem Tov.

Ex Libris také zareagovalo na nejasnosti ohledně eskalační politiky hlášených problémů. Problém může jeho zadavatel eskalovat, pokud má pocit, že se práce na jeho řešení nevyvíjí dostatečně rychle, případně má pocit, že mu není ze strany řešitele přiřazena dostatečná důležitost.

Postup eskalace je následující:

1. eskalace problému k lokálnímu distributorovi = tomu, komu je problém přiřazen na začátek
2. eskalace přes E-service k managerovi zodpovědnému za daný produkt Ex Libris - to je již výše postavená osoba na straně Ex Libris
3. eskalace k viceprezidentovi pro podporu zákazníků

S tímto postupem je Ex Libris zatím spokojená a neplánuje ho měnit.

Tomáš Prachař

Konference: LIBER 2010 Aarhus 28.6.–2.7.2010

29. června dopoledne – workshop YEP – Young European Professionals. Skupina vznikla za účelem síťování - navazování kontaktů - setkávání mladých lidí, kteří pracují v oblasti knihovnictví na mezinárodní úrovni.

Po krátkém představení všech členů následovalo "speed-dating" - 3 lidé x10 minut - našli jsme si někoho do dvojice a deset minut mluvili o naší práci, našich zájmech, co nás zajímá o knihovnictví v zemi našeho komunikačního partnera apod. Mluvila jsem s jednou dámou, od které jsem zjistila, že v Německu také peníze na knihovny ubývají, project managerkou, která má na starosti digitalizační projekt v Nizozemské národní knihovně

(<http://www.geheugenvannederland.nl/>) a jedním mladým mužem, který má na starosti web-services též v nizozemské Koninklijke Bibliotheek.

Další aktivitou bylo skupinkové vymýšlení, jak si inovativně a zábavně vyměňovat znalosti a zkušenosti v rámci YEP. Naše skupinka se shodla, že pokud "setkávací místo" nebude atraktivní a takové, kam člověk "chodí" normálně (Facebook, Twitter, LinkedIn) - potom nebude živé. Na druhou stranu většina lidí nehodlá míchat Facebook, kde se prezentuje pouze přátelům, s pracovními zájmy. Proto (i u ostatních skupin) převažovala kombinace LinkedIn a Twitter. Každý člen YEP by o sobě a své instituci napsal krátký abstrakt, kde by prezentoval, čím se zabývá a co ho zajímá. Tyto aktivity by byly řetězové, pokud něco o sobě napíšu, zároveň veřejně vyzvu jiného člena k tomu, aby udělal totéž. Musí zde být možnost sdílet dokumenty stylem "Hej, byla jsem na zajímavé konferenci/přednášce/workshopu tam a tam a mám pro Vás krásné slajdy o tom a tom" + link. Zábavnou sekcí by mohly být fotografie prostředí knihoven, uživatelů, našich pracovních stolů, kolegů, atd.:) Web by sloužil také k domlouvání vzájemného osobního setkávání a jako pracovní prostředí a místo, kde si můžeme sdělovat, na jakých projektech právě pracujeme. Nejdůležitějším na dopoledním bloku bylo seznámit se osobně, s mnoha lidmi jsem potom mluvila i na dalších akcích, protože jsme se znali z prvního dopoledne.

29. června – odpoledne:

Clifford Lynch: The Future Arrives: Scholarly practice, scholarly communication and the roles of libraries – Příchod budoucnosti – vědecká praxe, komunikace a role knihoven – budoucnost se po kouscích vyskytuje kolem nás...

Clifford Lynch je od roku 1997 ředitelem „Coalition for Networked Information“, která sdružuje kolem 200 organizací využívajících nové informační a síťové technologie ke zvýšení vědecké a intelektuální produktivity.

Heather Morrison: The role of the research library in an emerging global public sphere – Role vědeckých knihoven ve vznikající globální veřejné sféře

Marcel Ras: Digitální ochrana od niky k jádru

- Nová generace e-Depot - 20x větší kapacita, 10000x větší rychlost, různorodost sbírek, systém Dias dožil.
- definice funkčních celků
- individuální vývoj, sdílení zkušeností
- hodnocení hodnoty sbírek: podle toho prioritizace ochrany. Podle australské metodiky hodnocení sbírek z 2001. Každá sbírka musí mít jednu primární hodnotu.

Tamara Pianos: EconBiz – střet uživatelských potřeb s novými technologiemi

Přednáška byla věnována výzkumu chování uživatelů na stránkách databáze EconBiz za účelem vyčytání a napravení chyb, následuje pár zajímavých postřehů:

- spousta databází začíná na písmeno „e“ (ebrary, emerald, ...) - není to dobrý nápad, lidé si pamatují - „e-něco“
- google je vstupní stránka pro více než 80% studentů i vědců
- vyhledávání využívá technologie Lucene/ redakční systém Typo3/ metadatový frame pro záznamy
- vychytávka – okénko pro chat s knihovníkem vždy v pravém horním rohu – během vyhledávání i procházení záznamů se můžete kdykoliv na něco zeptat, jen co Vás to napadne
- lupa u vyhledávání se neosvědčila – součástí klikací oblasti by mělo být i okénko s nápisem „search“

Christy Henshaw: Studie proveditelnosti pro digitální knihovnu Wellcome Library

V projektu řeší podobné věci jako my s Národní digitální knihovnou.

- 30 mil obrázků / 5 let
- 2010 – 2012 – infrastruktura + pilot digitalizace
- snaha najít komerční partnery, aby se snížily náklady na digitalizaci
- SDB / delivery systém / METS / fulltext index / workflow systém
- DAM
- MediaInfo
- vybrané řešení - METS / MODS / MIX
- Solr – index
- metadata normalizer
- WTS – workflow tracking systém
- úrovně – project / batch / unit
- na základě čárových kódů

Středa 30. června dopoledne

Clemens Neudecker, Asaf Tzadok: Projekt IMPACT – Kolaborace uživatelů pro zlepšování přístupu k historickým textům

Příspěvek pojednával o tom, jak zapojit uživatele do budování digitální knihovny historických textů a představil nástroje vyvinuté k tomuto účelu v projektu IMPACT. Jedním z takových nástrojů je software, který umožňuje vylepšovat OCR historických textů tím, že uživatelé opravují špatně automaticky rozpoznaná slova. Opravené texty jsou použity k automatické validaci dalších podobných textů – software se tedy učí na základě uživatelských oprav vylepšovat OCR.

Giuseppina Vullo: Globální přístup k evaluaci digitálních knihoven

Jon Orwant (Google, USA): Deriving the library from first principles

Co znamená pro fyzické budovy knihoven rozšiřování digitálního přístupu k dokumentům? Přednáška byla pojata z pohledu neknihovníka – programátora a manažera pro Google Books, Magazines and Patents.

Ithaka study, may 2010:

- Negroponte switch: telefon byl dratovy, televize bezdratova, nyní je televize dratova a telefon bezdratovy :) Co s knihovnami?
- jiné uspořádání book shelves – na úrovni mé, na úrovni komunity
- důležitá je budova
- odřezané hřbety knih jako token pro vypůjčení knihy
- Analytika: dávat komunitě ne co chtějí, ale něco trošičku jiného - proaktivní přístup
- subject, tone, reading level, recency – regresní analýza
- 12 mil. Knih 4 miliardy stran.
- Optimální copyright $x(x)=14(n+1)$ tj. 14 let.
- http://www.rufuspollock.org/economics/papers/optimal_copyright.pdf
- <http://www.rufuspollock.org/tags/copyright/>
- Jedna věc je rozeznat kurzívu, jiná věc je rozeznat, PROČ byla kurzíva použita
- Trigramy z různých dob (resp. poznat z jaké doby je jaký text podle trigramu – spojení tři slov)
- At man theory – hledání frází z dané doby aby se ověřilo, jestli někdo (Einstein) publikoval geniální myšlenku, nebo o podobných věcech psali i jiní)

Rafael Sidi (Elsevier, USA): Využití technologií k přeměně vědeckého prostředí

Středa 30. června odpoledne

Tamara Sadeh (Ex Libris, UK): Megaagregace vědeckých materiálů a jejich dopad na vyhledávání

Lee Dirks (Microsoft, USA): Nová generace vědeckých komunikačních ekosystémů: důsledky pro knihovníky

Výzkumníci stráví víc času hledáním než analýzou dat.

Pozadavek na otevřená data

Break-out groups – postřehy z výsledků práce skupin, většina požadavků se opakovala:

Otázka: Jaká je pozice knihoven k open access budoucnosti? Kam se posouvat?

- požadavek na svobodu uživatele – možnost dělat v knihovně cokoliv, sedět kdekoliv, vědci totiž netvoří většinu zákazníků knihovny!
- univerzity libraries + univerzity publishers - > open access
- poskytovat coaching pro vědce
- zvláštní rozpočet pro open access
- 3P: people, passion, projects!

Otázka: Jaká má být nová generace knihovníků?

- budoucí knihovník nemusí být vzděláním nutně knihovník (opakovalo se nejčastěji)
- musí být hlavně partnerem pro vědce
- management
- komunikační dovednosti
- zaměření na více různých oborů – s tím bude souviset změna terminologie v knihovnictví
- schopnost přijmout a přizpůsobit se novým technologiím
- technické znalosti
- schopnost kolaborativního jednání
- projekt management

- data management
- fundraising
- pedagogika

Otázka: Jaké procesy v klasické knihovně by se měly opustit v rámci šetření a omezování rozpočtů?

- lokální katalogizace
- lokální katalog
- klasifikační systémy
- klasická fyzická MVS

Otázka: Jaké jsou priority pro příštích 5 let ve vědeckých knihovnách?

- sdílená katalogizace
- stát co nejbližší vědcům
- metadata
- předělat knihovny
- koordinace na vyšší úrovni
- najít nové cesty kooperace mezi knihovnami a dalšími institucemi
- nové dovednosti knihovníků – posunuje je to dále k vědcům
- přestat myslet na knihovníky, začít myslet na UŽIVATELE!
- podporovat digitální čtení
- loby pro změnu zákonů

Čtvrtek 1. srpna dopoledne

Adam Farquhar: British Library Dataset programme: Podpora vědy v 21. století

Vědci objevují nové možnosti kolaborativního, experimentálního a pozorovacího výzkumu, který je následkem rozvoje informačních technologií v posledních letech. Digitální data a datasety jsou hnací silou těchto trendů.

Datasets jsou myšleny strukturované kolekce dat – v podstatě jsou datasets rozprostřeny přes několik vědních oborů – což dnešní vědci zaměření často velice úzce oceňují...

<http://www.bl.uk/aboutus/stratpolprog/digi/datasets/index.html>

Raymond Berard: Free library data?

Přednáška byla zaměřena na data, která generují knihovny – tedy ponejvíce katalogizační záznamy. Knihovny začínají svá data poskytovat pod licencí Public Domain Data Licence (Open Library, Biblios.net, CERN library...) Hlavním záměrem je možnost sdílet a znovuvyužívat již jednou vytvořená data a snižovat tak náklady knihoven.

Kristiina Horia Poutanen: Knihovny, archivy a muzea spolupracují! Učení se praxí! Sbírky a služby knihoven, archivů a muzeí digitálně dostupné

www.kdk2011.fi/images/stories/tiedostot/NationalDigitalLibrary_EnterpriseArchitecture.pdf

Čtvrtek 1. srpna odpoledne

Planman Technologies

- indická společnost
- dělají úplně cokoliv kolem digitalizace, ale nejčastěji vyrábějí metadata – METS/ALTO
- NL Austrálie, NL Nový Zéland, NK ČR – pro Manuscriptorium

EBSCO

- role knihoven se rozšiřují
- content management
- training information authority
- marketing
- kolaborace vědců a odborníků

- potencionální budoucnost pro knihovny
- „collection warehouse“ - budování tematických kolekcí
- „local collection“ - budování lokálních kolekcí – např. omezené na nějaké území nebo skupinu
- role EBSCA – evaluace uživatelských potřeb, e-content management, konzultační služby, e-management
- skryté náklady – vyjednávání, management, licencované znalostní báze, fakturace a účetní náklady, plnění databází, přepravní náklady
- umožnění objevování a přístupu – seznamy od A do Z, link resolvery, federativní vyhledávání, rešeršní služby
- budování knihovny budoucnosti – základy ERM – méně papírování, více doručování – potřeba redukovat úsilí, čas a lidskou práci, pokusit se ušetřit hodiny a zdroje, které mohou být lépe využity jinde
- <http://brtf.sdsc.edu/>
- final report ze studie – http://brtf.sdsc.edu/biblio/BRTF_Final_Report.pdf

Priority pro vědecké knihovny:

- převzít vedoucí úlohu v oblasti strategie a plánování ochrany dokumentů
- jednat jménem stakeholderů, kteří nemohou jednat sami za sebe
- ošetřit vztahy s klíčovými stakeholdery
- řešení vznikajících potřeb zachovat institucionální aktiva

Petr Žabička

**ELAG 2010 - Meeting new user expectations, Helsinki
8.–11.6.2010**

Středa 9. června dopoledne

9:15-10:15 Andrew Cox (The University of Sheffield, Velká Británie): Tales from teaching committee: Engaging learners, lecturers and libraries - Andrew Cox přiblížil používání moderních komunikačních technik mezi studenty, fenomén sociálních sítí a jak je využít k povzbuzení činnosti studentů.

10:45-11:15 Mats Hernvall (DBC, Dánsko): TING.concept – a foundation for change - přednáška o TING.concept – projekt Dánských knihoven, skládající se ze čtyř vrstev, první je content.TING zastřešující poskytovatele různorodých metadat, druhou vrstvou je brand.TING, která sklízí a indexuje metadata, třetí vrstvou je middle.TING, která poskytuje rozhraní a poslední vrstvou je presentation.TING, která zpřístupňuje data široké vrstvě uživatelů. TING je dostupný na adrese <http://ting.dk/>, stránky jsou bohužel z větší části v dánštině.

11:15-11:45 Thomac Hickey (OCLC): Implementing Auto-suggest se zabývala způsoby jak naimplementovat inteligentní napovídač uživateli. Používají AJAX a javascriptové knihovny Amazonu, výsledky vrací ve formátu JSON, který generují z XML za pomoci XSLT šablony. Důležitá je volba prodlevy mezi vrácením vhodných tipů pro uživatele tak, aby zároveň nezatěžovala server a přitom byla dostatečně rychlá pro uživatele. Dále zmínil různé metriky, jak třídit vrácené odpovědi podle relevance.

11:45-12:15 Till Kinstler (Cerbundzentrale des GBV): Implementing an useful discovery interface for a large scale digital collection se zabývala implementací uživatelského rozhraní pro různorodou množinu dat. Zmínil se o projektu Suchkiste (<http://finden.nationallizenz.de/>), jehož cílem je poskytovat snadný přístup k národním sbírkám od různých poskytovatelů a jednotné uživatelské rozhraní k rozsáhlé sbírce vědeckých článků. Pro tento účel používají vufind. Dalším projektem je Beluga (<http://beluga-blog.sub.uni-hamburg.de/>), který si klade za cíl vyvinout knihovní katalog nové generace.

Středa 9. června odpoledne

Odpoledne jsem se zúčastnil workshopu **Data wells** (datové studny), který se zabýval sklízením, ukládáním a indexací metadat. Poznatky z workshopu jsou shrnuty ve zvláštním odstavci.

16:30-17:00 Lukas Koster a Rosemie Callewaert (Univerzitní knihovna Amsterdam): Implementing an useful discovery interface for a large scale digital collection se zabývala integrací prvků WEBu 2.0 do knihovních služeb. Za zmínku stojí jejich knihovní katalog postavený na OPACu Alephu, přístupný na adrese <http://opc.uva.nl/>, který integruje některé prvky moderních knihovních katalogů (dostupnost online, možnost sdílení odkazů, export do formátu RefWorks a EndNote), ale vyhledávání je bohužel stále poplatné rozhraní Alephu.

Večer se konala hodinová prohlídka Finské národní knihovny. Finská národní knihovna má okolo 200 stálých zaměstnanců, do roku 2006 byla známa pod jménem Univerzitní knihovna Helsinky, nejstarší budova je z roku 1844, rotunda pochází z roku 1903. Knihovní fond je uložen v Kirjaluola (jeskyně ve finštině), ve skladu o objemu 58000 m³, umístěného v hloubce 18 metrů pod knihovnou.

Čtvrtek 10. června dopoledne

9:00-9:30 Lisa Charnock and Joy Palmer (Mimas, The University of Manchester): Researching user behaviour on the web – how do we provide library and bibliographic services that appeal to today's digital natives? Se zabývala průzkumem trhu jak studenti interagují a vyhledávají na internetu. Klíčové výsledky mě nijak nepřekvapují, největší popularitu má Google, uživatelé očekávají online přístup k fulltextu, mají minimální povědomí o akademických informačních zdrojích a při vyhledávání se spoléhají na malé množství známých zdrojů. Poté následoval cyklus krátkých přednášek.

10:45-11:15 Jasmine De Gaia (OCLC): Understanding the Needs of Library Users in a Digital Age pokračovala v duchu ELAGu a zmínila se o potřebách "googlovské" generace a o spolupráci OCLC s knihovnami na podchycení očekávání uživatelů.

11:15-11:45 Jela Steinerová (Univerzitní knihovna Bratislava, SR): User's relevance behavior and information ecology for digital libraries se týkala tzv. informační ekologie, která se zabývá vztahy mezi uživateli a informačními zdroji a jejich vzájemnou interakcí a dále zmínila různé studie chování uživatelů. Za zmínku stojí projekt arXiv, který obsahuje spoustu volně dostupných vědeckých článků a hnutí otevřeného přístupu k vědeckým zdrojům. Např. zásadní článek ruského matematika Grigori Perelmana s řešením Thurstonovy geometrické domněnky byl publikován v ArXiv a vůbec neprošel klasickým peer review procesem pro vědecké články.

11:45-12:15 Tamar Sadeh (Ex Libris, Izrael): Meaningful Relevance Ranking for Heterogeneous Scholarly Materials ze společnosti Ex Libris z Izraele se dotkla problému smysluplného hodnocení relevance u zdrojů, které pocházejí z heterogenního prostředí. Algoritmy pro hodnocení relevance vědeckých článků používají jako metriku míru shody s dotazem uživatelem a různé doplňující informace o jednotce, jako je počet citací, popularita a dostupnost. U fyzických materiálů můžeme pro hodnocení relevance brát i počet jednotek či výpůjček. Úspěšnost hodnocení relevance pak silně závisí na vyčerpávající informaci o každé jednotce.

Čtvrtek 10. června odpoledne

Odpoledne pokračoval workshop Data Wells a poté následoval cyklus přednášek.

16:00-16:30 Charles Lowell (Serials Solutions Summon): Working with your users to develop a modern user interface for search and discovery se zabývala procesem vytváření uživatelského rozhraní a zapracování zpětné vazby uživatelů. Navrhuje zkrátit vývojový cyklus mezi jednotlivými releasy na dva týdny a tím rychleji a pružněji reagovat na připomínky uživatelů.

16:30-17:00 Patrick Danowski (CERN, Švýcarsko): Open Bibliographic Data - na konci ledna knihovna CERN zveřejnila svá bibliografická data ve formátu MARCXML pod licencemi Public Domain a CC0. Ve své přednášce Patrick Danowski rozebírá výhody zveřejnění bibliografických dat, další část přednášky se zabývala tzv. linked data, která slouží k publikování, sdílení a

spojování dat pomocí derefencovatelných URI, na kterou vhodně návazala následující přednáška Jindřicha Mynarze.

17:00-17:30 Jindřich Mynarz (NTK, ČR): Linked data as a library data platform, která se zabývala převodem MARCu do formátu RDF (Resource Description Framework) v XML, který popisuje vztahy mezi různými objekty a využívá ho např. Fedora Commons. NTK má prototyp v jazyce Python, který poskytuje část dat ve formátu RDF. Přednáška vzbudila velký ohlas. Naprostá většina se shodla, že formát MARC je již velmi zastaralý a nevyhovuje současným požadavkům, pro něž se zdá RDF býti vhodnou náhradou.

Pátek 11. června dopoledne

Začátek pátečního programu byl zasvěcen cyklu krátkých přednášek, poté následovali zprávy z workshopů. Zajímavé jsou zkušenosti s porovnáváním výkonů ze Solr workshopu, kdy ukládání indexu na SSD disky zvyšuje oproti klasickým diskům výkon až na desetinásobek.

Pátek 11. června odpoledne

13:30-14:00 Markus Skold (Švédský Národní archiv): Rewrapping your data – Providing a tech savvy interface - švédský národní archiv audiovizuálních zdrojů má celkem 3 milióny hodin digitalizovaných audio a video materiálů, dalších 5 miliónů hodin může být digitalizováno na přání. Denní přírůstek se pohybuje okolo jednoho a půl TB dat. Jejich společným cílem je uživatelsky přívětivé vyhledávání v takovém rozsáhlém objemu dat a otevřené API dostupné komukoliv.

14:00-14:30 Nina Hyvönen (Finská národní knihovna): The Finnish National Union Catalogue se krátce zmínila o jejich knihovním katalogu, který obohacují o prvky známé ze sociálních sítí.

14:30-15:00 Marja Haapalainen (Švédská národní knihovna): Aggregation of metadata – Ways to do it! Who should do it? Na dnešním trhu existuje několik nástrojů - Summon společnosti Serial Solutions, Exlibris Primo Central, OCLC a EBSCO. Problémem agregace metadat jsou licenční ujednání s poskytovateli metadat, jejich slučování a normalizace, což je po stránce času velmi náročný proces.

Průběh workshopu Data well (datové studny):

Na začátku jsme se zařadili do čtyř nezávislých skupin:

1. Accessing Datawells, jež se zabývala importem či sklizní metadat do datových studní, které jsou buďto hromadné (OAI, FTP) či individuální a pak různými přístupy k těmto datům pro různé cílové skupiny. Mezi formáty by měli patřit SRU/SRW či OAI, které využívají knihovny, JSON či unAPI pro snadnou integraci s javascriptem a pak také nesmíme zapomenout na Dublin Core a RDF.

2. Choosing and Evaluating Data Well Software, jež se zabývala výběrem a způsobem hodnocení softwaru pro datové studny, z opensource projektů zde můžeme zařadit: DSpace s rigidním datovým modelem a který původně nepodporoval řízení přístupu, které do něj bylo ad hoc doplněno ve formě hacku. Fedora Commons, která má naopak flexibilní datový model a podporu verzování objektů. Dále zde můžeme zařadit dokumentově orientované databáze, jako jsou CouchDB či MongoDB či repozitáře vyhovující standardu JSR-170, jako je projekt Apache Jackrabbit.

3. Scaling Data Wells, který se zabýval škálováním datových studní.

4. Searching Data Wells, který se zabýval vyhledáváním a jejímž jsem byl

členem. Shodli jsme se, že je vhodné definovat minimální sadu metadat pro

vyhledávání, které musí splňovat každý objekt v datovém repozitáři, vhodnou

volbou je kvalifikovaný Dublin Core, dalším zajímavým problémem je relevance

výsledků a na základě jakých kritérií řadit výsledky a různá vylepšení vyhledávání (facetová navigace, vztahy mezi objekty, automatický napovídač).

Výsledky z workshopu jsou shrnuty na této stránce: ELAG2010 Data Well.

Václav Rosecký

Seminář Digitalizácia a sprístupnenie digitálneho obsahu, Jasná pod Chopkom 12.–14.4.2010

Jednání se zúčastnili zástupci knihoven, galerií, vysokých škol, ale také tvůrci programů a firmy, které dodávají různé skenery ke zhotovování digitálních dat.

První den proběhla v odpoledních hodinách pouze registrace a ubytování účastníků semináře. Vlastní jednání bylo zahájeno druhý den. Jednání vedl Jozef Dzivák ze Slovenské chemické knihovny. Velmi zajímavý referát měl Ing. Androvič z Univerzitní knihovny v Bratislavě. Referoval o vybavení UK a úkolech, které tato knihovna plní v oblasti digitalizace. Mluvil také o tom, že se na Slovensku připravuje projekt Slovenská digitálna knižnica, který připravuje Slovenská národní knižnica a další organizace.

V dalším programu jsme se seznámili s digitalizací výtvarných děl, které připravuje Slovenská národní galerie. Je to program, který budou používat i spolupracující malé galerie. Program chce digitalizovat sbírky na jednotlivých pracovištích, zpřístupňovat je v různém rozlišení různým skupinám uživatelů. Praktické ukázky byly velmi zajímavé. Současně byly představeny také skenery, které umožní digitalizovat kresby, grafiku i velké olejomalby (scenery CRUSE).

Představeny byly dále projekty na digitalizaci matrik. Tato práce by měla ulehčit práci archivům, které jsou zahrnovány množstvím dotazů uživatelů.

Vysoké školy na Slovensku zajímá digitalizace zejména proto, že chtějí zpřístupňovat zejména učebnice svým studentům. Chtějí také ale zabráňovat plagiátorství po vzoru Masarykovy univerzity v Brně. Rozvíjejí porovnávací program odevzdávaných prací a k tomu digitalizují práce již obhájené.

Na semináři se hovořilo také o nutnosti zálohování a oddělené archivaci vytvořených dat.

Předané prezentace budou přístupné na <http://www.schk.sk/digitalna-kniznica>.

Věra Jelínková

Školení systému SDB4, Abingdon 21.–26.3.2010

Ve dnech 22.-23.3. probíhalo teoretické školení, na kterém jsme si mohli všechny níže uvedené procesy prakticky vyzkoušet v DEMO verzi.

SDB je systém, který by měl zajišťovat dlouhodobou ochranu digitálních dokumentů, je založen na modelu OAIS. Obsahuje jak samotné digitální objekty, tak veškerá metadata tyto objekty popisující.

Obsahuje samostatná schémata pro „submission information package“ (SIP), „archival informational package“ (AIP) a „deliverable informational package“ (DIP). Následující odstavec obsahuje stručně popsany průběh dokumentu, u každého kroku existuje spousta možností, které je možné nastavit pro různé typy dokumentů apod.

Balíček SIP se vytvoří v tzv. SIP Creatoru (program není přímou součástí SDB, ale dodává se zároveň s ním), vyexportuje se do určeného adresáře (zde se uloží původní dokumenty vložené do SIP Creatoru a xml o vytvoření SIPu) + protocol file. Když máme SIP vytvořený, můžeme ho importovat do SDB. Při ingestu je balíček SIP kontrolován antivirovým programem, vznikají kontrolní součty, technické charakteristiky jednotlivých typů dokumentů a jejich validace a další procedury. Poté je balíček připraven stát se typem AIP a je uložen na trvalé úložiště. Přístup může být zajištěn buď přímo z SDB nebo mohou být balíčky DIP exportovány v předem nastaveném formátu do jiného systému pro zpřístupnění.

V čem spočívá aktivní ochrana dokumentu v SDB?

1. Charakteristika objektu

- co mám fyzicky (charakteristika formátu (DROID), na jakých technologiích je závislý (Jhove),
- co mám konceptuálně (charakteristika metadatových záznamů a jejich struktury – jak se chovat v případě změny struktury)

2. Plánování ochrany – risk analysis a na základě ní vyhodnoceno, jaký typ ochrany dokumentu bude nejlepší pro soubory a záznamy

3. Ochrana samotná – naplánování migrace formátů a jejich revalidace atd. (charakteristika nových souborů, vytvoření nového záznamu o souborech,

kontrola, zda se nezměnila struktura. Pokud migrace proběhla správně, nahradí nová manifestace tu starou.

Ve dnech 24. - 25.3 probíhalo školení pro programátory tohoto systému. Přímý přístup k demoverzi nám neposkytnou, modul, který převede naše schéma do SIPu musíme poslat stanovenému vyvojáři, který ho poté na serveru pro nás nainstaluje. Indexace a vyhledávání podle uživatelem stanovených polí ve schématu není zatím podporována, na podpoře se pracuje. Firma Tessela nám poskytla dokumentaci, XSD validační schéma k SIPu a zdrojové kódy nutné pro vývoj modulu pro import našich dat.

Tomáš Prachař, Václav Rosecký